

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom

A tehetség és a feleslegesség réme

Magyarországi szakiskolai helyzetkép

Sólyom László külpolitikája

Magyarország képviselői az Európai Parlamentben

2008/1

REGIO

Kisebbség, Politika, Társadalom. 19. évfolyam, 2008. 1. szám

MINERVA

RICHARD SENNETT

A tehetség és a feleslegesség réme 3

MAGYARORSZÁGI SZAKOKTATÁSI HELYZETKÉP

NÉMETH SZILVIA

A (szak)iskolai lemorzsolódás királyi útja.
Tanulói életutak – az iskolarendszerből kimaradt
fiatalok életút-interjúinak elemzése 31

PAPP Z. ATTILA

Szakiskolai mindennapok és lemorzsolódás. Dél-Dunántúl,
Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Budapest példája 66

KISEBBSÉGI KÉRDÉS A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN

SCHANDA TAMÁS

Félúton: Sólyom László külpolitikája 97

CSÁKY Á. ZSELYKE

Együttműködés? Magyarország képviselői
az Európai Parlamentben 120

SZEMLE

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A kisebbségi mint tudományos sarlatán

(Vajda Gábor: Remény a megfélemlítettségben.

A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. 1. kötet.

1945–1972)

143

HORVÁTH SZ. FERENC

Egy történet vége

(Victor Neumann: The End of a History. The Jews of Banat

from the Beginning to Nowadays)

158

RICHARD SENNETT

A tehetség és a feleslegesség réme*

A harmincas évek nagy világgazdasági válságát jellemző módon olyan fényképek jelenítették meg, amelyeken férfiak csoportosultak a bezárt gyárak kapui előtt – s a szemmel látható bizonyíték ellenére – munkára vártak. Ezek a fényképek még ma is zavaró hatást keltenek, hiszen a feleslegesség réme még mindig köztünk van; csak más öltözetben jelenik meg. Észak-Amerika, Európa és Japán jómódú gazdaságaiban emberek nagy számban szeretnének dolgozni, de nem találnak munkát.

A nagy válság idején az egyes emberek egyedi gyógymódot kerestek arra a feleslegességre, amire egyetlen kormány sem talált csodaszert: szelintük gyermekeiknek oktatásra és speciális tudásra van szükségük, hogy ily módon a fiatalokra mindig szükség legyen, és hogy mindig legyen munkájuk. Az emberek ma is ebben látják a védelmet, de a kontextus megint csak megváltozott. A „szaktudás” társadalmában sok munkanélküli iskolázott és szakképzett, de az általuk keresett munka a világ azon részeibe vándorolt, ahol a szakmunka olcsóbb. Tehát egészen másfajta szaktudásra van szükség.

A következő oldalakon azt szeretném feltárni, hogy a feleslegesség réme miképpen kapcsolódik össze az iskolázással és a képzéssel, vagy ahogy a német mondja, a *Bildung*-gal. Mit is jelent a szakismeret vagy még átfogóbban a tehetség? Mennyit ér gazdasági szempontból, ha valaki tehetséges? Ezek a kérdések összekapcsolják a közgazdaságtant, a pszichológiát és a szociológiát: és oly széles területet fognak át, hogy válsokra nem, csak a problémák tisztázására törekedhetek.

* Richard Sennett: *The Culture of the New Capitalism* (New Haven & London, Yale University Press, 2006) c. könyvének második fejezete. 83–130.

A feleslegesség réme először a városok fejlődésében vett új irányt, ahol a bevándorlók talpa alatt nem volt megművelhető föld. Az emberek kifosztott agrármenekültként vándoroltak a városokba azzal a reménnyel, hogy a gépesített gyárak majd adnak nekik munkát. Ennek ellenére Londonban, hogy egy jellemző példával éljek, 1840-ben hat férfi-munkás jutott egy gyári segédmunkára. *David Ricardo* és *Thomas Malthus* személyében találjuk meg a feleslegesség első modern teoretikusait. *Ricardo* arra kereste a választ, hogy a piacok és az ipari gépek miképpen csökkentették a munka iránti keresletet, míg *Malthus* a népességnövekedés perverz következményeit kalkulálta. Egyikük sem gondolkodott azon, hogy az agy oldaná meg a kezek túlkínálatát. A korai ipari korszakban nagyon kevés munkás jutott be a felsőoktatásba; a felfelé irányuló mobilitás kicsi volt. És még a legfelvilágosultabb reformerek sem hittek abban, hogy emberek tömegei a munkán kívül is hasznos tudásra tehetnek szert. *Malthus*, akárcsak korábban *Adam Smith* és később *John Ruskin*, a gyári munkát a szellem halálának látta. Így a városok felduzzadásával a feleslegességet a növekedés szükségszerű, bár tragikus következményeként tartották számon.

A modern társadalmak egyik nagy eredménye, hogy feloldották a *tömeg* és a *szellem* közötti ellentétet. Az oktatási intézmények, a Viktória korabeliek számára hihetetlen mértékben emelték meg a számolni, az írni és olvasni tudás szintjét. A válságidőszak azon álma, hogy egy tehetséges kisfiú, nagy ritkán leány doktorné vagy ügyvéddé válik, manapság megszokott célnak számít. A szakképzetlen munkások gyerekeinek felfelé, az alsó középosztályba irányuló mobilitását körülbelül 20 százalékosra teszik Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban, körülbelül 15 százalékosra Németországban és körülbelül 30 százalékosra Kínában – ami nem túl sok, hiszen a lefelé irányuló mobilitást is figyelembe kell venni, de mindenképpen nagyobb, mint az első ipari korszakban.

Ezek a vitathatatlan sikerek azonban csak új és fájdalmas formában mutatják meg *Ricardo* korai meglátását. A szaktudás gazdasága megint csak maga mögött hagyja a többséget; még pontosabban, az oktatási rendszer nagy számban bocsát ki nem alkalmazható, vagy legalábbis a képzésüknek megfelelő szférákban feleslegesnek talált iskolázott fiatal embereket. Modern formában *Ricardo* állítása az, hogy a szaktudás gazdaságában csak kis számú képzett emberre van szükség, olyanokra, akik tehetségesek; legalábbis a felső szintű pénzügyek, a fejlett technológia és a kifinomult szolgáltatások legújabb területein. Meglehet, a gazdasági

masinéria csak akkor tud nyereségesen és hatékonyan működni, ha egy mind kisebb elite támaszkodik.

A feleslegesség réme

A feleslegesség modern veszélyének a rémét három erő mozgatja: a globális munkaerő-kínálat, az automatizálás és az öregedés kezelése. Egyik sem éppen az, aminek első látásra tűnik.

Amikor a sajtó olyan rémtörténetekkel áll elő, hogy a globális munkaerő-kínálat elszívja a munkahelyeket a gazdagabb helyekről a szegényebbek irányába, akkor a helyzetet általában úgy írják le pusztán a bérek szintjén, mint „ugrást a mélybe”. A feltételezések szerint a kapitalizmus ott keresi a munkát, ahol az a legolcsóbb. A történet sántít. Kulturális szelekcióra is sor kerül, hiszen munkahelyek ugyan elvándorolnak olyan jól fizető helyekről, mint az Egyesült Államok és Németország, de olyan rossz keresetű viszonyokkal rendelkező országokba mennek el, ahol szakképzett, esetenként túlképzett munkások élnek.

Az indiai telefonos ügyfélszolgálatok jól illusztrálják ezt a jelenséget. A munkát ezekben a központokban olyan emberek végzik el, akik legalább kétnyelvűek; emellett nyelvi tudásukat is addig javították, hogy a hívó nem tudja, hogy Hartfordot tárcsázta-e vagy Bombayt. A telefonos ügyfélszolgálatok sok alkalmazottja két vagy több éves egyetemi képzésben részesült; sőt, munkájuk terén igen jól képzettek. E központok a „rugalmas képzést” hangsúlyozzák, ami azt jelenti, hogy olyan sok információt kell a fejben raktározni, hogy könnyedén lehessen megválaszolni az elképzelhető kérdések zömét, így növelve a hívások forgalmát. A központok a munkásaikat az emberekkel kapcsolatos *skill*-ekre is megtanítják: így például az operátor türelmetlensége sosem tűnhet fel az őrzöngő hívó fél számára. Az indiai munkások jobban iskoláztak és képzetebbek, mint a nyugati telefonos ügyfélszolgálatokon dolgozó társaik (leszámítva az írországi és német alkalmazottakat, akik indiai szinten teljesítenek). Az ezért a munkáért fizetett bérek valóban gyalázatosak, noha nagyon tehetséges emberek kapják.

Valami hasonló jelenség figyelhető meg néhány, a globális Délre vándorolt munka esetében. Erre tanulságos példát szolgáltatnak a Mexikó északi határaitra települt autó-összeszerelő üzemek. Az erősen rutinszerű munkafajtát végző emberek nagyon gyakran magasan képzett szerelők, akik autókarosszéria boltokat hagytak maguk mögött,

hogy a szalag mellett dolgozhassanak. Fenn, Északon csupán szalagmunkások, a mexikói Maquiladoras-ban azonban művezetők vagy művezető-helyettesek lehetnek.

A legolcsóbb munkáért folytatott verseny legriasztóbb képzete, hogy gyerekek elhagyják otthonukat és iskolájukat, hogy a Dél munkásokat kiszípolozó üzemekben dolgozzanak. Ez a kép ugyan nem hamis, de meglehetősen hiányos. A munkaerőpiac olcsón próbál tehetséget szerezni. A túlképzett munkások alkalmazóját a globális Délen ugyanaz motiválja, mint a világ fejlettebb részén. A jó képességű munkások ügyesek a problémák megoldásában, különösen akkor, ha valami döcög a rögzített munkafolyamatokban.

Megfordítva, az ilyen munkahelyeket igencsak vállalkozó szellemű emberek töltik be. A mexikói Maquiladoras-ban a futószalag mellett dolgozó munkások néhány évi rögzített bérű munka után hiteltanúsítványt kaphatnak, amellyel elmehetnek a bankba, hogy hitelt kérjenek saját kisvállalkozásuk beindításához. A hitel ösztönző hatása nem ennyire erős Indiában, ahol az alvállalkozói szerződés a legvonzóbb. Az indiai telefonos ügyfélszolgálatokon sok munkás, ha már kiképezték, olyan kisvállalkozásba kezd, amelyik alvállalkozói szerződést köt telefonos ügyfélszolgálati munkára nagy külföldi vállalattal.

Fontos azonban, hogy e jelenséget összefüggéseiben lássuk. Ahogy a globális Dél munkahelyeinek zömében a tulajdonuktól megfosztott mezőgazdasági cselédek dolgoznak, úgy sokuk számára a remény, hogy kisvállalkozóként üzletemberekké vagy üzletasszonyokká válnak, csak remény marad – bár megjegyzendő, hogy a kisvállalkozói próbálkozások száma Indiában, Kínában és Indonéziában valóban exponenciálisan megnőtt az elmúlt évtizedben. Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ők nem *Ricardo* emberei. Nem lehet őket egyszerűen áldozatnak tekinteni azért, mert részt vesznek a rendszerben és abban még érdekeltek is.

Ezt az otthoni következmények miatt hangsúlyozom. A globális Északon élő társaikhoz képest a társadalmi státuszuk magasabb, miközben rosszabbul keresnek. A motiváció és a képzés kombinációja, a *Bildung* esetükben sajátos vonzerőt jelentenek munkáltatóik számára. Ott-hon azoknak az embereknek, akik vesztesként jönnek ki ebből a helyzetből, növelniük kellene emberi tőkéjüket, de csak néhányan tudják ezt megtenni; nem tudnak versenyezni külföldi társaikkal, és felesleges mivoltukkal kell szembenézniük. A feleslegesség réme itt összekapcsolódik a külföldiekkel szembeni félelemmel, ami az egyszerű etnikai

vagy faji előítélet kerge mögött újabb csavart kap attól a szorongástól, hogy a külföldiek esetleg jobban felkészültek a túléléssel kapcsolatos terhek elviselésére. Ennek a szorongásnak van némi valóságos alapja. A *globalizáció* fogalma többek között azt a vélekedést foglalja magában, hogy az emberi energia forrásai változnak, és a már fejlett világ lakói veszíthetnek.

A feleslegesség második réme az automatizálással kapcsolatos. Ősi az a félelem, hogy a gépek felváltják az embereket. Az első gőzhajtású szövőszékek megjelenése lázadáshoz vezetett a francia és brit takácsok körében; a tizenkilencedik század végén fájdalmasan beigazolódott sok acélmunkás számára, hogy „szakképzetlenné” válik, és gépek fogják elvégezni bonyolult munkáját, és az ember rosszul fizetett, rutinszerű munkavégzésre kényszerül. A múltban azonban az automatizálástól való félelmet túldramatizálták.

A probléma maguknak a gépeknek a megtervezésében és fejlesztésében rejlik. Hadd éljek egy személyes példával. Nagyapám ipari tervezőként 16 éven keresztül (1925 és 1941 között) dolgozott egy olyan robotkaron, amelyik egy milliméteres műveleteket is képes végrehajtani: az ezen fejlett technológiájú géphez szükséges fogaskerekek és csigák egy vagyonba kerültek és a robotkar maga állandó módosítást igényelt. Miután a munkáltató elvesztegetett egy csomó pénzt a nagyapámra, úgy döntött, hogy a kiképzett emberi ujjak olcsóbbak. Ez a történet megismétlődött az ipari tervezés minden területén. Az automatizálás egyedül ott hozott megtakarítást, ahol gépek végzik a munka zömét vagy teljes egészét. Ilyenek voltak azon nehézipari üzemek, amelyek elektromos kábeleket, fémcsöveket vagy hasonló árukat állítottak elő.

A számítástechnikában és mikroelektronikában lezajlott forradalomnak köszönhetően nagyapám robotkarja olyan eszközzé vált, amit a képernyőn könnyedén és hatékonyan meg lehet tervezni; mikroprocesszorok veszik át az általa megtervezett komplikált és sérülékeny fogaskerekek és emelők helyét. A kiszolgáló munkában az automatizálás a tudományos fantasztikus ötletekből technológiai valóságot formált. Az intelligens automata hangválaszt adó eszközökre – a telefonos ügyfélszolgálatokat az automatizálás felől érő jövőbeli fenyegetésre – gondolok, vagy a jelkód-olvasókra, ami megváltoztatta a hivatali háttérkönyvelést, a leltározást és a pult előtti kiszolgálást. Az elektronika továbbá lehetővé teszi a minőség-ellenőrzés automatizálását – az emberi szemet felváltja a szigorúbb lézerezékelő.

A gyártók ezeket a technológiákat sajátos módon hasznosítják. Az automatizálás lehetővé teszi, hogy a kereslet változásaira gyorsan reagáljanak, miután a gépeket gyorsan újra lehet konfigurálni, vagy a kereslet változásával teljes fordulatot lehet végrehajtani, és a készleteket így alacsony szinten lehet tartani.

Az automatizálás manapság tényleg megnöveli a termelékenységet, és munkát takarít meg. Álljon itt két példa. 1998 és 2002 között a Sprint Corporation 15 százalékkal megnövelte a termelékenységet egy fejlett hangfelismerő szoftver üzembe állításával, és a jövedelmét évről évre 4,3 százalékkal növelte, miközben a fizetett alkalmazottak számát 11 500 fővel csökkentette. A nehéziparban 1982 és 2002 között az Egyesült Államokban az acéltermelés 75 millió tonnáról 102 millió tonnára nőtt, miközben az acélmunkások száma 289 ezerről visszaesett 74 ezerre esett vissza. Ezeket a munkahelyeket legnagyobb részt nem exportálták, hanem kifinomult gépek vették át a munkát.¹

Ez azt jelenti, hogy a modern munkásoknak végül az automatizált feleslegesség rémével kell szembenéznük. A múltban, amikor a szociológusok az automatizálásról gondolkodtak, úgy vélték, hogy amikor gépek veszik át a kétkezi munkát, akkor új és több fehérgalléros állás jön létre. Ez a hit formálta a „posztindusztriális” tézist mind *Daniel Bell*, mind pedig *Alain Touraine* esetében.² A váltás gondolata értelmes feltevés volt a gépek ötven évvel ezelőtti állapotát figyelembe véve, ezek a gépek ugyanis csak mechanikus munkára voltak alkalmasak. A ma rendelkezésünkre álló gépek munkát vehetnek el a műszerfal túlsó oldalán: a Sprint esetében az emberi szolgáltatások terén csökkentek a munkahelyek.

Milyen gépekről is van szó? Mikor az órásmeister (*Jacques de Vaucanson*) megalkotta a mechanikus fuvolajátékost a 18. század közepén, a robot csodája az élő emberhez való hasonlóságában állt. *Vaucanson*t követve, az automatizálási technológia nagy része még ma is arra koncentrál, hogy utánozza az emberi hangot vagy az emberi koponyát – az utóbbit okos megfigyelői kamerákkal, amelyek forognak, és bármire fókuszálnak, amit

¹ Jeremy Rifkin: *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market-Era*. New York, Putman's Sons, 1995; Jeremy Rifkin: *The Return of a Conundrum*. *The Guardian* March 2, 2004.

² Daniel Bell: *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York, Basic Books, 1973; Alain Touraine: *The Post-Industrial Society: Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts, and Culture in the Programmed Society*. New York, Random House, 1971.

a gép „furcsának” talál. Más technológiák azonban nem az embert képezik le. Ilyen a számítógépes technológia, amely egyének által felfoghatatlan sebességgel számol. Tehát az a kép, hogy egy gép kétkezi munkát helyettesít, nem pontos: a munkát elemző *Jeremy Rifkin* azt figyelte meg, hogy a feleslegesség tere akkor nő meg, amikor a gépek olyan dolgokat tesznek gazdaságilag értékessé, amelyenekre az emberek nem képesek.

Speciális esetként értékelendő a munka globális vándorlása és az igazi automatizálás, amely kihat a munka egy részére, de nem az egészére. Az öregedés a feleslegesség sokkal erősebb területét jelenti. Idővel mindenki megöregszik és elgyengül, és egy ponton haszontalanná válik termelési szempontból. A kor mint a feleslegesség mércéje a modern gazdaságban azonban két szempontból is finomabban hat.

Először is a pusztá előítélet révén. Mikor a kora kilencvenes években a hirdetési szakmában interjúztam, akkor interjúalanyaim azon izgultak, hogy harmincéves korukra túljutnak életük delelőjén, és negyvenes éveikre pedig a „margóra” kerülnek. S valóban, a legfejlettebb szervezetek az idősebb alkalmazottakat útjukba álló akadálnak tekintik, akik lassúak és energiát vesznek el. A hirdetésekben és a médiában a korrallal kapcsolatos előítélet összekapcsolódik a nemi viszonyokkal is: a középkorú nőket nagyon gyakran bélyegzik meg azzal, hogy híján vannak a lendületnek, amely kettős előítélet megjelenik a pénzügyi szolgáltatások területén is.

Az életkorral való visszaélés egy nyilvánvaló paradoxont foglal magában. A modern gyógyszerek segítségével a múlthoz képest hosszabb ideig élünk és dolgozunk. Az ötvenes években meg lehetett szabni a nyugdíjkorhatárt 55–60 évben, miután az átlagos férfimunkás nagy valószínűséggel kora hetvenes éveiben halt meg. Ma az amerikai férfiak 50 százaléka megéri nyolcvanas éveinek elejét és a legtöbb egészséges marad kora hetvenes éveiben is. Amennyiben a nyugdíjba vonulás korhatára a régi szinten marad, a férfiak leélnek 15–20 évet, amikor termelőmunkát végezhetnének, de mégsem alkalmazzák őket. A *kiegés* pontosabban írja le a munka jellegét, mint a dolgozó fizikai állapotát. Fiziológiai szempontból tökéletesen elképzelhető, hogy például egy középkorú férfi globális valutakereskedőként dolgozzon napi tizenkét órát – amennyiben családi vagy külső érdekek nem korlátozzák ezt.

A kor sokkal közvetlenebbül érinti a tehetség kérdését, ha azt gondoljuk át, hogy a szaktudás mennyi ideig érvényes. Ha mérnökként dolgozunk, akkor meddig szolgál ki minket az egyetemen megszerzett tudás? Egyre kevesebb és kevesebb ideig. A „szaktudás elértéktelenedése” nem

csak a műszaki munkaterületeken gyorsult fel, hanem az egészségügy, a jog és más szakmák esetében is. A számítógép-javítók esetében úgy becsülik, hogy pályájuk során háromszor kell újratanulniuk ismereteiket; és az orvosok esetében is ilyesmiről beszélnek. Ez azt jelenti, hogy amikor szaktudást szerzünk, akkor nem egy tartós jószág kerül birtokunkba.

Itt a munkaerő-gazdaságtan különösen erőszakosan jelenik meg. A munkáltató ebben az esetben megtarthat egy ötvenévest, hogy az elsjátítsa a szakma legújabb fogásait, vagy felvehet egy tehetséges huszonöt évest, aki már a megfelelő tudással rendelkezik. Sokkal olcsóbb, ha egy fiatalal próbálkozik – olcsóbb, mert az idősebb munkavállaló alapfizetése magasabb, illetve a már munkában álló dolgozók újraképzése igen költséges művelet.

Van egy további szépséghiba ebben a helyettesítési folyamatban. Az idősebb munkavállalók a munkáltatóval kapcsolatban általában higgadtabbak, és véleményükben biztosabbak fiatalabb társaiknál. Az újraképzési programokban, az idősebb dolgozók, más érett diákokhoz hasonlóan, az addig tapasztalt fényében értékelik a kínált szakismeret értékét és annak oktatási módját. A tapasztalt munkások bonyolultabb jelentéssel ruházzák fel azt, amit tanulnak, és mérlegre is teszik múltjuk alapján. Az „ifjú török” képe – ezzel ellentétben – több fiatal alkalmazottakkal kapcsolatos vizsgálat alapján kétes értékű sztereotípiának tekinthető: a valóság azt mutatja, hogy ők tapasztalat és a vállalatban belüli státusz hiányában megfontoltan viselkednek, és ha elégedetlenek a munkahelyi feltételekkel, akkor inkább kilépnek, semmint tiltakoznának, miután a családi és közösségi terheik kisebbek. A vállalatoknál az életkor fontos szerepet játszik – *Albert Hirschmann* terminológiájával élve – a „kivonulásban” és a „tiltakozásban” is. A fiatal munkavállaló simulékonyabb és elégedetlensége esetén inkább kilép; az idősebb munkavállalók sokkal ítélkezőbbek, és hangot adnak elégedetlenségüknek.

Bár *Hirschmann* szerint ez az ellentét minden cégnél megfigyelhető, mégis leginkább az élvonal esetében érvényesül, miután ezek a vállalkozások az üzleti középsszerrel és a kimért önvizsgálattal szemben igen türelmetlenek. Éppen azért, mert a rugalmas vállalatok azt várják a munkavállalóktól, hogy mindent végigjárjanak, és éppen azért, mert ezek a vállalatok nem jutalmazták a szolgálatot és a magas kort, a munkáltatók választása teljesen egyértelmű. A fiatalabb ember olcsóbb is, és kevesebb bajjal is jár. Az a sok vállalat, amelyik ténylegesen befektet munkavállalói szakképzésébe, általában hagyományosabb típusú szerve-

zetként működik. *Hirschmann* véleménye szerint olyan vállalatok ruháznak ebbe, amelyek a hűségét vállalati vagyontárgynak tekintik.

Azokban a vállalatokban, amelyek felhagynak a szociális kapitalizmus szerkezetével, a fiatal tehetségre való összpontosítás személyi következménye az, hogy a tapasztalat növekedésével csökken annak értéke. Az interjúim során azt találtam, hogy a tapasztalat jelentőségének csökkenése különösen szembetűnő a tanácsadók körében, akiknél szakmai érdek támasztja alá ezt a vélekedést. A változó intézményekben végzett munkájuk megköveteli, hogy gyanakvóak legyenek a már hosszú ideje beépült munkavállalókkal szemben, akik felhalmozott intézményi tudása akadályként jelenik meg a gyors változás útjában. Természetesen a tanácsadók nem készen érkeznek; például a Boston Consulting Group által végzett munka lehetővé teszi a szaktudás és a tapasztalat közötti kapcsolatot. Az 1990-es években lezajlott fellendülés hatása azonban az volt, hogy elfogadottá váltak azok a felszínesebb, rajtaütéses jellegű tanácsadási formák, amelyek a *Georgina Born* által leírt BBC-beli beavatkozásban is megtestesültek. Abban a rajtaütésben a „szaktudást” inkább az újra való képességként definiálták, semmint hogy a megtanultakra építettek volna. A tanácsadói mérnökösködés (*engineering*) terén bekövetkezett gyors változásnak az új gazdaság által idealizált én egyik kulcselemével kell összefüggnie: azon képességről van szó, hogy lemondjunk egy már létrehozott valóságról, feladjuk azt.

Azon összefüggés, hogy a tapasztalat növekedésével csökken annak értéke, mélyebben ágyazódik be a mai kor agyonhajsolt gazdaságába. A szaktudás leértékelődése tartós vonása a technológiai fejlődésnek. Az automatizálás közömbösen viszonyul a szaktudáshoz. A jelenlegi piaci viszonyok közepette a friss szaktudás megvásárlása továbbra is kevesebbe kerül az átképzésnél. A globális Délen élő jó képességű munkások vonzerejét nem csökkenthetik a globális Északon élő munkások azzal, hogy előhozakodnak szaktudásukkal.

Ezek az összefonódó feltételek sok ember életében jogos félelemmé teszik a feleslegességet. A „szaktudás” durva mantrája önmagában nem elég, hogy szembenézzünk a problémákkal. Mielőtt megvizsgálám, hogy milyen speciális szaktudás révén lehet szembenézni velük, ezt a gazdasági áttekintést össze kell kapcsolnom a közszférával.

A feleslegesség réme kihívást jelent – az elvben a nélkülözőket támogató – jóléti állam számára. Mit fog felkínálni a félrelökött embereknek?

A megfogalmazott válaszok lajstroma a huszadik század végén nem túl biztató. Még az olyan országokban, mint Nagy-Britannia és Németország, ahol pedig nagyon jó minőségű újraképzési programok vannak, sem sikerült az automatizálásból fakadó munkanélküliséget kezelni. Képzelethiányból fakadóan a 20. századi jóléti állam ostobán kezelte az automatizálást. A tervezőknek nem sikerült megérteniük, hogy a termelési folyamatok természetét miképpen változtatta meg alapvetően az automatizálás. Az acéliparban például ugyanazok az erők csökkentették az öntöde alkalmazottainak a számát, mint az irodai dolgozókéét. Nemcsak a kormány riadt meg ezen átalakulás méretétől: a szakszervezetek is elutasították e kérdés végiggondolását és inkább a most dolgozók védelmét tekintették célnak, nem pedig a jövő munkaerejének alakítását. Az amerikai munkaügyi tárgyaló *Theodore Kheel*, az Automatizálási Ház (*Automation House*) alapítója vadonba űzött prófétaként szólalt meg, amikor úgy érvelt, hogy a valódi automatizálással kapcsolatban a nyugati kormányok egyetlen „megoldáshoz” folyamodhatnak: fizetőssé tehetik az olyan korábban nem fizetett munkákat, mint a gyerekgondozást és a közösségi szolgáltatásokat.

A jóléti állam hasonlóan ostobán nyúlt az életkor kérdéséhez. A közpénzből finanszírozott nyugdíj és egészségügyi rendszer fejlődése a huszadik században a jólét újraelosztásának egy formájaként is értelmezhető, amely révén juttatásokat csoportosítunk át a fiatalabbtól az idősebb nemzedékek felé. Most az idősebb emberek növekvő élettartama feszültséget okoz a jólét újraelosztásában, akárcsak a csökkenő születési ráta a fejlett társadalmakban, azaz kevesebb alkalmazott járul hozzá a rendszer működéséhez. Az egészségügy tekintetében az idősebbek veszik igénybe az egészségügyi erőforrások oroszlánrészét. És, ugyan csak pénzügyileg, de – mint azzal mindenki egyetért – a rendszer fenntarthatatlanná vált. Ebben az ingoványban az új kapitalizmus kor-ethosza kulcsszerepet fog játszani. Ez az ethosz a szükségét szenvedő legitimációját csökkenti. Kérdőíves vizsgálatokból az derül ki, hogy a fiatal munkavállalók berzenkednek az idősek érdekében viselt terhek miatt, és még egy hozzá hasonló idősebb korú is megérti ezt az ódzkodást. A fiatalok nem kaptak arra lehetőséget, hogy szavazzanak a jólét újraelosztásáról.

A kulturális attitűdök végül is megakadályozták a közszférát abban, hogy a feleslegesség rémével szembenézessen. Az „új ember” a függőség elkerülését tekinti eredménynek, és a jóléti állam reformerei ezt

az attitűdöt tekintették modellnek. Mindenki saját maga egészségügyi tanácsadója vagy nyugdíjalapjának kezelője. Ez a gyakorlatban, az üzleti világhoz hasonlóan, lecsökkenti a közösségi felelősségvállalást, miközben elfed egy hasonlóan erős összefüggést. A feleslegesség ugyanis szintén függőséghez vezet; az elégtelenség igényt szül a támogatásra.

A *Kathleen Newman* és általam megkérdezett legkeserűbb interjúalanyok azon középosztálybeli középkorú férfiak közül kerültek ki, akik kilököve a régi vállalati kultúrából, nem találják helyüket az újban. Fontos, hogy ne érzelmi alapon közelítsük meg a helyzetüket, ha problémáikat akarjuk megérteni. Az általunk meginterjúvoltak közül kevesen mutatnak önsajnálatot. Mikor egyéni tanácsadóként lépnek fel (és ezzel sokan próbálkoznak), bármilyen útjukba kerülő lehetőséget megragadnak és hajlandók szembenézni – *Newman* szavaival – „lecsúszási félelmükkel”. Ám saját közösségeikben ezek a kisodródott emberek láthatatlanná válnak. Mások kerülnek, hogy túl sok kérdést tegyenek fel, attól tartva, hogy így előhozzák a haszontalanság kérdését. „A barátaid sportról és a gyerekeidről beszélnek, de elkerülik az üzleti kérdéseket” – fogalmazta meg nekem egy középkorú programozó. Amikor a marginalizált emberek a régi cégüknél felépített hálózataikat próbálják mozgósítani, akkor az interjúk tanúsága szerint úgy érzik, „mintha senki sem ismerte volna őket”. A peremlétüket övező hallgatás jelzi Amerika legnagyobb társadalmi tabuját, hibáját vagy kibeszélhetetlen témáját.

A legtöbb általunk meginterjúvolt ember tisztában volt azzal, hogy segítségre van szüksége, de nem tudta, hogy ez milyen formában érkezhet. A közintézmények felkészültsége a „lecsúszókkal” való foglalkozásban ténylegesen nem elégséges. A jóléti állam támogatja a munkával egyáltalán nem rendelkezőket, de ezek az emberek általában „csupán” alulfoglalkoztatottak, és így nem veszik őket számításba. Az alul- vagy részfoglalkoztatás formájában megjelenő peremhelyzet a statisztikai számításokba be nem kerülő emberi erőforrásokkal kapcsolatban is kérdéses, miközben a jelenség nagyon hangsúlyos: egy, az Egyesült Államokra vonatkozó becslés szerint az ötvenes éveikben járók ötöde szenved az alulfoglalkoztatástól. Nincs adatunk az ebben a korcsoporthoz tartozó nőkről, de figyelembe véve a női alkalmazottakkal, és különösen a középkorú női munkaerővel szembeni előítéletet, az alulfoglalkoztatottság az ő körükben sem lehet alacsonyabb.

Az alulfoglalkoztatottság egy jóval általánosabb problémára hívja fel a figyelmet a közszférában. A jóléti politikai vitákban a megalázottság

retorikájával élnek (elvesztegetett életek és hasonló fordulatok); a reform legegyszerűbb módja, ha jobban kihangsúlyozzuk a függőség és függetlenség közötti különbségeket. A szürkére festett feleslegesség és a peremhelyzet nem egyetlen szín, hanem annak számos árnyalata van. Ezeknek az árnyalatoknak a láthatatlanná tételével az állam elkerüli azt a bonyolult kérdést, hogy miképpen kellene támogatni a viszonylag nélkülözőt, és a valamennyire függő helyzetben lévőket. Az ezeknek az összetett problémáknak a kezelésére hivatott politikai eszközökön sokat kellene finomítani, illetve aprólékosan hozzáigazítani a jelenlegi állapotokhoz. A probléma tehát absztrakt módon úgy fogalmazható meg, hogy a jóléti állam le tudja egyszerűsíteni eljárásait azzal, hogy a függőséget, a peremhelyzetet és a szükségét abszolútként kezeli.

A könyv³ végén sorra akarok venni olyan módozatokat, amelyek segítségével a közzféra kezelheti a feleslegességgel kapcsolatos bizonytalanságokat. Ennek megalapozásához két, az emberek tehetségét meghatározó fogalmat azonban alaposabban ki kell fejtenem: a mesteri tudást és a meritokráciát.

Mesterségbeli tudás és meritokrácia

A mesterségbeli tudás olyan kifejezés, melyet a legtöbbször a kétkezi munka esetében alkalmazunk és a minőségre való törekvést jelöli, például hegedű, óra vagy fazék készítésekor. Ez túlságosan szűkös értelmezés. Szellemi mesterségbeli tudás is létezik, vagy hogy világosan fejezem ki magam, a társadalmi mesterségbeli tudás kifejezés életképes ötvözetnek tűnik. A mesterségbeli tudás átfogó meghatározása a következő lehet: valamit a saját magáért – a munka eredményéért – teszek meg. Az önfegyelem és az önkritika megjelenik a mesterségbeli tudás minden területén; a szabványok számítanak, és a minőségre való törekvés önmagában érvényes céllá válik.

A mesterségbeli tudás hangsúlyozza az eltárgyasítást. Amikor *Nicolo Amati* hegedűt készített, akkor nem a hegedűn keresztül fejezte ki magát. Hegedűt készített. Bármilyen érzései is voltak, belehelyezte magát abba a tárgyba, azzal vívódva, hogy vajon a dolgot jól csinálta-e meg. Minket nem érdekel, hogy munkája során vajon *Amati* depressziós volt-e vagy boldog; az izgat minket, hogy miképpen vágta ki az f-lyukakat, s meny-

³ Vö.: 1. lj.

nyire szép a lakkozás. Az eltárgyiasítás pedig éppen ezt jelenti, a dolgok önmagukért válnak fontossá.

Az eltárgyiasítási szellem még alacsony szakképzettségű, vagy látszólag szakképzetlen munkásokat is büszkévé tehet munkájukkal kapcsolatban. Például egy diákom, *Bonnie Dill* az 1970-es években tanulmányt írt Harlem takarító munkásairól – azaz rosszul fizetett fekete nőkről, akiket gyakran molesztáltak fehér munkaadók a belvárosban. A nap végére ezek a nők megőrizték önbecsülésük bizonyos darabkáit azzal, hogy szépen takarítottak ki egy házat, bár ezért ritkán kaptak köszönetet.⁴ A ház tiszta volt. Amikor ugyanezekben az években bostoni pékeket vizsgáltam, azt tapasztaltam, hogy az egyik családirag működtetett pékségben a legfiatalabb tagokkal igen durván bántak, az apák és nagybácsik igen nagy nyomás alatt tartották őket, mégis a kora reggeli eredmények részben begyógyították a sérelmeket: a kenyér finom volt.⁵ Bár fontos, hogy ne tüntessük fel romantikus fényben a mesterségbeli tudást mint gyógyírt, mégis fontos megértenünk annak következményeit, hogy valamit saját magáért jól csinálunk. A képesség számít egy egyszerre konkrét és személytelen mérce alapján: ami tiszta, az tiszta.

Ily módon értelmezve, a mesterségbeli tudás nehezen illeszthető össze a rugalmas kapitalizmus intézményeivel. A probléma definíciónk utolsó részében rejlik: tenni valamit önmagáért. Minél többet ért valaki abból, hogyan lehet valamit jól csinálni, annál gondosabb. A rövidtávú tranzakciókon és az állandóan változó feladatokon alapuló intézmények azonban nem tartanak igényt erre a mélységre. Sőt, az intézmény félhet is tőle; a vezetőség nyelvi kódja erre az, hogy „megrögzött”. És valaki, ha mélyen beleássa magát egy munkába azért, hogy jól oldja meg, megrögzöttnak tűnhet abban az értelemben, hogy egy dologra összpontosít – és a megszállottság kell a mesterségbeli tudáshoz. Az ilyen ember éppen annak a tanácsadónak a tökéletes ellentétét képezi, aki ki-be rohangál, de sohasem ül le. Sőt, ahhoz is idő kell, hogy szakértelmünket elmélyítsük. Általában 3–4 évet vesz igénybe, hogy egy fiatal, egyetemről kikerült szakember rájőjjön, mi is használható abból, amit megtanult. Miközben a rugalmas szervezet éles eszű emberekre vadászik, bajba kerül, ha azok csiszolni szeretnék tudásukat.

⁴ Bonnie Dill: *Across the Boundaries of Race and Class: An Exploration of the Relationship Between Work and Family Among Black Female Domestic Servants*. Ph.D. diss., New York University, 1979.

⁵ Richard Sennett: *The Corrosion of Character*. New York, Norton, 1998.

Jó példáját találtam ennek a konfliktusnak, amikor visszatértem egy valamikor meginterjúzott programozói csoporthoz egy, az esetleges jogviták miatt megnevezhetetlen nagyobb szoftvercégnél. Ezek a programozók ellenálltak annak a vállalati gyakorlatnak, hogy kiszállítsanak még nem teljesen kész szoftvereket olyan változatokban, amelyeket a fogyasztók küzdelmei és panaszai alapján „javítottak” ki. Bár mélyen megvetették a szakszervezeteket, a programozók kialakítottak egy laza szakmai mozgalmat „kódolt mesterség” névvel, azt követelve, hogy a vállalat hagyjon fel a nagyon nyereséges, de nagyon alacsony minőséget produkáló gyakorlattal. Időt kértek a programok rendberakásához; és azt tekintették tartalmas munkának, ha jól végezték el a feladatot önmaga kedvéért.

A meritokrácia egy másik típusú probléma elé állítja a rugalmas szervezetet. A szó megértéséhez vissza kell térnünk a múltba.

Amikor az öröklés volt az élet meghatározó eleme az európaiak számára, akkor nem lehetett meritokráciáról beszélni annak mai, könyved értelmében. Az emberek hivatalokat örököltek a templomban vagy a katonaságnál éppen úgy, mint a föld áthagyományozása révén. Ami azt jelentette, hogy nagyszerű véletlen volt, ha egy püspök vallásos volt, miközben ez nem volt munkájának a feltétele. Még komorabban, a hadseregek és a hadi flották világában, egy inkompetens parancsnok, aki függetlenül attól, hogy mennyi szenvedést okozott, a helyén maradhatott; hiszen örökölte azt.

Az öröklés nem szüntette meg a képesség értékét; hanem egy ember életének egy állomása (aktuális társadalmi helyzete) és az illető alkalmassága két párhuzamos társadalmi világot jelentett. A reneszánsz művész próbált elsőként hidat verni a kettő között. *Michelangelo* azt követelte patrónusaitól, hogy fogadják el a zsenialitását – egyedül a zsenialitás szerzett neki rangot. *Benvenuto Cellini* önéletrajza mutatja meg, hogy e követelés miképpen jelentett kihívást az intézmények számára. Fiatalemberként *Cellini* belépett az aranytakácsok céhébe, amely egy elit szakma volt, és ahonnan sok reneszánsz festő elindult. E céhbe főképp, de nem kizárólag öröklés révén lehetett bejutni; a céhen belül az emberek akkor jutottak előrébb, ha egy feljebbvaló meghalt vagy visszavonult. *Cellini* (1500–1571) ambícióktól és saját művészetétől eltelve nagyokat ugrott felfelé, kihagyva a hagyományos lépcsőfokokat. Korrupcióval vádolt meg minden olyan céhet, amely nem a tehetséget jutalmazta kizárólagosan.

Ebben a vádaskodásban egy új, modern hang jelenik meg: a tehetség és a személyes érték egyenlősége. A képesség egyfajta morális presztízst

is magában foglal. Ez a hang egyszerre társadalmi és személyes. A mesterségbeli tudás könnyedén beilleszkedett a középkori céhes keretbe abban a tekintetben, hogy mind a legény, mind pedig a mester elkészíthetett valamit önmaga kedvéért. Most a tehetség mért egy újfajta társadalmi egyenlőtlenséget: a *kreatív és a tehetséges felsőbbrendűséget*, egy értékesebb fajta embert jelentett másokhoz képest. Itt van a kapcsolat a mesterségbeli tudás és a meritokrácia között.

A modern meritokrácia akkor jelent meg, amikor az intézmények ezen egyenlőtlenség szerint kezdték magukat strukturálni. Megszületésének dátumát egyféleképpen kötni lehet a középosztálybeli brit *Samuel Pepys* pályájához, aki az 1660-as években az egyik első hivatalnokként, éles esze révén futott be kormányzati karriert; *Pepys* leginkább az összeadásban és a kivonásban jeleskedett. A haditengerészetnél a flotta ellátmányozásán dolgozott; meg kellett mondania, hány ágyúgolyót és mennyi sózott marhahúst kell felrakni a hajókra. Azt állította, hogy ezt a pozíciót számolási képessége révén érdemelte ki, szemben *Shrewsbury* grófjával, akinek a második nagynénje az éppen uralkodó király unokahúga volt. *Pepys* személyében mintha *Cellini* lépte volna át a bürokrácia falait.

A katonai szervezetek voltak azok a területek, ahol először hódított teret az az elképzelés, hogy tehetségek számára meg kell nyitni a különböző pályákat. Mint a bürokratikus piramis, a katonaság mutatta meg az utat, hogy később miképpen futhat be pályát egy tehetséges ember az üzleti világban. A késő 17. században alapított francia Saint Cyrhoz hasonló katonai akadémiák arra kényszerítették a fiatal tiszteket, hogy megtanulják a röppályák megtervezéséhez szükséges matematikai ismereteket. A katonai akadémiák dolgozták ki az első tehetségfelmérő teszteket, ami radikális újítást jelentett a 18. században. Mind Saint Cyr esetében, mind pedig a porosz katonai akadémiákon ezeket a teszteket nem lehetett manipulálni, abban az értelemben, hogy a vizsgált emberek számok voltak, és nem nevek; egy ember agyának tartalmáról személytelen ítéletet kellett hozni. Ily módon a teszt viszonylag objektív mércét adott az egyén képességeinek felmérésekor, minden bizonnyal objektívebbet, mintha a családi háttérre vagy kapcsolatokra hagyatkoztak volna.

A katonai intézmények nemcsak felfedezték a tehetséget, hanem *eltárgyasították a kudarcot*; az ostobákat elzavarták családi háttérüktől függetlenül. Bizonyos értelemben ez a negatív oldal fontosabb volt, mint a pozitív. A bürokratikus folyamat most már az egyén legbelsőjében lévő valamit mért, megbüntetve őt a képesség hiányáért. A hozzá nem értés

abszolút mércéi csak megerősítették a sikeresek „érdemét”; személytelen mérlegelés alapján adták meg egy személy értékét.

Természetesen a társadalmi és pénzügyi háttér is számított. A 19. század elejéig egy vagyonos ember megvásárolhatott egy hivatali kinevezést – de most megszületett a szakértő katona, a szakértelem különleges presztízsével. Ugyanezen struktúrák jöttek létre idővel más civil társadalombeli szakmák fejlődési pályáján is, követve a katonai mintát – jog, orvoslás, könyvelés, oktatás. Az üzleti élet volt az utolsó: a modern gazdasági iskola fejezi be azt az átmenetet, amelyik már a Saint Cyr esetében elkezdődött. Manapság az üzleti életben megállás nélkül tesztelik és mérleseklik a munkavállalókat a munkahelyeken azért, hogy a tehetséget jutalmazzák és még logikusabban, a kudarcról bizonyítványt állítsanak ki, és így támasszák alá. A legtöbb olyan érv, hogy előnyben kell részesíteni emberek csoportjait faji vagy osztályhelyzet alapján, szembekerül azzal a móddal, ahogy a meritokrácia megformálódott mint az egyénekről alkotott személytelen bírálat. Az egyik oldalról az az érvelés, hogy a többségi társadalom diszkriminálja az alávett csoportokat; más oldalról pedig az, hogy a társadalom rendelkezik azokkal a technikai eszközökkel, hogy meghatározza, egyénként ki tehetséges. A vitát csak erősen személyes ítélet alapján lehet végigvinni; a tehetség keresése nem technikai kérdés. A kompetenciával szemben az érdem sokkal mélyebben személyes kategória.

Az *érdem* speciális jelentését megtalálhatjuk egy olyan, több évtizeden át folytatott kutatásban, amelyet egy amerikai szociológus, *Otis Dudley Duncan* végzett a 20. század közepén. Először amerikaiakat, majd más országok polgárait kérdezte meg arról, hogy miképpen rangsorolnák különböző foglalkozások presztízsét, és néhány meglepő hasonlóságot fedezett fel: a sokkal jobban fizetett vállalatvezetőknél és tőzsdealkuszoknál többre értékelték olyan szakértelmiségeket, mint az orvosok, nővérek, tanárok és szociális munkások. Az orvosok és a nővérek megelőzték a rangsor legvégén kullogó politikusokat is. A kérdőíves vizsgálat arra is fényt derített, hogy az olyan szakképzett kézműves mesterekből, mint az elektromos műszerészek és az ácsok, nagy megbecsültségnek örvendenek.

A rangsor mögött álló megfontolás egyértelmű. Mindegyik magas presztízsű dolgozónál találunk belül kifejlesztett képességet, olyan szellemi vagy fizikai szaktudást, amely független a körülményektől. Azt gyanítom, hogy ha *Duncan* a „politikus” terminus helyett „államférfit” használt volna, akkor a politikai osztály nagyobb közösségi megbecsültséget kapott

volna, miután így egy olyan program képzete merült volna fel, amelyik túllép a körülményeken és magának a köznek a manipulálásán. *Duncan* kutatása azt mutatja meg, hogy a foglalkozási presztízs a belső vezérléssel és az autonómiával egyenértékű, és nem pedig a pénzzel vagy a hatalommal. A munka világában az érdem ezen az alapon mérődik meg.

Azt gondolom, *Cellini* megértette volna az érdem és az autonómia egyenértékűségének tételét. Értette volna, hogy a meritokrácia a mester-ségbeli tudás szelleméből irigykedő, erősen személyes jellegű vetélkedést hoz létre. És megütközve figyelné, hogy a hivatali masinéria miképpen tárgyiasítja el az érdemet, hogy miképpen bürokratizálja a tehetséget, amely jelenségek a modern társadalmak fejlődésében jelentek meg. A meritokrácia bürokratikus gépezete a képességet vasketrecbe zárta, ami közben magánzárkaként is funkcionál.

E masinéria megértéséhez minden esetben észben kell tartanunk egy máskülönben magától értetődő tény, és egy finom distinkciót. A magától értetődő tény az, hogy a képességek megítélése Janus-arcú: egy és ugyanazon időben kiválasztják a képességet és kiszűrik az inkompetenciát vagy a képességek hiányát. Ez az önmagától értetődő tény egy kicsit problematikusabbnak tűnik, ha visszatérünk a szociális kapitalizmushoz, ahogy azt *Bismarck* először elképzelte. Intézményei az érdemre, illetve a szenioritás elvére támaszkodtak. A gépezet céljai közé tartozott a kapuk megnyitása a tömegek előtt kompetenciától függetlenül, egészen addig, amíg a tömegek rászánták az időt és szolgálták az intézményt.

A tehetség keresése a modern társadalmakban, de különösen a dinamikus intézményekben a társadalmi nyitottság jegyében zajlik. Csak ezek a legjobbakat szolgáló tesztek, ítéletek és mérőföldkövek szolgáltatnak alapot ahhoz, hogy másokat az elit szint alatt lehessen tartani. A tehetség Janus-arcú keresése teljesen egyértelmű, mikor különböző vállalkozások összekapcsolódnak, vagy amikor egy vállalkozás egyedül a létszámcsökkentés mellett dönt. A bürokráciák gyakran próbálják alátámasztani emberek rétegeinek és kategóriáinak a leépítését azzal, hogy csak az arra érdemes marad. Ez persze lehet egy önigazoló fikció, ugyanakkor az intézményeknek belső késztetése van személytelen, kapkodó vagy önkényes változásokat azon az alapon igazolni, hogy csak a száraz

ágakat vágják le, vagy éppen nagyon személyes ítéleteket hoznak azzal kapcsolatban, kinek kellene maradnia.

A szociológus *Pierre Bourdieu* ezt a Janus-arcú kapcsolatot „distinkciónak” nevezte. A tömegeket *hallgatólagosan* lehetetlenfítik el vagy büntetik, miután az oktatási és kulturális intézmények, illetve a munkahelyek az elit státuszt *explicit* módon osztják ki.⁶ *Bourdieu* számára a distinkció ott történik, amikor létrehozzák az árnyékban lévő tömeget azzal, hogy reflektorfénybe helyezik az elitet. Az én véleményem viszont az, hogy a reflektorfény zavaros helyzetet mutat. Ez a meritokratikus tehetségkeresés finom aspektusa – magának a tehetségnek a megmutatása és meghatározása.

A mesteri tudás felől nézve meg tudjuk mondani, hogy mennyire jól teljesít valaki, ha megnézzük munkájának konkrét eredményeit. A helyükről elmozdított vagy elbocsátott emberek számára ezek a produktumok legalább világossá teszik, hogy miért tették őket félre; az indiai szoftverprogramok, illetve a Kínában gyártott árucikkek minősége megbízható tény. Ugyanennyire megbízhatónak tűnhet a tesztelés és a munkahelyi értékelés meritokratikus gépezete. Végül is a mércék egységesítése megtörtént és gyakran nem nevek, hanem számok jelölik a tesztek az objektivitás érdekében. Ám valójában a bürokratikus masinéria valami egészen megfoghatatlant keres; az például számszerűsíthető, hogy milyen típusú munkák tűnnek autonómnak, de az nem, hogy miben is áll egy autonóm cselekvés. A mesterségbeli tudás megköveteli, hogy az ismeretek egy adott területével tisztában legyünk és azokat magunkévá is tegyük; a tehetség ezen új formája nem tartalom-specifikus, és nem is függ attól. Az élvonalban lévő cégek és a rugalmas szervezetek olyan emberekre tartanak igényt, akik nem régi kompetenciákhoz ragaszkodnak, hanem új fogásokat tudnak elsajátítani. A dinamikus szervezet azt a képességet hangsúlyozza, hogy információk és eljárások változó tömegét tudjuk feldolgozni és értelmezni.

A meritokratikus renden belül van egy puha központi eleme a tehetség értékelésének; ez a puha elem a tehetséget sajátos formában potenciális képességként értelmezi. A munka területén egy személy emberi „potenciálja” abban rejlik, hogy mennyire képes mozogni különböző problémák és feladatok között. A mozgás képessége ebben az értelemben a tanácsadók munkájához áll közel, ha azt szélesan értelmezzük.

⁶ Pierre Bourdieu: *Distinction*. Cambridge, Harvard University Press, 1984.

Ám a potenciális képesség komolyabb kulturális következményekkel jár; ez a tehetség káros mércéje.

Potenciális képesség

A *potenciális* kifejezés vörös posztó mindenki számára, akinek egyszer már volt szerencséje ahhoz a pszichológiai klikkhez, amely „emberi potenciál mozgalomnak” nevezi magát. Bár igen gyakran a „segíts magadon, és a fejedesd magad” üzlet egy változata, amely a híveket a legbelül elrejtett én felfedezésére biztatja, az emberi potenciál vizsgálata egészen komoly területként indult. *Abraham Maslow* írásaiban például az emberi fejlődés egy olyan élethosszig tartó tárgyalási folyamatként jelent meg, amely az egyénnél a genetikai képességek és az általa megélt társadalmi tapasztalatok között zajlik.⁷ *Freud* mozgatóerőkre (*drive*) és ösztönökre vonatkozó elképzelései helyett *Maslow* plasztikusabban szeretne volna megérteni az én formájának időbeli fejlődését. A folyamatos fejlődésre vonatkozó meggyőződése ma olyan szerzők emberi képességről szóló írásaiban jelenik meg, mint *Amartya Sen* és *Martha Nussbaum*.⁸ Akárcsak *Maslow*, a genetikus *Richard Lewontin* a biológiát úgy gondolja el, hogy az az emberi képességek bizonyos repertoárját állítja elő, melyet a körülményektől függően változó módon használunk vagy elvetünk az életünk során.⁹

Az emberi potenciál keresése beleilleszkehdhet ebbe a projektbe. A fajtjal, osztállyal és társadalmi nemmel kapcsolatos előítéletek miatt a társadalom nem biztos, hogy hasznosítja minden tagjának tehetségét, bár meg kellene tennie ezt az erőfeszítést. Ez fontosabb követelmény, semmint az intézmények egy adott fajtájánál, a rugalmas szervezetnél jelentkező igények kielégítése. Ehelyett inkább egyenlőségjelet tesz az emberi potenciál felfedezése és az igazságosság között.

Az Egyesült Államokban ez a meritokratikus igény hívott életre egy meghatározott típusú tesztelési módot, az Iskolai Rátermettség Teszteket (*Scholastic Aptitude Tests, SAT*) Az amerikai oktatásról szóló klisé szerint az ország iskolái túl kicsi hangsúlyt fektetnek arra, hogy mit kell tudni, ahhoz képest, hogy miképpen kell tudni. De a SAT először nem azt tűzte ki célul,

⁷ Abraham Maslow: *Motivation and Personality*. New York, Harper and Row, 1987.

⁸ Martha Nussbaum and Amartya Sen: *The Quality of Life*. Oxford, Oxford University Press, 1993.

⁹ Richard Lewontin: *The Genetic Basis of Evolutionary Change*. New York, Columbia University Press, 1973.

hogy kivesézze a tanulást, hanem hogy befejezze a projektet, amely szerint „a tehetségek számára ki kell nyitni a pályákat”. A második világháború utáni években a tesztelők megpróbálták meghatározni, hogy miképpen lehet megtalálni a tanulási képességet kulturálisan hátrányos helyzetű gyerekek között. A tesztelők túlságosan szűk célokat határoztak meg, hiszen a Harvardhoz hasonló egyetemekre való csiszolatlan tehetségek új elitjét keresték.¹⁰ A SAT egy régi amerikai ideálra támaszkodott, *Thomas Jefferson* „természetes arisztokrácia” eszméjére, és abban biztosak lehetünk, hogy *Jefferson* számára a tehetség keresése nem volt Janus-arcú: biztos volt abban, hogy a természetes arisztokrácia könnyedén beleillik a demokratikus társadalmi gyakorlatba.¹¹ Maguk a SAT tesztek kezdték átalakítani ezt a régi eszményt a képesség új módon történő meghatározása révén.

Ha összehasonlítjuk a SAT-ot a Saint Cyr katonai akadémián a tizennyolcadik század közepén alkalmazott tesztekkel, akkor megértjük, hogy mi változott meg. Saint Cyr például arra kérte a diákjait, hogy végezzenek el egy számítást másodfokú egyenlet segítségével, és ezek után megkérte őket arra, hogy magyarázzák meg szavakkal, mi történt a számítási folyamatban. A „haza” (*Patrie*) részben, Saint Cyr a hűség, a bátorság és az önfeláldozás meghatározásait kérte számon. A vizsgáztatók a választ aszerint bírálták el, hogy a diák mennyire helyesen válaszol. Más szavakkal, ezek olyan tesztek voltak, amelyeket mi teljesítmény-tesztnek neveznénk, amely megkövetelte, hogy a másodfokú egyenlethez előzetesen már át tudjuk fordítani a számokat szavakká (próbálják csak ki!), míg a „haza” kérdéshez elégséges kulturális ismeret kellett, hogy kideríthető legyen, a vizsgáztató világképében mi számított helyesnek. Csak néhány meglepetés volt ezekben a tesztekben, a diákok már jóval korábban tisztában voltak azzal, hogy milyen ismereteket vártak tőlük.

A SAT egy ártatlanabb alanyt tételezett fel. A rátermettséget el lehetett választani a teljesítménytől azzal, hogy a vizsgázót egy megoldandó problémával szembesítették, miközben a teszt megpróbálta minimalizálni a megelőző matematikai képzést; a matematikai gondolkodás került mikroszkóp alá. A szavak világában a tesztek a szavakkal való gondolkodás folyamatát tették próbára, és nem a helyes ismeretek meglétét. A szellemi világ itt műveleti, azaz egy a tartalomtól elválasztott folyamat.

¹⁰ Nicholas Lemann: *The Big Test: The Secret History of the American Meritocracy*. New York, Farrar, Straus and Giroux, 1999.

¹¹ Thomas Jefferson John Adams-nak írt levele. In: Lester Cappon (ed.): *The Adams-Jefferson Letters*. Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1988.

Az, hogy ez miképpen működik, nagyon szépen megmutatkozik a SAT előkészítő könyvében, amikor a teszt látszólag legobjektívabb részével, a szavak jelentésével foglalkozik. Álljon itt a „mélyreható” (*incisive*) kifejezés kétféle meghatározása: „*Huntley mélyreható elemzése után a brókerek azonnal tömeges eladásba kezdtek.*”; „*Cheryl a polgármesteri hivatalról szóló mélyreható beszámolója alapján vált a Pulitzer-díj komoly várományosává.*”¹²

Hogy mi az a kötvény alkusz vagy a Pulitzer-díj, kulturális szempontból irrelevánsnak lett minősítve. De a párba állított definíciók igazi feladványt képeznek. Az első arra kéri a tizenévest, hogy feltételezze a brókerekről, hogy mélyreható információk alapján lépnek, a második pedig azt, hogy hivatalos elismerést lehet szerezni mélyreható információ alapján. A brókerek így olyanok, mint az irodalmi díjak odaítélői? Ha nem, akkor a mélyreható információ azt jelenti, hogy valami, amit korábban nem tudtunk – ebben az esetben a *mélyreható* szinonimája, a feltárt (*exposed*) lenne, és nem az, amit a felkészítők sugallnak, hogy éles eszű/átható (*acute*).

A kétértelműség kezelésének legegyszerűbb módja az, hogy ne foglalkozunk vele túl sokat. A helyes, objektív válasz a kamasz gondolkodásának a felszínén található meg. A jelentés próbálgatásával, az elmélyedéssel azt kockáztatja valaki, hogy rosszul szerepel a vizsgán; és ez a valószínű sorsa annak, aki a tesztet a mesterségbeli tudás szellemében közelíti meg. A vizsga „puha” abban az értelemben, hogy lényege szerint ez a pusztán műveleti gondolkodás szellemi felszínességet kíván meg.

Ennek ellenére az ilyen típusú vizsgák a *belső* képességet hivatottak mérni. A chicagói gettóban elveszett fiatal lányról azt feltételezik, hogy el nem használt képességekkel rendelkezik és kész a válaszadásra: a vizsgateremben a *belső* képességének javulnia kellene, és le kellene vetnie körülményeinek láncait. A tapasztalattól mentes képesség eszméje azonban fikció. Pszichológusok, mint *Howard Gardner*, még tovább mentek, és megkérdézték, hogy miért éppen két mentális tevékenységet, a matematikait és verbálisat tekintjük inkább *belsőnek*, mint a vizuális vagy hallás utáni értést: az építészek képekben gondolkodnak, míg a zenészek hangokban. Még ennél is megfoghatatlanabb az érzelmi intelligencia – amikor maghalljuk, hogy mások szavai, érintése és együttérzése mögött milyen intenciók húzódnak. Márpedig ez egy olyan képesség, ami

¹² Murray Brumberg – Julius Liebb: *Hot Words for the SAT*. New York, Barron's Press, 1989. 75.

jelentősen befolyásolja a világban való praktikus eligazodást. De mindezekelőtt ahhoz, hogy megértsük a szavakat, mi vizsgáztatók és vizsgáztatottak azt feltételezzük, hogy a szavak jelölnek valamit.

Ezen ellenvetéseket nem az fűti, hogy tagadjam a képesség létezését, vagy hogy vannak különbségek az emberek között. Hanem inkább az, hogy miközben a „természetes arisztokrácia” keresésének projektjét akarjuk megvalósítani, az emberek szellemi életét felszíni és szűk formákkal azonosítjuk. A társadalmi referencia, az érzékeken alapuló érvelés és az érzelmi megértés ki lett zárva a keresésből, ugyanúgy, mint a hit és az igazság. Furcsa ironia, hogy minél inkább törekedtek arra a modern vizsgáztatók, hogy kiküszöböljék a kulturális előítéletet a munkájukból, annál üresebb lett az általuk vizsgált képesség.

Védekezésül fel lehet hozni – és ezzel élnek is képességtesztelők –, hogy a városi gettóból származó fiatal nő esetében éppen a verbális interpretáció és a matematikai érvelés folyamatai jelentik azokat a gyakorlati képességeket, amelyekkel elboldogulhatnak a világban. Ez a védekezés, sőt a szó, hogy *potenciális* a „potenciális képesség” kifejezésében sajátos viszonyban van a rugalmas intézmények gyakorlatával.

Amint láttuk, ezek az intézmények a tanácsadók esetében megfigyelt szellemi életet részesítik előnyben: a mozgást helyzetek, problémák és csapatok között. A csapattagoknak saját maguknak is ügyesnek kell lenniük a folyamatszerű munkában, miután idővel mozogniuk kell a szervezeten belül is. Ez a fajta munka valós tehetséget igényel. Az előre való gondolkodás képességére van szükség abban a tekintetben, hogy mit lehet tenni a kontextusok és a referenciák átlépése révén – a legjobb esetben a képzelet munkájáról beszélhetünk. A legrosszabb esetben, bár ez a fajta tehetségkeresés elvágja a kapcsolatokat a tapasztalathoz, a körülmények láncolatához, kikerüli az érzékszervi benyomásokat, leválasztja az elemzést a hitről, figyelmen kívül hagyja az érzelmi kötődés ragasztóanyagát, bünteti, ha túlságosan elmerülünk valamiben – azaz egy olyan tiszta folyamatban élünk, amit a filozófus *Zygmunt Bauman* „folyékony modernitásnak” nevez.¹³ Ez éppen a munka társadalmi feltétele az élvonalban.

¹³ Zygmunt Baumann: *Liquid Modernity*. Cambridge, Polity Press, 2000.

Tudás és hatalom

A potenciális képesség megfogalmazása visszavezet a tehetség és a feleslegesség réme közötti összefüggéshez, amely kapcsolat tehát más-képpen néz ki abban a tekintetben, milyen típusú tudás hasznos ma, különösen a gazdaság élvonalában.

A francia filozófus, *Michel Foucault* volt az a modernkori kiemelkedő gondolkodó, aki megmutatta, hogy a tudás milyen módokon tesz lehetővé bizonyos típusú hatalmi formákat. Egy olyan, egyre inkább kidolgozott, sűrű tudás fejlődésére figyelt fel, amely mind teljesebbé tette az egyének és a csoportok fölötti hatalmat; például a pszichiátria fejlődése szerinte szorosan összekapcsolódott a karcser intézmények elterjedésével.¹⁴ A foucault-i rendszer nem foglalkozik a felszínes tudással mint hatalmi eszközzel, és így nem igazán írja le, ahogy a potenciális képességet kutatják és gyakorolják a modern meritokráciában. Megvilágított azonban egy nagyon fontos tényt a meritokráciával kapcsolatban: jelesül, hogy az hatalmi szempontból kiszolgáltatottá teszi az általa uraltak többségét.

Amikor *Michel Young* megalkotta a meritokrácia fogalmát, akkor egy olyan társadalmat szeretett volna durva ecsetvonásokkal, drámaian bemutatni, ahol képzett emberek egy kis csoportja egy egész társadalmat kézben tarthat. *Foucault* ennél részletesebb képet adott az uralom ezen módjáról; az elit a tömegek bőre alá bújjik azzal, hogy hiányérzetet kelt, mintha az emberek kevésbé értenék magukat, és azt sugallja, hogy tévesen értelmezik saját lélettapasztalatukat. A potenciális képesség tesztjei megmutatják, hogy mennyire mélyre tud hatolni a tudás. A potenciális képességre vonatkozó ítéletek jellegükben sokkal személyesebbek, mint a teljesítmények értékelései. A teljesítmény összekapcsolja a társadalmi és gazdasági feltételeket, a szerencsét és a lehetőséget az énnel. A potenciális képesség csak az énnel koncentrálna. Az az állítás, hogy „képesség hűján vagy”, sokkal lesújtóbb, mint az, hogy „elrontottad”. Sokkal erősebben állít valamit arról, hogy ki is vagy. Sokkal egyértelműbben sugallja a feleslegesség érzetét.

Miután az állítás lesújtó, a folyamatos belső tehetségkutatással foglalkozó szervezetek kerülnek, hogy nyíltan véleményt nyilvánítsanak. A munkaügyi vezetők gyakran tompítják a kijelentés élet azzal, hogy az emberekben lakozó képességek sokszínűségéről beszélnek, amelyek

¹⁴ Lásd például *Michel Foucault: Felügyelet és büntetés*. Budapest, Gondolat, 1990.

révén vizsgák egész hálóján keresztül lehet menni, és így tovább, és így tovább. Még finomabban, egyes londoni pénzügyi vállalatoknál, a potenciális képességekről alkotott ítéletek általában informálisak, ezekben a cégeknél az idősebb vezetés a fiatalabb kollegáik képességeit illető megérzések, és a kereskedelmi teljesítmény alapján cselekszik: az év végi jutalmakat majdnem úgy osztják ki, mint ahogy az ókori rómaiak a dögölt állatok belső részei révén jósták meg a jövőt. Az a rossz érzés, hogy lemaradok, hogy engem nem jutalmaznak, erősebb ezekben a vállalatoknál, mint a befektetési bankok esetében, ahol mind a jutalmat, mind pedig a jövőbeli kilátásokat a kereskedelemben elért múltbeli teljesítmény alapján határozzák meg.

A tehetségtelenek láthatatlanná válnak, egyszerűen kiesnek azon intézmények látóköréből, amelyek titokban a képességet és nem a teljesítményt mérik. Itt a szervezetek azt tükrözik, amit az emberek életükben korábban – az iskolában – már átélhettek. A tehetségtelennek ítélt ifjak nem jelennek meg különálló egyénként, hanem kollektív testté, tömeggé válnak. A meritokrácia *Young* értelmezésében egyszerre egy rendszer és egy eszme: egy rendszer, amely valahová besorolja a személyt, s attól kezdve az intézmény közömbösség eziránt.¹⁵ *Gardner* munkája alapján a probléma összetett, mert a tehetségkutatások nem szándékoznak széles hálót kivetni annak érdekében, hogy leképezzék a különféle emberek által birtokolható különböző képességeket, a potenciális képesség keresése igen szűkre szabott.

A folyamattal kapcsolatban az iskola és a munkahely kulcsfontosságú dologban különbözik egymástól. Bár elvileg egy diák nem tehet semmit belső képességével kapcsolatban, közismert tény, hogy megfelelő oktatói támogatás mellett jelentősen meg lehet növelni az eredményeket, ha a vizsgákat újból leteszik. Ezzel szemben a munka világában ritkán van második alkalom. A rugalmas szervezetekben a munkavállalói akták képezik a vállalat egyik legbiztosabb vagyontárgyát. Amikor egy ilyen aktasort megvizsgáltam, meglepett, hogy az idő során milyen csekély revíziót végzett a személyzetis a személyi aktákban; az első megállapítások adták meg az alaphangot, és a későbbi bejegyzések konzisztensek maradtak; a feljegyzések központi vezetők által használható numerikus formába való átfordítása a dokumentumokat csak tartalmilag tette még merevebbé.

¹⁵ Michael Young: *The Rise of the Meritocracy*. New Brunswick, Transaction Publishers, 1993.

Számos elbocsátott vagy a munkában visszatartott munkás azon véleménye, hogy igazságtalanul ítélték meg, az ítélkezési hatalom egy másik, *Foucault* sémájába nem illő aspektusát mutatja meg. Sok elküldött ember helyesen értelmezi a vele történeteket: valós teljesítményüknél jóval rosszabbul ítélték meg őket. Az az érzés, hogy igazságtalanul bántak velük, a vállalat működtetési módjaira vezethető vissza. Ahhoz, hogy ezt megértsük, érdemes felidézni az élenjáró intézmény dolgozójának bizonyos idealizált vonásait.

Egy az összetételében állandóan változó szervezetben a problémák megoldásához nem rögzített képességére van szükség; diszfunkcionálisnak tűnhet, ha egy problémában túlságosan elmélyülünk, miután a projektek ugyanolyan hirtelen érnek véget, mint ahogy elkezdődnek. A problémaelemző, aki tovább tud lépni, akinek a terméke a lehetőség, úgy tűnik, jobban tud alkalmazkodni a globális piacot manapság jellemző instabilitáshoz. A rugalmas szervezetek által megkívánt szociális készség abban áll, hogy rövid ideig létező csapatokban jól tudjunk másokkal dolgozni. Másokkal, akiket különben nem volna időnk megismerni. Mindannyiszor, amikor egy csapat felbomlik, akkor egy új csapatba lépünk be, és azt a problémát kell megoldanunk, hogy a lehető leggyorsabb időn belül az új csapattagokkal szót értsünk a feladatot illetően. „Bármivel tudok dolgozni”, ez a potenciális képesség társadalmi mintája. Nem számít, hogy ki is a másik ember; gyorsan változó cégeknél ez nem számíthat. Bármely helyzetben a kooperáció készségére van szükség.

Az ideális én ezen tulajdonságai szorongáshoz vezetnek, mert elbizonytalanítják a dolgozók tömegeit. Mint láttuk, a munkahelyeken a hűség és az informális bizalom terén társadalmi hiányt idéznek elő, és erodálják a felhalmozott tapasztalat értékét. Amihez itt hozzá kell tenni a képesség kiüresítését.

A mesterségbeli tudás kulcseleme, hogy megtanuljuk, miképpen tegyünk valamit rendbe. A próba és hiba párosa megjelenik még a látzólag rutinszerű feladatok javítása esetén is; egy munkásnak meg kell engedni, hogy tévedhessen, és hogy utána végig menjen a feladaton újra és újra. Bármilyen belső képességekkel is rendelkezik az egyén, a szak tudás csakis szakaszokban fejlődik, nekibuzdulások és kezdések révén. Zenében például még egy csodagyerek is csak úgy lesz érett művész, hogy időnként ront és tanul a hibákból. Egy felgyorsított intézményben azonban az időigényes tanulás akadályokba ütközik. Túl intenzív a nyomás, hogy az adott személy eredményt produkáljon; ahogy az

oktatási tesztek során, úgy a munkahelyen is az időkényszer arra készíteti az embereket, hogy gyorsan mindenben végig rohanjanak, és ne álljanak meg. A képesség ilyenén módon való kiüresítése összekapcsolódik a szervezetek azon törekvésével, hogy lebecsüljék a múltbeli teljesítményeket a jövő felé pillantás érdekében.

Amikor az emberek arról beszéltek nekem, hogy nem tudták megmutatni, mit tudnak, akkor én ezt úgy éreztem, hogy épp arra gondoltak: megakadályozták szakértelmük fejlesztését. Egészségmegőrző szervezetekben tevékenykedő irodai alkalmazottakkal készült interjúk során a megkérdezettek arról panaszkodtak, hogy az időkényszer hatására „közepes” munkát végeztek a számlák értelmezése során; a gyorsan dolgozó embereket léptették elő jutalomból, miközben az általuk feldolgozott számlák gyakran zúrvarosak maradtak, ha közelebről megnézték őket. A telefonos ügyfélszolgálatokon a vezetés hasonlóképp bosszús, ha egy alkalmazott túl sok időt tölt el telefonálással – túlságosan készségesen válaszol összezavart klienseknek, akik nem tudják magukat világosan kifejezni. Bárki, aki már töltött el időt egy fapados repülőgép-társaság jegykiadó pultjánál, látja a problémát: a türelmetlenség intézményesített.

Elviekben minden jól vezetett vállalat azt szeretné, hogy munkavállalóik tanuljanak a hibáikból, és hogy bizonyos fokig a próba/hiba folyamat révén korrigáljanak. A gyakorlatban a nagy cégek ezt nem követik. És éppen a cég mérete jelenti a legnagyobb különbséget ezen a téren: kicsi szolgáltató (száznál kevesebb munkavállalóval rendelkező) cégeknél a vásárlókkal való törődés sokkal közvetlenebbül függ össze egy vállalat talpon maradásával. A nagy egészségügyi biztosító cégekben ezzel szemben a felszínesség elősegíti a működést; a dolgok helyrehozatalával eltöltött túlságosan sok idő nem hoz hasznot. Az általunk vizsgált vállalatokban ennek az eredménye – amit talán nem lát a frusztrált fogyasztó – jelentős számú, szintén frusztrált munkavállaló megjelenése.

Összefoglalóan, a feleslegesség materiális réme egy bonyolult kulturális drámára világít rá. Hogyan válhat valaki érdekessé és hasznossá mások szemében? A klasszikus módja ennek a mesterségbeli tudás, kifejlesztve egy speciális képességet, egy nagyon sajátos szaktudást. A mesterségbeli tudást egy másik értékfelfogás megkérdőjelezte a modern kultúrában.

Eredetileg a meritokrácia a különleges képességekkel megáldott – *Jefferson* által a természetes arisztokráciába sorolt – emberek számára kívánt lehetőséget nyújtani. Morális köntösbe öltözött azzal az érveléssel, hogy az ilyen emberek megérdemelték a lehetőséget; igazságossági kérdés, hogy ezt a társadalom biztosítja-e számukra. A kezdetekben ez a keresés eliteket ugrasztott össze egymással, a természetes arisztokrácia szemben állt az örökölt privilégiummal. Idővel a társadalom finomította a kiugró tehetség keresésének technológiáját. A később megvalósuló potenciált kutatva a múltbeli teljesítményekkel szemben, a tehetség kutatása jól illeszkedik a rugalmas intézmények sajátos feltételrendszerébe. Ezek a szervezetek ugyanazokat az eszközöket használják egy nagyobb cél érdekében: egyéneket akarnak kiszorítani, illetve előléptetni. Az egyének közötti előnytelen összehasonlítások mélyen személyessé válnak. Ebben a tehetségmustrában azok, akiknél belső erőforrások hiányát állapítják meg, azonnal feledésbe merülnek. A továbbiakban haszon és érték nélkülieknek számítanak, függetlenül attól, hogy mit értek el.

Fordította:
Melegh Attila

MAGYARORSZÁGI SZAKOKTATÁSI HELYZETKÉP

NÉMETH SZILVIA

A (szak)iskolai lemorzsolódás királyi útja *Tanulói életutak – az iskolarendszerből kimaradt fiatalok életút-interjúinak elemzése*

Az elmúlt évek tanulói útvonalait vizsgáló kvantitatív kutatások¹ megpróbálták részletes képet adni az ún. alacsony iskolai végzettségű fiatalok családi és szociális háttéréről, életkörülményeiről, munkaerő-piaci helyzetéről. Közismert tény, hogy a befejezetlen, valamint a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők általában a hatodik évfolyam után, vagy a hetedik és a nyolcadik évfolyamon iskolaév közben hagyják abba tanulmányaikat, míg a középfokról kihullók esetében a kilencedik és főként a tizedik évfolyam mondható kritikusnak. A tizenegyedik és azt követő évfolyamokon tanulók, már kevésbé veszélyeztetettek. A kérdőíves vizsgálatok felhívták a szülők iskolai végzettségének a tanulói életutakra kifejtett hatására is a figyelmet. Az *Ifjúság 2000* adatbázisnak az alacsony iskolai végzettségűek csoportjára vonatkozó adatainak elemzése² rávilágít, hogy az e kategóriába sorolt megkérdezettek több mint felének az édesapja, míg háromnegyedének az édesanyja legfeljebb általános iskolát végzett. Az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők csoportjánál még inkább tetten érhető az újratermelődés tendenciája, a megkérdezettek hetvennégy százalékának az édesanya legmagasabb iskolai végzettsége nem haladja meg az általános iskolai nyolc osztályt. Az iskolarendszerből való idő előtti kimaradás

¹ Lásd. Például: Imre Anna (szerk.): *Tanulói utak. A középfokú oktatás átalakulása a kilencvenes években*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2006.

² Mayer József-Németh Szilvia: A legfeljebb általános iskolát végzettek helyzete. Uo. 59–67.

súlyos következményei jól láthatók, ha megjegyezzük, a befejezetlen iskolai végzettséggel rendelkezők csak egyharmada aktív gazdaságilag, s a csoport több mint fele inaktív. Az általános iskolát végzettek csoportjában a helyzet fordított: a kérdezettek fele aktív, egyharmada inaktív.

A Roma Education Fund által támogatott, az Integrátor Alapítvány-nal közösen végzett, a roma tanulók iskolai lemorzsolódását vizsgáló kutatás³ kvalitatív vizsgálatának célja, épp ezeknek a széleskörűen ismert tények okainak feltárása, az iskolarendszerből való idő előtti kimaradás előzményeinek és következményeinek részletes megismerése volt. A kutatás során 45 részben strukturált életút-interjú készült Magyarországon három régiójában és Budapesten, a szakiskolai képzésből legfeljebb öt évvel ezelőtt lemorzsolódott roma fiatallal.⁴ Az interjúkban megszólalóknak az iskolarendszerben töltött tapasztalatai alapján rekonstruálható egy „lemorzsolódási útvonal”, azaz egyértelműen megragadhatók és beazonosíthatók azon tényezők, amelyek a kimaradáshoz vezettek. A jelen tanulmány az interjúalanyok közoktatási pályafutását az óvodáztatástól, a szakiskolában töltött csekély időtartamig próbálja végigkísérni.

1. Óvodai évek

Interjúalanyaink tanulói útvonalának legelső állomása az óvoda. Válaszadóink kivétel nélkül jártak óvodába, többségük három, nyolcan négy, öten egy vagy két évig. Tizenegy megkérdezett nem tudta pontosan megmondani, összesen mennyi ideig vett részt az óvodai nevelésben, de abban ók is biztosak, hogy voltak óvodások. Akik négy évig jártak óvodába mindannyian az iskolaérettségi vizsgálatot követően maradtak még egy évet az óvodában. A megkérdezettek közül négyen, már az óvodát is napi bejáróként látogatták.

Az óvodai élményekkel kapcsolatos kérdések megválaszolása során a túlnyomó többség nem tudott konkrét emlékekről beszámolni. Kilencen osztják azt a véleményt, hogy ez az időszak már olyan távoli, hogy tulajdonképpen azon a tényen kívül, hogy jártak óvodába, ezzel kapcsolatban semmi egyébre nem emlékeznek.

³ Drop-out fiatalok Magyarország három régiójában, Students dropped out from secondary school system, REF, HU 10.

⁴ Interjúalanyainkat hólabda módszerrel, Dél-Dunántúlon, Észak-Alföldön, Észak-Magyarországon és Budapesten kerestük meg.

„Hú, nem tudom, arra már nem nagyon emlékszem, hogy az milyen volt, mert rég történtek.”

Azok a válaszadók, akik konkrét élményekkel is rendelkeznek és szerettek óvodába járni állításukat háromféle emlékképpel támasztják alá. Egyrészt olyan beszámolókkal találkozunk, amelyek szerint a válaszadó az óvónő személye, vele kapcsolatos élményei miatt emlékezik vissza örömmel ezekre az évekre. Négy válasz az óvónővel való bensőséges kapcsolatról árulkodik. Ezekben az esetekben az óvónők gondoskodása túlmutat az óvodai kereteken.

„Hát, szerettem óvodába járni, meg, sokat játszottam az óvodába, az óvónőmet nagyon szerettem. Hát, rendes volt hozzám, meg úgy szeretett, mint egy családtagját. Amikor az óvodából ballagtam, akkor mondtam, hogy nem akarok. Amikor elkezdtem az elsőt járni akkor nem akartam, óvodába akartam vissza menni.”

„Bölcsődébe is jártam, nemcsak óvodába, mert mivel mondom, hogy anyukám egyedül nevelt, ezért dolgoznia kellett és így bölcsődébe is jártam, aztán óvodába. 4 évet jártam óvodába, de nagyon szerettem ovis lenni, szerettem az óvoda vezetőnőjét is, mert nagyon kedves volt, és az óvónőnket is szerettem, többször volt, hogy nála aludtam, mert a keresztlányával egy csoportba jártunk és nagyon jó baráti viszony volt közöttünk, ezért volt rá alkalom, hogy ott aludtam az óvónőnél a keresztlányával együtt és reggel együtt jöttünk oviba.”

E típus második alcsoportját azok a válaszok alkotják, amelyek szerint az interjúalanyaink azért szerettek óvodába járni, mert örömmel vettek részt az óvodai foglalkozásokon, amelyeket nagyon érdekesnek és lebilincselőnek tartottak. Nemcsak különféle játéktevékenységeket, hanem változatos sportfoglalkozásokat és kirándulásokat is maradandó élményekként sorolnak fel.

„Így kirándulás szempontjából nagyon jók voltak, így...Mindegyik jól sikerült szerintem.”

„Az óvodába azt játszottuk hogy volt egy nagy domb- biztos láttad ott a ...és azt játszottuk, hogy miénk a domb, és aki fölmege azt megdobáltuk homokkal. Szóval, ilyesmik.”

„Szerettek az óvó nénik, meg én is szerettem őket. Mit mondjak még? Enni nagyon szerettem, meg a körjátékokat. Mindig vasaltam. Még arra is emlékszem, hogy én voltam a legmagasabb. Soha nem aludtam, csak akkor, mikor kijátszottam magamat. Mindig rajzoltam az ágyba. Erre emlékszem.”

„Hát az is jó volt az óvodában, hogy mentünk ki az udvarra, játszottunk, fociztunk, akkor bicikliztünk, ilyenek.”

Harmadrészt azok a válaszok sorolhatók, amelyekben az óvodai barátságok fontosságát hangsúlyozzák ki.

„Hát folyamatosan jártam, beteg nem nagyon voltam emlékeim szerint. Ott az élményem az első szerelem volt az életemben. Meg barátok. Ott szereztem meg a barátaimat, akik még most is a barátaim.”

Egy másik fő választípushoz, a konkrétan alátámasztott negatív óvodai élmények csoportjához, vezet bennünket az elbeszélések azon csoportja, amelyek során a válaszadó óvodáskorú önmagát, mint rendkívül rossz magatartású gyermeket mutatja be. Ezek a válaszok sem az óvodát szeretők, sem az óvodát nem szeretők fő csoportjába sem sorolható be egyértelműen, mert annak ellenére, hogy a válaszadók negatív fényben tüntetik fel magukat, egyúttal büszkén emlékeznek vissza gyermekkori rendhagyó viselkedésükre, s az ide sorolható hat válaszadó egyike sem említi, hogy azért viselkedett volna így, mert nem szeretett óvodába járni. Ezek a válaszok többnyire, az óvodai évek óta szerzett negatív tanulási tapasztaltok visszavetítéseként is értelmezhetők. A negatív iskolai élmények koherens előzményévé téve a kisgyermekkori – sokszor csak feltételezett – viselkedést.

„Sokat játszottam és rossz voltam. Nem, elég „kikészítő” gyerek voltam a gondozók szerint.”

„Azt hiszem Marika néni vót az óvó nénim. Hú.... rosszak vótunk nagyon a Petyával. Verekedtünk, meg felhúztuk a jányok szoknyáját”.

„...sokat verekedtünk, amikor kicsik voltunk. Mindig rosszak voltunk. Mindig valami rosszaságon törtük a fejünket. Arra emlékszem, hogy egyszer cigiztünk, és lebuktunk.”

„Jártam ovi mellé, de jártam óvodába. Hú, sokat. Aztán mit meséljek róla? Hogy milyen volt? Kátá az élményeimet? Hát rengeteg volt! Csináltam azt is, hogy fogtam a bogarat, beraktam a számba. Hát úgy megverték az óvónők, hogy szartam, hugyoztam, érted? Megverték. Tanítottam a többi gyereket, mit kell csinálni. Én nem csináltam azt, amit kellett volna! Szorgalomból nuku! Szorgalom, ilyesmi az.... Hát szorgalmas vagyok én, csinálom én, csak nem mindig jól.”

A válaszok utolsó csoportjának meghatározó negatív élményei részben a válaszadók szociális háttéréhez kapcsolódnak: azért nem szerettek óvodába járni, mert a többiekhez képest sokkal szegényesebb ruhákban, használt cipőben kellett járniuk, valamint míg a többiek gyermek-ke-repkárral és különféle játékokkal érkeztek az óvodába, addig ők naponta ilyen szinten is átélték a nélkülözést.

„Három évig jártam óvodába. Hát, az anyagi dolgok, azok, nagyon sok mindenben nélkülöztem, láttam a gyerekeket, hogy új biciklivel szaladgálnak, meg normális ruhában járnak, nekem egy darabig tornacipő járt, meg használt cipő, aztán, mikor édesapámnak beindult fent Pesten az élet, akkor már jobban tudott rám fordítani anyagi dolgokat.”

Ebbe a kategóriába sorolható az a válasz is, amely szerint a roma gyerekeknek már az óvodában is hátrányos megkülönböztetésben volt részük, az óvónők a nem-roma gyerekekhez képest sokkal kevesebbet, és nem szívesen foglakoztak velük.

„Az óvodába már így meglehetett tapasztalni, hogy a romaszármazás, romaszármazású gyerekeket kinézik. Nem foglalkoznak velük annyira, mint a magyarokkal. De hál’ istennek azt is el tudtam végezni.”

2. Iskolaválasztás

Az óvoda utolsó évében tett szakértői bizottsági javaslat alapján interjúalanyaink közül ketten speciális iskolába kezdték meg általános iskolai tanulmányaikat. Egyikük a Marcaliban található Hétszínvirág Általános Iskolában, a másikuk pedig Vásárosnaményban, az ottani általános iskola, speciális tagozatán. A szülők mindkét esetben azonnal elfogadták a szakértői bizottság javaslatát – az interjúalanyok véleménye szerint –, úgy gondolták, a speciális iskolában „biztosan jobb lesz” gyermeküknek. Paradox módon, mindkét esetben olyan családról van szó, ahol a szülők nagyon fontosnak tartották, hogy gyermekeik tanuljanak. Mindkét eset ékes bizonyítéka annak, hogy sem az óvodapedagógusok, sem a szakértői bizottság tagjai – az elmesélések szerint – nem tájékoztatták a szülőket arról, hogy ez a döntés milyen hatással lesz gyermekeik további iskolai életútjára és munkaerő-piaci lehetőségeire.

A többi megkérdezett, az óvoda után normál általános iskolába került. Az iskolaválasztás kivétel nélkül szülői döntés alapján történt, pontosabban, az édesanya volt az, aki kiválasztotta az iskolát, és beíratta oda gyermekét. Édesapák ilyen jellegű szerepvállalásáról egyetlen interjúban sem esik szó.⁵Az édesanyai iskolaválasztás, az elmondások alapján három tényező valamelyike mentén történt, amelyek a következők: az iskola és a lakóhely távolsága, az idősebb gyermekek iskoláztatása által szerzett tapasztalatok, valamint az oktatás minősége.

A legtöbb esetben az iskolaválasztást az első tényező, azaz az iskolának a lakóhelytől való távolsága, határozta meg. Ennek háttérében egyértelműen anyagi okok állnak: az iskola útiköltség-ráfordítás nélkül látogatható. Ez a szempont nemcsak – az elbeszélők szerint – nagyon rossz körülmények között élő családok esetében volt döntő, az iskola közelségének fontosságát a napi megélhetési problémákkal nem küzdő családok is osztják, valamint ezt a véleményt az sem befolyásolja, hogy a család mekkora településen él. A legközelebbi iskolát választó szülők nem tájékozódnak előzetesen az iskolában folyó munkáról, döntésük meghozatalát oktatás-minőségi elvárások nem befolyásolják.

⁵ Az édesapák, tanulói életúttal kapcsolatos döntéshozókként, a szakiskola-választásnál jelennek meg.

„Hát, nem én választottam. Csak ide tudtam menni, mivel hogy itt laktunk, meg itt is laktunk, anyuék csak ide küldtek. Nem engedtek el sehova, csak ide.”

„Anyu, meg én választottuk. Hát, ez a legkönnyebb itt, a legközelben.”

„Hát mert az volt ott, ott helyben, azért oda mentem. Ott kezdtem mindjárt.”

Három válaszadó említi meg, iskolaválasztási szempontból azt a tényt, hogy ő is abban az iskolában kezdett tanulni, ahova már testvérei is jártak. Egy esettől eltekintve, amikor a legkisebb gyermeket annak ellenére írták az idősebb testvérei által látogatott intézménybe, hogy a beíratásakor már a település egy távolabbi részébe költöztek, a másik két tanuló testvérei is a lakóhelyhez legközelebb eső iskolába jártak.

Tudatos, a minőségi oktatásra törekvő iskolaválasztás egyetlen elbeszélő esetében kerül említésre. Budapest nyolcadik kerületének, ún. elitiskolájába írták gyermeküket. Az iskola azonban nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, a hetedik évfolyamban a tanuló a kerület egy másik iskolájában folytatta a tanulmányait.

„Igen, a szülők választották ezt, hát ez még az óvoda után, tehát ezt ők választották, hogy ez jó iskola szerintük. Azzal nem is volt probléma, csak az hogy túl erős iskola. Tehát én nekem nem úgy fogott az agyam, tehát. De a másik iskolába viszont jobbak voltak a jegyek, az egy gyengébb iskola volt”.

3. Általános iskolai évek

Az interjúalanyok többségében az általános iskola, főként már szakiskolai tapasztalatokkal is rendelkező, a „családias légkör” képzetét idézi fel. Az általános iskola számukra az a hely, ahol mindenki mindenkit ismer, és ahol legalább egy olyan pedagógussal találkozott, aki odafigyelt rá, és megértette. Általában kis iskolákról szólnak a beszámolók, ahol az osztálytársak és többnyire a tanárok is, nemcsak az iskolából, hanem a lakókörnyezetből is eleve jól ismerik egymást. Azok a válaszadók, akik az ilyen típusú iskola-jellemzéseket adják, az iskoláról egyértelműen,

mint közösségi térről, és nem, mint tanulási helyszínről beszélnek. Iskola-leírásaikat tanulmányi teljesítményről szóló „betétekkel” csak írányított interjú-kérdések hatására bővítik.

Az általános iskolás évek felidézése nyolc interjúalany esetében negatív szociális konnotációkkal társul. Mind a nyolc válaszdó az általános iskolai évek kapcsán különféle, nem tanulási problémákat említ, mint a gyermekkori nélkülözés, a család szerkezetének megváltozása, valamint gyakori lakóhelyváltások.

„Hát, jó volt ott is, csak az ebédeket nem nagyon tudtuk fizetni az általánosban, meg a tízórait. Volt olyan, hogy nem is ettem egy hónapig, mert anyu nem tudta fizetni, úgy jártam el. Hát, a tanulásom egy kicsit gyenge volt, a középezt alig érte el. Nem volt időm tanulni, sokat kellett itthon dolgozni, segígetni, oszt ezért. De Hál’ Istennek, kijártam.”

„Anyám háztartásbeli volt, amíg együtt éltek apámmal, de nyolcadikos koromban elváltak egymástól és énrám maradt úgymond a háztartás és ezért is végül is nehezebb volt az iskolám. Tizenhárom éves voltam, mikor elment, tehát nyolcadikos koromban, és hát rossz volt végül is. Ott maradni anya nélkül. Kicsik voltak a tesóim is, az egyik nyolc, a másik hét éves, és hát így.”

„Az általános iskolába később értünk be, mint kellett volna, időre. Volt, amikor nem is mentünk iskolába emiatt, mert állandóan költöztünk.”

3.1. Roma és nem roma tanulók aránya

Az általános iskolája roma és nem-roma tanulói arányáról 32 válaszdó nyújtott felvilágosítást. Ezekből az elbeszélésekből egyértelműen kirajzolódik, hogy a hólabdamódszerrel mintánkba kerülő interjúalanyok döntő többsége olyan intézmény tanulója volt, ahol a roma tanulók aránya meghaladta az iskola tanulóinak 50 százalékát.

1. táblázat. A roma tanulók becsült aránya az általános iskolában, és az iskolán belüli szegregált osztályban és speciális iskolában tanulók gyakorisága (interjúalanyok közlése alapján)

<i>Roma tanulók becsült aránya</i>	<i>Gyakoriság</i>
70 százaléknál több	17
50–70 százalék	8
50 százaléknál kevesebb	7
Összesen	32
<i>Ebből iskolán belüli szegregált osztályban tanult</i>	3
<i>Ebből speciális iskolában tanult</i>	2

A fenti táblázat első kategóriájába tartozó, a 70 százalék feletti roma arányt jelölő válaszadók közül heten jártak olyan alapfokú intézménybe, ahol a tanulók több mint 95 százaléka roma volt. Ez az arány azt jelenti, hogy iskolaszinten néhány nem roma tanuló is látogatta az iskolát. Három esetben interjúalanyaink eltérő tantervű képzésben vettek részt, azaz vagy speciális iskolában, vagy az iskolán belül működő speciális osztályban tanultak, ketten pedig az iskolában működő „cigányosztály” tanulói voltak.

A második csoportot adók esetében a tanulók „vegyes” osztályokba jártak, az intézményben kb. fele-fele arányban találkozhattak romákkal és nem romákkal. Egy esetben az interjúalany megemlíti, hogy ún. etnikai szakkör is működött az iskolában, amelyet a nem roma osztálytársai is látogattak.

Az 50 százaléknál kevesebb roma tanulót említő válaszadók kihangsúlyozták, hogy mind iskola-, mind osztálytársaik közül csak nagyon kevesen voltak romák, két esetben interjúalanyunk egyedüli romaként látogatta az osztályt, négy esetben hárman voltak romák, míg az utolsó esetben az osztályt alkotó 22 gyermekből hat volt roma. Ketten kihangsúlyozzák, hogy az alsó tagozatban még több roma társuk volt, de a felső évfolyamokban, az évismétlések miatt, számuk csökkent. Egy interjúalany elbeszéléséből megtudható, hogy hárman is többnyire csak „papíron” jártak az osztályba, mivel a tanárok felajánlották, hogy a negyedik óra után már „nem muszáj” az órákat látogatniuk.

„Általánosban, már így hetedik-nyolcadikban már nagyon. Ott máinkább. Kiszöktünk cigizni, meg hasonló dolgok. De má nyolcadikba

úgy volt, hogy negyedik óra az má nekünk szünet, mondta a tanár, hogy kimehetünk cigizni, de csöngetésre érjünk be, mert elküld az igazgatóhoz. Ugyanígy ötödik, hatodik, kiküldtek minket cigizni, mert tudták, hogy kiszökünk úgy is.”

3.2. Iskola iránti attitűd

Az általános iskolához fűződő viszony jellegét – interjúalanyaink esetében – leginkább két tényező befolyásolja: az iskolatársakkal, illetve a tanárokkal való kapcsolat. Miként az iskolaválasztás kritériumainak beazonosítása során sem, ebben az esetben sem kap hangsúlyt a minőségi oktatás kívánalma, valamint az általános iskola során elért tanulmányi eredmények sincsenek döntő befolyással az interjúalanyok utólag rekonstruált, iskola iránti attitűdjére.

2. táblázat. Az általános iskola iránti pozitív attitűd fő tényezői (interjúelemzések alapján)

	<i>Pozitív</i>	<i>Vegyés</i>	<i>Negatív</i>
Kapcsolat az iskolatársakkal	✓		
Kapcsolat a tanárokkal	✓	(✓)	
Tanítás minősége		✓	
Tanulmányi eredmények		✓	(✓)

A válaszok alapján megállapítható, hogy ha az interjúalany emlékezetében az általános iskolai évek úgy jelennek meg, hogy iskolatársaival jó viszonyt sikerült kialakítania, és legalább egy tanárral szoros kapcsolatba került, akkor általános iskolai éveit egyértelműen pozitív élményként éli meg, amelyen a tanári/tanórai munkával kapcsolatos esetleges negatív emlékképei és gyenge tanulmányi eredménye sem változtat.

3.3. Kapcsolat az iskolatársakkal

Az iskolatársakkal való kapcsolatát 39 válaszadó részletezi. Közülük 17-en csak pozitív élményekről számolnak be. Ők mindannyian úgy vélik, egy összetartó közösség tagjai voltak. Az összetartás már az első

hetekben kialakult, s ezekben az esetekben az egymás iránti szolidaritás az általános iskola végéig kitartott.

„Megosztottuk egymással a bajainkat, segítettünk egymásnak, akkor akinek tudtunk ... mindenen megosztottunk meg ilyesmi, meg például akármit ki kellett fizetni, például segíteni, hogy a lányoknak itt a nőnap és a lányoknak vegyünk egy virágot, akkor nem úgy hogy ránk szólt például egy tanár, hanem már tudtuk hogy nekünk kell menni. Igen, összedobtuk a pénzt és vettünk virágokat.”

A válaszok alapján megállapítható, hogy ezekben az esetekben az alsó tagozatos osztályok összetétele a felső tagozatba lépve sem változott meg, azaz az első osztálytól a nyolcadik évfolyam végéig – egy-két gyermek kivételével – ugyanazok a tanulók jártak.

„Jó volt, mert... jó lenne még általánosba járni. Hát, úgy végeztem el az általánost, akikkel óvodába elkezdtem együtt a csoportot, azokkal fejeztem be a nyolc osztályt. Páran el is mentek, de úgy összejött az az osztály, mint egy család lett volna. Mindenki tudott a másiktól mindent. Már nem emlékszek mennyien voltunk, de voltunk vagy húszan. Vegyesen, fiúk, lányok. Talán a lányok még többen voltak. Ezért volt olyan jó.”

„Az osztálytársaim nagy része jó volt. Meg, meg, meg hát oda fűznek az emlékeim. Jó, jó volt. Sok rokon, sok barát, az óvodáskori barátaim is oda jártak, szóval együtt. Nem volt az, hogy alkalmazkodnom kellett, mert nem ismertem, mert mindenkit ismertem.”

Ezeknek a pozitív elbeszéléseknek a fő motívumát az erős összetartozás-élmény adja, amelyet a közösségtagok nemcsak az iskola falain belül, hanem azon kívül is erősítették. Többen adnak részletes leírást délutáni közös programokról, iskolán kívüli tevékenységekről.

„Hát sok mindenben jó. Jó viszonyban is voltunk, vagy olyanok, hogy ahányszor mentünk mindig együtt valahová, iskolán kívül, vagy ha vége van az óráknak, elmentünk iskolán kívül, mentünk, elhülyéskedtünk, mentünk a Plázába, Intersparba, mindenhova.”

Ezek az elbeszélések sem osztályon belüli ellentétekről, sem beilleszkedési gondokról nem szólnak. Többen a konfliktusmentes légkör jellemzését etnikai síkra terelik: a roma tanulók iskolai túlsúlyával magyarázzák azt. (Az ezt az elbeszélési sémát követő válaszok egyértelműen többségben roma tanulók által dominált iskolák diákjaitól származnak.)

„Az iskolatársaimmal nagyon jó viszonyban voltunk, tehát voltunk 24-en egy osztályban, és mind a 24-en összetartottunk. [...] Nagyon jó szívűek voltak, én is az voltam, tehát így nőttünk fel, az uzsonnákat megosztottuk egymással, volt olyan gyerek, aki nem tudott hozni kaját, annak is adtunk, elosztottuk a kaját. Tehát jó volt, ilyen téren nagyon jó volt.”

„Beilleszkedési problémáink végül is azért nem volt, még az általános iskolában, mert mivel mondtam, nagy többségben roma, roma volt mindenki. Tehát normális közösségben volt ez az egész iskola így összetéve.”

Ketten ambivalens érzéseikről számoltak be: kezdetben jól érezték magukat, majd ez idővel alább hagyott, amikor az osztályközösség klikkesedni kezdett.

„Még eleinte olyan volt, hogy kitarítottunk egymás mellett, csak hát már utána már nem, már mindenki húzott mindenféle, meg ilyen dolgok. Eljártunk discóba, lejártunk focizni a focipályára. Hát már utána volt rossz, már mindenki húzott mindenféle, s akkor már csak arra kellettek a barátok, hogy ameddig pénzem volt, addig voltak velem, utána már nem.”

Öt fiú kisebb diákok közötti iskolai verekedésekről is beszélt, viszont mindannyian ezt csak „szokásos erőfitogtatásként” értékelték.

„Hát, egy párszor verekedtünk a fiúkkal, ahogy szokás. Erősködtünk egymással. Hát, elvöltünk.”

A diáktársakkal való kapcsolatról egyértelműen negatív emlékek 5 válaszadónál jelennek meg. Mind az öten a diáktársaik előítéletes, diszkriminatív viselkedésével, sőt néhány esetben a tőlük elszenvedett fizikai és verbális atrocitásokkal indokolták negatív érzelmeiket. Ezeknek az emlékeknek a felidézői mindannyian olyan általános iskolába jártak, ahol

a roma tanulók aránya nem haladta meg az 50 százalékot. A nem roma többségű osztályközösségekben tanuló pár roma gyermek elszigetelten, a többiektől elkülönült/elkülönített egészet alkotott.

„Hát az iskolatársaimmal a viszonyom, hát mondhatni nem volt a legjobb. Már említettem az előbb, hogy volt három-négy romagyerek azokkal összetartottunk, többivel nem igazán foglalkoztunk, és nem nagyon foglalkoztak velünk. Volt emlékszem olyan is, hogy úgy játszottunk az iskolába, hogy mindig úgy voltunk, hogy a roma gyerekek és a magyar gyerekek. És mindig így versenyeztünk egymással.”

„Nem, nem nagyon vagyok ilyen mai napig ilyen barátkozás típus. Pont az általános iskolai élmények alapján, nem látom értelmét, hogy én a magyar gyerekekkel is foglalkozzak. Jó köztük is van egy-két rendes, elismerem, de inkább a roma gyerekekkel szoktam barátkozni most is.”

„Volt, amelyikkel jó, volt, amelyikkel nem volt jó a kapcsolatom, mert amelyik nem nagyon szerette a cigányokat, azokkal nem igazán jöttem ki. Mit tudom én, az én osztályomban nem is volt olyan sok cigánygyerek. [...] Hát az meg lett fogva. Megvertük, vagy szóltunk az igazgatónak. De volt, hogy kilógtattam a másodikról a gyereket, mert cigányozott. Pedig akkor voltam felügyelő.”

3.4. Tanár–diák kapcsolat

A tanárokkal való kapcsolat jellemzése és megítélése elsősorban – szintén – aszerint történik, hogy a pedagógusok miként viszonyultak a roma tanulókhöz. A tanárokról szóló elbeszélések elemzése két „lépcsőben” történhet, követve az elbeszélések logikáját. Minden egyes, az általános iskolai tanítókról és tanárokról szóló interjúrészlet kettős logikát követ. Először is az interjúalany a szerint csoportosítja a tanárait, hogy tapasztaltak-e a vele való interakció során megkülönböztető, előíteletes magatartást, vagy sem. Ezt követően a válaszadók a két csoportba sorolt tanárok közül kiválasztottak egy-egy tanárt, akiket bővebben is jellemeztek. A diszkriminatív viselkedéssel jellemzett tanárok csoportjából kerültek ki a tanári konfliktusokat bemutató példák, míg a másik csoportból a kedvenc tanárok leírásai.

A tanárokról szóló elbeszéléseknek a másik általános jellemzőjeként kiemelhető az, hogy a válaszadók nem térnek ki a tanórai élményeik ecsetelésére. Mindössze egy interjúalany idéz fel tanórai élményt, annak ellenére, hogy az egy, kivételt képező interjú-részlet, több súlyos tanórai problémát is felvet. Ebben az esetben is, a tanórai leírás csak azért került bemutatásra, mert egy előítéletes, fizikai és verbális atrocitásokat is elkövető tanár negatív példajaként jelenik meg.

„Hát volt itt mindenféle. Hát voltak olyan dolgok, hogy most nem tudom leírni, elmondani, hát verekedések voltak órán, a tanárokat meg akarták verni, mert ugyan is én említettem egy tanárnőt, ő vele volt matek óránk, s olyan matekóra nem volt, hogy vagy civakodás vagy verekedés vagy köpdösődés ne lett volna. Meg voltak szép emlékek is. Szünetekbe kimentünk, egy másik tanárnő felrajzolt nekünk ugróiskolát. Ott játszadoztunk a tanárnő is játszott velünk, tehát így rendesekek voltak velünk. Nem különböztettek meg minket így, de mondom ez a matek tanárnő az nagyon kimutatta. [...] Hát ő, hogy mondjam ő egy verekedős tanár volt. Volt egy osztálytársam az órán egy kicsit nem úgy viselkedett, ahogy kellett, csúnyán beszélt, a tanár meg lehordta minden cigánynak, akkor odament és a vonalzó sarkával beverte a fejét és el kezdett neki vérezni, s ebből kifolyólag másnap az anyukája bejött, s civakodás volt. S majdnem az is volt, hogy kirúgták a tanárt, de csak maradt. De utána folytatta ezt ugyanúgy tovább. A verekedést kihagyta csak csúfolódott, lemondta a gyerekeket mindennek, akkor kizavarta őket, meg ilyen stb.”

A tanárokkal való konfliktus fogalma az interjúk többségében egyértelműen azonosul az etnikai megkülönböztetéssel. Minden egyes interjúalany, aki általános iskolai éve alatti nyílt tanári konfliktusról számol be, kizárólag diszkriminációs példát idéz fel. 26 interjúalany tett utalást tanárral való kisebb-nagyobb konfliktusra. Ezek mindegyikének az okát az elbeszélő a tanító vagy a tanár részéről tapasztalható előítéletes magatartással magyarázza. Az elbeszélt esetek többségében konkrét esemény nem áll az elbeszélés háttérében, hanem az interjúalany a tanárral kapcsolatban „csak” azt az érzését idézi fel, hogy „nem szerette őt a tanár, mert roma.” Többen lekezelő tanári hangnemről, elutasító tanári magatartásról számolnak be. Egy esetben a tanári attitűd határozott megvál-

tozására lett figyelmes az elbeszélő az után, hogy nemcsak a nem roma édesanyjával, hanem a roma édesapjával is találkozott a pedagógus.

„Sajnos voltak a tanárok részéről megkülönböztetések de csak azután hogy megismerték az édesapámat, mert Ő barna bőrű volt az édesanyámmal ellentétben.”

Többen úgy érezték, osztályfőnökük, tanáraik számára kedvesebbek azok a tanulók, akik jobb szociális háttérrel rendelkeznek. A szociális biztonság fogalma interjúalanyaink esetében egyértelműen tanulmányi teljesítménnyel kapcsolatos konnotációkkal is bír. Többen hangot adtak azon véleményüknek, hogy a tanárok a „jó tanulókkal kivételeztek”, azokkal, akiknek gondtalan anyagi helyzetük miatt lehetőségük volt az otthoni tanulásra. Így azok, akiknek nem állt módjukban otthon a másnapi iskolai feladatokkal foglalkozniuk, és ezért nem tudtak kellő teljesítményt nyújtani, tanári megkülönböztetésben volt részük, s mivel az elbeszélők úgy gondolják, családjuk rossz szociális helyzete roma hovatartozásukból fakad, így ezt a tanári magatartást egyértelműen faji előítéletességgént kezelik.

„Hát, mert nem bírták, hogy cigány vagyok. Hát egy-két tanár. Így a fajtám miatt is meg amiatt, is hogyha netán nem voltam olyan jó tanuló, vagy nem volt időm tanulni, akkor mindig rossz jegyeim voltak”.

„Hát elég rosszul jöttünk ki a tanárokkal, azt gondolom, hogy ez egy elég elit iskola az, ahova mi jártunk és nem, nem nagyon tetszett nekik az, hogy roma gyerekek kerülnek be abba az iskolába és ezzel mindenféle problémák voltak azzal, hogy mi roma gyerekek ott vagyunk abba az iskolába.”

„Nem maga az osztálytársakkal volt probléma inkább a tanárokkal. Hát ők úgy elvárták. Mindig vittek nekik valamit, akkor, jaj azokkal már jobban voltak, ilyenek.”

A következő idézet jól tükrözi, hogy az effajta tanári attitűd milyen komoly tanulói frusztrációkat tud okozni, főként abban az esetben, ha nemcsak a tantestület egy-egy tagjára jellemző, hanem annak többségére.

„Hetedik évvégén azon gondolkodtam, hogyan fogok tudni, tovább tanulni, hiszen tudatosult bennem ez a faji megkülönböztetés és tartottam tőle, hogy középiskolában ez csak erősödni fog.”

Az interjúalanyok által a tanári diszkriminációra felhozott három konkrét eset mindegyike kitérően rávilágít arra, hogy az etnikai színezetű iskolai konfliktusok kezelésére a pedagógusok jelentős hányada nem felkészült. A három, az alábbiakban idézett eset, amely az elbeszélőkben az etnikai konfliktus képzetét idézi fel, sokkal inkább a pedagógus pedagógiai-módszertani felkészületlenségére, s konfliktuskezelési nehézségeire hívja fel a figyelmet.

„Hát, amikor óra közben kimentem WC-re, mert amúgy közben volt nekünk egy ilyen másik osztályfőnökünk is, akit nagyon-nagyon nem csíptünk, vagyis nem csíptük egymást, és akkor ugye az alsósok azok az első szinten voltak, mi meg a másodikon, és akkor a kicsik feljöttek a második szintre, én meg mondtam, hogy miért vagytok itt fent, mondom, nektek lent kéne lenni. És akkor a kicsik meg azt mondták a lenti osztályfőnöknek, hogy én megvertem őket. És akkor ugye lehívtak, mondtam, hogy ez hülyeség, mert hogy én hozzájuk sem szóltam, csak ezt mondtam. És akkor volt az, hogy mentünk volna Pestre a Vidámparkba, meg ilyen mit tudom, micsodára, és akkor mondták, hogy jó, akkor én ebből kimaradok, és ez olyan rosszul esett, hogy szerintem ez szemétség volt. Ha már egyszer befizettem, akkor mi az, hogy nem mehetek?”

„Nem fogták meg a kezem a sorakozónál, nem ültek, hozzám a padban, sok esetben leköpködtek, véresre rugdosták a lábam, és azt mondták rám, hogy, tetves cigány. És amikor sírva odamentem a tanárnőhöz akkor ő annyit mondott, hogy dugjam be a fülem, és ne hallgassak rájuk.”

„Hát, akikhez lebuktam nyolcadikba, van ez a farsangi bálon ez a nyitó-tánc, és hát ott nem akartak velem táncolni, aztán mondták, hogy majd ők, hogyha viszek valakit, akkor, hogy kifizetik a ruháját meg minden. Aztán kitalálta az osztályfőnököm, hogy nem kell vinnem senkit, majd ő szerez valakit az iskolából és, akkor én mondtam neki, hogy köszönöm szépen nem kérem, nekem van egy öcsém, akivel én nagyon szívesen táncolok. De aztán volt olyan, hogy az a két srác, akik velem jártak

egy csoportba, hát ők..., akik kértek föl lányt más osztályból, oszt anyukája nem engedte, mer ikrek voltak és dupla, lett volna nekik a ruhakölcsönzés, és akkor mondta az osztályfőnököm, hogy akkor ne tegyünk különbséget. Akkor táncoljak a egyikükkel, én meg mondtam nekik hát ők nem akartak velem eljönni velem táncolni, hát akkor én mé táncoljak velük, én nagyon is elleszek a öcsémmel és mondom az se várom el, hogy mos most, akkor hogy a ruhát fizessék ki nekik, mer mondom anyu nyugodtan megveszi neki mondom ilyen problémám nincs, de akkor is fogok táncolni.”

Azok a tanárok, akik nem a fentiekben bemutatott módokon, hanem empatikusan és gyermekközpontúan közelítenek a tanulókhöz, nagy eséllyel pályázhatnak arra, hogy tanulóik „kedvencei” legyenek. A válaszadók 40 esetben tettek utalást kedvenc tanárjukra. Ezeket a válaszokat összesítve négy fő és egy kiegészítő jellem-kategória határozható meg.

3. táblázat. A kedvenc tanár fő jellemvonásai
(említési gyakoriság szerinti rangsorban)

<i>A kedvenc tanár jellemvonása</i>	<i>Említés gyakorisága</i>
1. Megértő	13
2. Segítőképz	10
3. Kedves	9
4. Jól tanít	7
5. Szép	1

A legtöbbször említett jellemvonás leginkább a „megértő” kifejezéssel definiálható. A megértő tanár odafigyel diákjaira, elbeszélget velük, meghallgatja problémáikat, szinte barátként kezeli őket.

„Hát így az osztályfőnököm volt az, akibe én bízam, mert annak mindent elmondtam, megértett, amikor volt egy kis balhé, mikor az osztálytársaimmal összebunyóztam, akkor odahívott, hogy mi a gond, elmondtam, megértett, úgy ennyi.”

„Sokat volt velünk, törődött velünk, meghallgatott minket, ha panaszkodtunk, bármi bajunk volt. Ő volt az egyedüli tanár, akihez lehetett fordulni, ha bármi bajunk volt.”

A második csoport tanárai, akik „minden bajban segítenek” tanulóknak, a védelmet nyújtó felnőtt alakját személyesítik meg. Többen kiemelték, hogy a tanár akkor is saját tanuló pártján állt, amikor azok valamilyen általuk okozott konfliktus szereplői voltak. Két esetben, a támogató attitűdön kívül, konkrét segítségnyújtási példát is megemlítene: a tanár hatékony segítséget nyújt a pályaválasztásnál, valamint „megtanítja tanulni” a válaszadót.

„Igen, az osztályfőnököm. Ő mindenben mellém állt. Akármilyen bajt csináltam, mindig az én oldalamon állt, nem a másén.”

„Ő segített tanulni. Olyan tanár szerintem soha nem is lesz. Leült két-három óra hosszakat beszélgetni velem. Mi a bajom otthon? Mi van? Segített a tanulásban, órahosszakat leültünk tanulni, oszt úgy jobb volt.”

Az előbbi két, a tanári támogató attitűdöt megjelenítő kategóriát támasztja alá a harmadik, felsorolva azokat az általános, belső emberi értékeket, amelyek az első kettő alapjául szolgálnak. A válaszadók értékelése alapján elmondható, hogy a kedvenc tanár általában „aranyos, kedves, rendes, természetes, barátságos és jófej”.

„A tesitanár például, az osztályfőnököm is nagyon rendes volt, a német tanár is, jófej tanár volt, igen.”

„Alsó tagozatban is nagyon kedvesek voltak a tanító nénik, tehát ahogy visszaemlékszem rá, szinte mindegyiket szerettem.”

Mindössze hét esetben került sor a tanár pedagógiai-módszertani tevékenységének értékelésére. E hét elbeszélés tanár-szereplői öt esetben tanórai, két ízben pedig tanórán kívüli tevékenységükkel – kirándulások szervezése, mentorálás – vívták ki diákjaik elismerését. A válaszadók visszaemlékezései alapján elmondható, hogy azoknak a pedagógusoknak az oktató-tevékenysége hagyott mély nyomot a tanulóknak, akik „nem unalmas órát tartottak”, azaz a megszokottól eltérő módszerekkel és/vagy lelkesedéssel okították a gyerekeket.

A humán tárgyakat tanító pedagógusok közül kiemelték azokat, akik „nagyon jól magyaráznak”, könnyen elképzelhetővé, érthetővé, emberközelivé és megjegyezhetővé varázsolták a tananyagot. A pedagógus-

nak a tanulóival és szakmájával kapcsolatos elhivatottságát hangsúlyozza a következő két interjúrészlet:

„Hát az én osztályfőnököm irodalom tanár volt és magyar nyelv, hát ő vele is meglehetett beszélni mindent, az irodalmat szépen előadta, levezette az órát, nem voltak mocorgások, mindenki a tanárnőre koncentrált, mert olyan igazából előadta az irodalmat. Az irodalmat, azt szerettem nagyon. Olvasni kellett órán, meg felálltunk. Drámai órák voltak. Le kellett hunyni a szemünket, meg mesélt olyankor, el lehetett lazulni, meg ilyenek.”

„Hát az osztályfőnököm, matekot tanított. Ha azt mondtam, hát én ezt nem tudom, most ezt nem értem, ez a feladat nekem nem megy, akkor különórákat adott ki nekem, hogy, hogy ülünk le, beszéljük meg, maradj itt hatodik órába három, négy, két óra hosszát, megmondta anyuékna, hogy mi az amibe segítsenek, mi az, amit nem értek, nehogy megbukjak, meg átcúsztatott hogy nehogy valami bajom legyen belőle vagy valami.”

Egy esetben, az interjúalany kedvenc tanára kapcsán, választása indokaként, annak fiatalságát és szépségét jelölte meg. Ez a kategorizáció egybevág a 2002-ben, középiskolás roma fiatalokkal készített fókuszcsoporthoz beszélgetésen⁶ elhangzottakkal, ahol a résztvevők az ún. ideális tanár fontos jellemzőjeként említették meg annak fizikai megjelenését.

A fenti öt kategória összesítése által, ebben az esetben, is jól körvonalazható a válaszadók ideális tanár-képe. Az ideális tanár jól kommunikál, empatikus, szociálisan érzékeny, segítőkész, kedves, lelkes, kreatív, valamint mind szakmailag, mind pedagógiai-módszertani szempontból jól felkészült. A fentiekben elemzett/idézett interjúrészletek, és jellemvonás-kategóriák egyikében sem jelenik meg alapelvárásként az esélyegyenlőség biztosítása és a nem előítéletes magatartás, mivel a tanárok csoportosításának alapelve épp a nem diszkriminatív szemlélet gyakorlása volt. Így az ideális tanár alapvonásaként is a tanulókkal való egyenlő bánásmód elvének elfogadása és gyakorlása kell, hogy megjelenjen.

⁶ Lásd Németh Szilvia (szerk.): *Esély az együttnevelésre*. Országos Köznevelési Intézet, Budapest, 2004.

3.5. Pályaválasztás

A pályaválasztás kapcsán először is fontos hangsúlyoznunk, hogy a válaszadók döntő hányada az általános iskolai évek végére sem rendelkezett konkrét elképzeléssel arról, hogy milyen pályán szeretne továbbtanulni. A jelentkezési lapok kitöltésekor a legtöbben egymástól teljesen eltérő szakmákat oktató intézményeket jelöltek meg. A fiatalok többsége két-három intézménybe is beadta jelentkezését: egybe, amelyet egy bizonyos szakma miatt választott, egy másikba, amely a legközelebb esik lakóhelyéhez, bár nem a választott szakmát tanítja, és általában bejelöltek még egy harmadik iskolát is, ahol volt ismerősük, vagy ahova a barátai is jelentkeztek.

„Mikor nyolcadikos voltam, hozták a papírokat, meg mindent. Hova szeretnék továbbtanulni. Meg kell mondjam őszintén, halvány lila gőzöm se volt, hogy én hova fogok kerülni, vagy mit fogok csinálni. Az 500-asba jelentkeztem, meg a Kodályba, de egyik helyre se vettek fel, akkor úgy volt, hogy nem fogok továbbtanulni, és nyáron már, az utolsó egy hétben az iskolakezdés előtt valahogy elkezdtem böngészni a könyvet, hogy milyen iskolák vannak, ami közel van és jó a bejárás és tetszik is. És akkor néztem, hogy Pécsváradon van egy hentes iskola, és oda jelentkeztem nyári szünet vége fele már, és oda felvettek.”

„Véletlen baleset volt az egész. Jelentkeztem Kunhegyesre szakmunkásképzőbe, oda fölvettek. És úgy volt, hogy nyaralni voltam Szolnokon, följött a Rita, mert akkor volt a beiratkozási időszak. Be kellett iratkozni az iskolába, és kísérem el, mert nem tudja, hol van az iskola. Elmentem vele, és akkor mondta az igazgató, te is ide szeretnél járni? Semmi akadálya. És beiratkoztam a Dr. Hegedűs T. András Alapítványi Szakiskola, Szakközépiskola és Kollégiumba. Eredetileg Kunhegyesre jelentkeztem, mert közel is volt, könnyen megoldható lett volna a bejárás, meg amiatt, hogy könnyebb legyen anyagilag is, és ne legyen olyan fászsztó.”

A szakiskola közelsége, mint iskolaválasztási szempont, a válaszadók többségénél megjelenik. Ennek a szempontnak az előtérbe helyezését az interjúalanyok korlátozott anyagi lehetőségeikkel magyarázzák: a közeli iskola esetében sem utazásra, bérletre, sem kollégiumra, megélhetésre nem kell költeni. Szintén fontos iskolaválasztási tényezőként jelenik meg

az, hogy az adott iskolában, az adott településen van-e közeli ismerős, rokon, barát.

„Az is volt bennem, hogy innen főntről mindenki Pécsváradra járt és így haverság legyen és hogy egy buszon legyünk egy iskolába és akkor saját magamat rábeszéltem hogy akkor én is oda megyek.”

„Kaptunk egy kis könyvet, amiben le voltak írva az iskolákról bizonyos adatok, két iskolát jelöltem meg Pécsen, egyet az az 500-as – autószerelő és egyet a Pollack Mihály – kőműves. Végül a Pollackot választottam, mert odajártak a suliból többen barátok, ismerősök.”

„Hát volt a barátnőm, ő is oda járt Emődre, ott ő elvégezte az ABC eladói szakmát, én is szerettem, anyukámnak is ez a szakmája, az eladó, én is szerettem volna az lenni. Így beírtam az Emődöt első helyre, a második helyre a Debreceni Mártont, a harmadik helyre meg Mezőcsátot írtam.”

Az a néhány tanuló, aki konkrét elképzeléssel rendelkezett, arra vonatkozóan, hogy milyen szakmát szeretne tanulni, végül egy kivétellel, ők sem abba az intézménybe jelentkeztek, ahova szerettek volna. Például Marcaliból sokkal többen szerettek volna szakácsok, hentesek illetve cukrászok lenni, mint ahányan ilyen jellegű iskolába jelentkeztek, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből származó interjúalanyaink közül is többen az autószerelő szakmát választották volna.

Az általános iskolai osztályfőnök, illetve néhány szaktanár (főként biológia és történelem szak) volt az, aki befolyásolta a pályaválasztást. Az interjúrészletek alapján megállapítható, hogy a tanárok igyekeztek ún. *könnyű* iskolákba bejuttatni tanítványaikat, olyanokba, ahol nincs felvételi, s amelyet véleményük szerint „egy gyengébb képességű tanuló is el tud végezni”. Az osztályfőnökök ilyen irányú pályaeorientációs tevékenységével magyarázható a fentiekben ismertetett jelenség is, azaz hogy egy-egy választott szakma iránt elkötelezett tanulók is végül más szakmát oktató intézménnyel próbálkoztak.

„Igazság szerint én 'mianevének' akartam elmenni, hentesnek, de nem sikerült. Aztán azt mondták, hogy ez jobb így a bőrdíszműves, nincs olyan nagy munka vele, könnyebben felvesznek. Hát jó, mert fel is vetek, még kellett volna járnom három vagy négy hónapot aztán lett volna

szakmám. Itt tudtam volna járni a varrodánál. Az osztályfőnök javasolta nekem, hogy jobb így nekem a bőrdíszmű, mint a hentes. Mondtam, megpróbáljuk most a bőrdíszművet, aztán kész. Az osztályfőnök azt mondta, ne menjek hentesnek, hát mert nincs az a nagy felfogás hát”.

„Én nagyon szerettem volna, én már hetedikbe mondtam, hogy nagyon szeretnék szakács lenni, de nyolcadik első félévben sokan mondták, hogy nehéz és költséges meg Szekszárdra kellene menni.”

A fiatalok továbbtanulását – néhány esetben – a cigány kisebbségi önkormányzat egy-egy képviselője is egyengette, segítettek az iskolaválasztásban, illetve sikeres felvétel után a tanulót ösztöndíjjal is támogatták.

Az interjúk tanúsága szerint, a szülők nem igazán tudtak segíteni gyereüknek az iskolaválasztásban, mivel a legtöbbjük iskolai végzettsége nem haladta meg a nyolc osztályt. A szülők mindannyian elfogadták a pedagógusok véleményét, azaz gyermeküket az osztályfőnök által javasolt intézménybe irányították.

„A szüleim se tudtak mit tenni, mert hát ők is tudták, hogy milyen tanuló vagyok és ő nekik be kellett azt látni, hogy engem csak ide vesznek fel máshová nem. – Hát.... nem sok mindent tudtak segíteni, mert ugyan is amit előbb is említettem, hogy 2-es, 3-mas voltam csak ez az egyedüli iskola volt az ahová ilyen átlagokkal felvettek diákokot.”

Az interjúrészletek elemzése után megállapítható, hogy a szakma, illetve a szakiskola választását leginkább a kortársak véleménye/jelentkezése és a tanárok javaslatai befolyásolták. A szülők szerepe e két csoport befolyásához képest elenyésző, mindössze tíz válaszadó tett szüleiére vonatkozó említést a pályaválasztás kapcsán.

4. táblázat. Az iskolaválasztást befolyásoló szereplők
(az említés gyakorisága szerint)

<i>Választást befolyásoló szereplő</i>	<i>Említési gyakoriság</i>
Kortársak	28
Tanár	22
Szülő	10

4. Szakiskolai tapasztalatok

Az iskolák többségében nem volt felvételi, a jelentkezők általános iskolai tanulmányi átlaguk alapján kerülhettek be az intézménybe. Jellemző, hogy azon kevesen, akik olyan iskolába kerültek be, ahova felvételizni kellett, hosszabb ideig maradtak az intézmény tanulói, s kezdetben jobb tanulmányi eredményt értek el.

A szakiskola roma tanulói arányáról 12 interjúalany tett említést, közülük nyolcan roma többségű osztályba, sőt iskolába jártak. Két válaszadó egyedüli romaként jelent meg az osztályban, míg hárman etnikailag vegyes évfolyamokról beszélnek. A roma-nem roma tanulói arányra tett indirekt megjegyzések arra engednek következtetni, hogy az általános iskolák, inkább főként romák által látogatott, több esetben egyértelműen roma többségű intézménybe irányították a pályaválasztás előtt álló, roma származású nyolcadikosokat.

4.1. Különbség az alap- és a középfokú intézmények között

A szakiskolai év/évek kezdetéről minden egyes válaszadó, mint életének jelentős állomásáról számol be. A többnyire kis településen élő tanulók kilépve az ismert környezetből először szembesülnek „idegen intézménnyel”. Az új osztályközösségbe való beilleszkedés nehézségeit mindenki szorongva várta a nyolcadik évfolyam befejezése után, de ezekkel nem mindenki szembesült, többen kiemelték, számukra is meglepő volt, milyen „simán ment a váltás”. A zökkenőmentes beilleszkedés inkább azokra a tanulókra jellemző, akik roma többségű, vagy legalábbis etnikailag heterogén osztályba, illetve iskolába kerültek. Azok a tanulók, akik egyedüli romaként jelentek meg a szakiskola első évfolyamában, vagy az osztályban már sokkal több problémával szembesültek. Ezen szakiskolák esetében is érvényesült egyfajta diszkriminációs görbe, azaz minél kevesebb roma tanuló jár az intézménybe, annál előítéletesebb közeggel szembesül.

Az általános iskolából a szakiskolába kerüléssel kapcsolatos negatív tapasztalatok több esetben a kollégiumi létből fakadnak. A kis falvakból, s többnyire azok roma telepeiről kollégiumba érkező fiatalok új létformával szembesülnek, amely két szempontból is komoly probléma forrásává válhat. Egyrészt, ha a friss kollégista társai vagy a nevelőtanárok által okozott diszkrimináció szenvedő alanya, vagy másrészt, ha „*túl jóban van*

kollégiumi társaival". Míg az első eset következménye a napi megaláztatás és magányosság megtapasztalása, addig az utóbbi esetben a bandázás, a kollégiumi szabályok megszegése lehet az iskolai kimaradást „előmozdító” tényező.

5. táblázat. Különbség az általános iskola és a középiskola között
(az interjúalanyok által megnevezett tényezők)

<i>A különbség típusa</i>	<i>Gyakoriság</i>
1. Diszkrimináció	4
2. Nagyobb követelmény	3
3. Baráti kapcsolatok előtérbe kerülése	3
4. Egyedüllét, magány	2
5. Kollégiumi lét	2
6. Más pedagógiai módszerek	2
7. Gyakorlati foglalkozások	1
8. Saját személyiség megváltozása („megkomolyodás”)	1
9. Nagyobb iskola	1
10. Összetartóbb osztályközösség	1

A beilleszkedési nehézségek és a szokatlan kollégiumi léten kívül hat válaszadó az általános és a szakiskola közötti éles különbséget pedagógiai-módszertani szempontból közelítette meg. Hárman a szakiskolában tapasztalt nagyobb követelményt, ketten az általános iskolában használatos tanórai módszerektől eltérőek alkalmazását, míg egy válaszadó a gyakorlati órák „másságát” emelte ki. Az egyes vélemények szerint a szakiskolai tanárok pedagógiai eszközei annyiban tértek el az általános iskola pedagógusaiétól, hogy „*nem annyira játékosan, hanem sokkal komolyabban tanítottak*”. A gyakorlati foglalkozások pozitív élményként maradtak meg több válaszadóban, olyan órákként, amikor is „*mozoghatott a kéz is, gépek is voltak, nem csak tanulni kellett*”.

„Annyi, hogy sokkal jobb volt, mint az általános iskolában, mert ott nem kellett állandóan tanulni, gyakorlaton voltunk, úgyhogy annyiból jobb volt. Dolgozhattam.”

4.2. Első benyomások

A szakiskolai létről faggatva a válaszadókat, már az első iskolai benyomások elmesélésekor megjelenik a „lemorzsolódást” előkészítő gondolat. Természetesen, ezek a mondatok utólagos konstrukcióként is értelmezhetők, de az idézetek mindegyike magában hordozza azt a kezdeti problémát, amely végül, néhány hónap múlva, a kimaradáshoz vezetett. Az interjúalanyok szakiskolai tapasztalataikról – az intézményben töltött kevés idő miatt – részletes leírást nem adtak.

„Amikor oda kerültem érzetem, hogy ennek annyira nincs jövője, tehát abszolút nem volt annyira szimpatikus ez az iskola. De hát, más választási lehetőségem nem volt, mert csak ide vettek föl.”

„Hát legelőször húúú jó lesz, de aztán úgy elkezdett nem tetszeni a dolog. Tehát ott az osztálytársak is olyanok voltak, hogy azok nem voltak szimpatikusak.....úgy ennyi...tehát terror volt az iskolába [nevet] olyan volt. Télen például nem lehetett kimenni az udvarra. Hógolyóval úgy dobálták az embert, hogy. Meg ilyenek. Az kemény volt nagyon. Ott sok roma volt viszont már.”

„Az a tanár, aki lett volna az osztályfőnököm, pár órán belül kiidegelt. Nem tudom, hogy hívják azt a tanárt.”

„Hát én nem. Én hát, amikor 8-ikba volt úgy ez a pályaválasztás, én igazából azt vártam, hogy odamenjek. Amúgy is oda akartam menni, de hát utána én megutáltam az egészet. Így fogadni 40 gyereket, hogy hát úgy látom, hogy nem sokan szoktak maradni, hát szerintem egy kicsit szar érzés volt mindenkinek.”

„Hát, olyan nagyoknak láttam, és kicsinek éreztem ott magam. Meg a tanárok hozzáállása. Érezgették velünk, hogy nem kötelező idejárni. De szerencsére hamar megismertem az osztálytársaimat, és velük nagyon jól éreztem magam.”

„Hát, először azt hittem, hogy tök jó buli lesz, meg jó sulis, aztán rájöttem, hogy ez a faji megkülönböztetés szintén csak megvan. Tanár, gyerekek, tehát saját gyerekek közt szintén meg van ez a dolog, hogy kivételezés,

meg, hááát, meg nem is tudom. A tanítással így gondolom nem volt, mert tényleg megpróbálták az ember fejébe beleverni a dolgokat, de ha valaki nem akarta, az nem tanult.”

„Hát nem is tudom, tetszett is az iskola, meg nem is. Sokan voltak, megijedtem, nagyobb volt az iskola is, messzebb is volt. Aztán hirtelen nem is tudom, félttem bemenni.”

„Az első az volt, hogy nagyon rossz ez az iskola. Mindig veszekedés, verekedés volt, belém is belém kötöttek mindig, úgyhogy nem volt jó iskola, azért lógtam állandóan és kirúgtak.”

4.3. Szakiskolai kapcsolatok

A szakiskolai hétköznapi tapasztalatokat, az általános iskolaihoz képest, kevésbé részletesen mesélik el az interjúalanyok. Elbeszélések részletessége egyenes arányban áll a szakiskolában töltött időtartammal: az erre az időszakra vonatkozó interjúrészletek általában néhány hónap történéseiről szólnak.

A szakiskolai mindennapokról szóló szövegek másik fontos jellemzője, hogy a válaszadók az általános iskolai tapasztalataikat rávetítik az ebben az iskolatípusban töltött időre is. Egyrészt, az interjúelemzés egyértelműen rávilágít arra, hogy a szakiskolába érkező tanulók ún. iskola-elvárásai a saját általános iskolai tapasztalataik leképeződései. A legtöbb válaszadó olyan szakiskolába szeretne járni, mint amilyen általános iskolába járt. Csak a szélsőségesen diszkriminatív eseteket felvonultató általános iskolák tanulói nem osztják ezt az elvárást. Másrészt, a nyolc év során megszokott rendet, iskolakereteket, tanár-diák mechanizmusokat keresik, s új kapcsolataikat is a régi bevett gyakorlatok, minták alapján kategorizálják. A mintánkat alkotó fiatalok túlnyomó többsége egyiskolás kistéleplések intézményéből kerül egy nagyobb település egyik szakiskolájába, egy zárt közegből, több éves tapasztalat által kialakult szokásrenddel.

A fentiek függvényében érthető, a válaszadók közül csak kevesen vállalkoztak arra, hogy egyfajta leírását adják a szakiskolai tanáraikkal való viszonyukról. Az ezt a feladatot vállaló húsz megkérdezett válaszáinak túlnyomó többsége az általános iskolai tanárokkal kapcsolatos vélemény-

nyének szellemében nyilatkozott ez esetben is. Az általános iskolai tanárokkal kapcsolatban alkalmazott, a „jó tanárság” kritériumának alapját alkotó „előítéletes-nem előítéletes” dichotóm kategorizáció itt is megjeleNIK, azzal a különbséggel, hogy számos esetben az elbeszélő nem rendelkezik kellő élményanyaggal, elbeszélhető esettel csoportosítása alátámasztásául, ezért kisebb fajsúlyú negatív jeleknek sokkal nagyobb fontosságot tulajdonít, mint az általános iskolai elbeszélésének esetében tette.

„Látszott rajta, hogy nem szeret. A jegyeimen, sokszor feleltetett.....
Érzi azt az ember, ha lenézik.”

„Hát, nem mindegyik tanárral voltam jóban, mert, volt olyan tanár, amelyik nagyon felvágott, ha nem úgy csináltam valamit, már kiabáltak, inkább rosszabb volt a tanárokkal a kapcsolatom. Egy-kettő volt, amelyikkel jó volt.”

A fenti esetekkel ellentétben, néhány elbeszélésben azonban, a szakiskolai tanár-diák viszonyt markánsan befolyásoló tanári előítéletes magatartás erőteljes megnyilvánulásai is tetten érhetők.

„Hátraültette a cigányokat, a magyarokat előre ültette, meg többet foglalkozott velük, őket feleltette minket nem, ilyen is volt sokszor. Meg olyan is volt, hogyha egy cigány ki akart menni óra alatt wc-re akkor beszólt, hogy ezt nem lehetett volna szünetben? A magyarokat meg kiengedte.”

„Az osztályfőnököm volt a némettanárom. És a legelső nap dolgozatot íratott még velem is, azután, hogy megmondta nekem, hogy te roma vagy téged így is úgy is kidoblak. És nem hagyott békemet, tudta hogy nem tudom a németet, és mindig íratott velem is dolgozatot, nem hagyta azt, hogy felbírjak zárkózni.”

4.4. Döntés a kimaradásról

Az interjúk során négy esettel találkoztunk a kimaradásra vonatkozó döntéseket illetően:

1. a *tanuló saját döntése* a tanulmányok beszüntetése: ez a leggyakrabban előforduló eset, az esetek többségében a szülők csak utólag

- értésülnek arról, hogy gyereük otthagya az iskolát. Ebben az esetben az okok igen változatosak lehetnek, akár a család szociális helyzete, akár motivációhiány, akár az iskolai hangulat, akár a baráti kör hatása és a hiányzások magas száma;
2. *az iskola dönt* a diák eltávolításáról, vagyis a diákot kirúgják az iskolából: ebben az esetben a leggyakoribb ok az igazolatlan hiányzások magas száma, vagy konfliktushelyzet léte (elsősorban tanárokkal, osztályfőnökkel);
 3. *a tanuló és a szülők közös döntése* a kimaradás: itt is több ok fordulhat elő, hasonlóképpen ahhoz az esethez, amikor a diák dönt a végleges kimaradásról;
 4. *a szülő dönt* arról, hogy kiveszi gyereket az iskolából: itt általában a legfőbb ok a hiányzások magas száma és a gyenge tanulmányi eredmények, amelyekről a szülő utólag – rendszerint a diák iskolai helyzetét illetően későn – értesül.

4.5. *A kimaradás okai*

Az interjúk alapján az iskolából való kimaradás okainak többszintű vizsgálata során a lemorzsolódást befolyásoló tényezőket két nagy csoportra oszthatjuk: az elsőbe az iskolai környezettel (az iskola külső és belső világával) összefüggők, a másodikba a tanuló szociális környezetével kapcsolatos okok sorolhatók.

Az iskolai környezetből fakadó lemorzsolódási okok, mind az iskola (és az oktatási rendszer), mind a tanulók irányából fakadó problémákat, valamint e két tényező kölcsönhatásából származókat foglalják magukba, míg a tanuló szociális környezete által kiváltott lemorzsolódási okok közé a családi körülmények, párválasztási és párkapcsolati nehézségek, iskolaválasztási problémák, valamint egészségügyi gondok sorolhatók.

1. AZ ISKOLA (ÉS AZ OKTATÁSI RENDSZER) IRÁNYÁBÓL FAKADÓ PROBLÉMÁK:

1.1. Iskolai, tanári attitűd. Az iskola és az oktatási rendszer irányából fakadó problémák közé sorolható az iskolának a tanulókhöz való hozzáállása. A válaszadók hiányolták a szakiskolában a tanári személyre szabott figyelmet, a tanulók nehézségeihez való empátikus hozzáállást.

„Na, és így kimaradtam végül is az iskolából. És az iskola, az nem, nem viszonyult úgy, hogy segítsen problémáinkon, mert ő azt várta, mivel nem jó tanulók voltunk, ő az egész iskola azt várta a tanulók, meg hát az osztályból is egy páran, az igazgató, hogy minél hamarabb hagyjuk ott az iskolát. Ő nem próbálta, tehát az iskola nem próbált segíteni az én problémáimon. Nem tudták ezt kezelni, és nem is akarták.”

1.2. Előítéletesség. A korai iskolaelhagyás okaként többen a roma származású diákokkal szemben, elsősorban a tanárok részéről (de osztálytársak és szülők részéről is) tapasztalható előítéletességet jelölték meg.

„Inkább a tanár miatt. A Dalma tanárnő, az volt az osztályfőnököm. Úgy hogy nem hagyott békemet, mindig megtalált mindenhol. Hát úgy hogy mindenhol én voltam a hibás, nem is csináltam semmit akkor is én voltam a hibás.”

1.3. Feleslegesnek ítélt tantárgyak jelenléte. Lemorzsolódást elősegítő tényezőként jelent meg a diákok által fölöslegesnek ítélt tantárgyak (ének, zene, tánc, rajz) oktatásával szembeni ellenérzés.

„... azt sem értettem, hogy villanszereléskor 99 százalékban fiú diákok vannak. Tehát az ének-zene, hogy kapcsolódik ehhez az egészhez az akkora hülyeség, hogy hihetlenség. Akkor ebből képesek az embert megbuktatni. Ezt minnek tanítják egy villanszerelő iskolába? Már általános iskolába sem láttam lényegét ennek, hogy ének-zenét kelljen tanítani. És ha valakinek egyszerűen nincs hangja, nem tud énekelni, azt ne buktassák meg.”

1.4. Konfliktushelyzetek. A konfliktus kiváltásában ugyanúgy lehet kezdeményező szerepe a diákoknak, mint a tanároknak. Elsősorban tanárokkal és az osztályfőnökkel kerülnek összetűzésbe interjúalanyaink, de néha diák társakkal való szóváltásaik idézik elő a tanári konfliktusokat.

2. A TANULÓ SZOCIÁLIS KÖRNYEZETE ÁLTAL KIVÁLTOTT LEMORZSOLÓDÁSI OKOK:

2.1. *A család szociális helyzete* kapcsán elsősorban anyagi problémákról van szó, amelyek egyrészt a más településről ingázó diákok számára jelentenek teherteret, (pl. a havi bérlet megvásárlásához szükséges pénzösszeg előteremtésekor), másrészt a munkahellyel rendelkező tanulók esetében, amikor a pénzkeresés vagy a saját maga által alapított család vagy szülei és testvérei eltartása miatt létfontosságú. Ezek mellett más típusú problémák, mint a szülők alkoholizmusa, rendezetlen családszerkezet, valamint a családon belüli erőszak is néhány esetben felbukkan.

„Szakmai lehetőségem lehetett volna rá, hogy felvesznek az ipariba, deeee, akkor már úgy voltam vele, hogy nekem dolgozni kellett, mert sajnos, nem volt olyan anyagi körülményünk, hogy megtehettem volna aztat, hogy tovább folytassam a tanulmányi eredményemet [...] csak nem tudtam továbbtanulni, mert hát akkor nekem, úgymond már családom volt, és nekem aztat el kellett tartanom, el kellett mennem napszámba dolgozni, hogy ha egyáltalán volt napszám, úgyhogy nem engedte meg az anyagi helyzet aztat, hogy én továbbtanuljak. De, ha megengedte volna az anyagi helyzet, akkor, persze, továbbtanultam volna, csak, így ez miatt nem tudtam továbbtanulni.”

„Na! A sok pénz, ami volt! Hát el akartam kezdeni, de nem volt pénzünk még könyvekre se! Nem tudom, mennyi lett volna a könyv, amikor elkezdtem volna a pékséget! Tényleg nem volt. Most is el akartam kezdeni, annyi pénzem nem volt, hogy bemenjek Pécsváradra. Jár el akartam kezdeni. Na, zík, akkor annyiban marad!”

„Eleinte - mondom én jó tanuló voltam - nem volt semmi gond, de aztán nem is a tanulás miatt, hanem az otthoni körülménynek köszönhetően maradtam ki az iskolából, illetve romlott le a tanulmányom, mert édesanyámnak az élettársa meghalt és aztán édesanyám elkezdett inni és már nem voltak olyan körülmények otthon, hogy én nyugodtan leüljek és tanuljak. Így aztán én is inkább más társaságokat kerestem, tehát nem az volt, hogy hazamentem, hanem iskola után elcsavarogtunk, inkább szórakozni mentünk, elmentünk a Plazába, a Szinvaparkba, ide-oda, inkább bulizgattunk, így folyamatosan romlott le az átlagom és a máso-

dik évet már nem tudtam befejezni, mert akkor már több tantárgyból is bukásra álltam és a pótvizsgára már nem mentem el.”

2.2. *A baráti kör negatív hatása* elsősorban az igazolatlan hiányzásokban, lógásokban nyilvánul meg.

„Hát úgy kezdődött az egész az első évet baráti körrel nem egyedül, hanem úgy volt, ha az egyik nem ment, akkor az egész nem ment. Eljárogattunk ilyen szórakozóhelyekre, kocsmákba meg minden. Ültünk valamikor ittunk is, meg..... Hát elhülyültük az egész napot. De hogy mondjam, ahogy én most visszaemlékszem én, nem tudom hogy miért csináltuk ezt, hogy volt-e értelme vagy valami. Hiába válóságért ültünk ott egész nap nem történt semmi olyan esemény, hogy most olyan jó lett volna. Járkáltunk, oda jártak sok gyöngyösi fiúk azokkal voltunk. Sokban az volt hogy mások után mentem rájuk néztem és nem az volt bennem, hogy én járkál iskolába, mert szeretnék valamit magamból, rájuk néztek és akkor.....belementem mindenbe.”

2.3. Nem elhanyagolható hatása a negatív baráti befolyásnak a *feszültségoldó szerek használata* (alkohol és kábítószer-fogyasztás), ami esetenként más magatartásbeli következményekkel is járhat (iskolai szabálysértések és akár bűncselekmények is, elsősorban betöréses lopások).

„Meg olyanokba is belementem, hogy volt egy lány és ilyen gyógyszert szedett.....ilyen Rivotrilt szedett, és mondta, hogy próbáljam ki és akkor bevettem kettőt. S akkor úgy jöttem haza, azt sem tudtam, hol vagyok, olyan lépésem nem volt hogy el ne botoljak és akkor így anyukám meg látott és „vége lett neki”. Azt hitte, hogy be vagyok drogozva és akkor kivett az iskolából.”

2.4. A párkapcsolat létének két, egymással összefüggő, de nem mindig együtt járó esetét különböztetjük meg: maga a párkapcsolat megléte, ami a legtöbb esetben *összeköltözést* is jelent, valamint *gyermekvállalás*, ami szinte kivétel nélkül az iskolából való kimaradást eredményezi.

„De én mikor összeköltöztem a Józsival én közbe is jártam iskolába. És hát két hónapja, hogy együtt élhettem vele, mikor jött a levél, hogy be kell, menjek leszámolni és akkor Józsi, már mondta, mert a féltékenység

is beszélt belőle, hogy ne járjak már iskolába, mert direkt kiszívta a nyakam meg ilyeneket csinált, mert volt ott Pécsváradon egy barátom és félt, hogy összejövök vele megint és ő se engedte, hogy járjak iskolába ez is közrejátszott. Meg szerettem vele inkább lenni, mint ott. Mert titokba volt, lehet nem lett, volna titokba megcsináltam, volna, sőt biztos, lehet nem is, élnék vele együtt, ha nem lett volna ez titokba.”

„Hát azért nem is akartam menni iskolába, mert meglett az első gyerek.”

2.5. Az iskola-, illetve a szakválasztás során hozott rossz döntés lehetett a diák saját döntése, vagy a szülők által a diákra erőltetett döntés, amely sokszor tanulási kudarcot is eredményezett.

„Magamra hagytak. Nem szóltak bele, hogy milyen iskolába járok. Én döntöttem el, hogy mit is akarok. Ez volt az én döntésem és roszzul döntöttem.”

„Az az igazság, hogy annyira nem is tetszett nekem az a szakma, amit én választottam, ez a festés. A szüleim erőltették inkább rám. Mindig is jobban vonzott a változatos munka. Most nevetséges, de a betonhordás, meg ilyenek, az alapásás, téglahordás. Ezek nekem sokkal jobban fekszenek, mint glettelgessek vagy csiszoljak.”

2.6. Az iskola-lakóhely távolság, mint a kimaradást befolyásoló tényező, elsősorban az anyagi helyzet és az utazási körülményekből fakadó kényelmetlenségek szempontjából játszanak szerepet.

„Hát elvégeztem a harmadik osztályt és utána meg már úgy gondoltam – már előtte is már nagyon nehézkes volt ez a bejárás téma, meg hogy bérletet vegyek minden hónapban, meg hogy azért, amikor elmegyek iskolába, tudjak valamit enni, meg ilyesmi. Már nagyon szorult a hurok és úgy gondoltam, hogy ezt a harmadik évet még elvégzem, és utána meg már nem fogom tovább csinálni, mert nem azért, mert nem szeretném, hanem mert nincsenek meg azok az adott körülmények, hogy én be tudjak járni és ezért otthagytam.”

2.7. *Egészségügyi problémák* a lemorzsolódás okaként, két formában kerültek megnevezésre, mindkettő általában hosszabb ideig tartó hiányzást eredményezett, amely lemaradáshoz, majd végleges kimaradáshoz vezetett.

Egyrészt megjelentek a tanuló egészségi problémái mind fizikai, mind lelki értelemben:

„Hát az utolsó előtti évben tehát harmadikba hagytam abba az iskolát. Kaptam egy tüdőgyulladást, itthon voltam két hetet, visszamentem az iskolába és a gyakorlati helyen olyan körülmények voltak hogy a gyakorlati helyen nem volt fűtés sem még és a gyakorlati tanárok, oktatók nagyon szigorúak voltak, nem lehetett kabátba dolgozni így. Én visszaszóltam az oktatóknak és azt mondták, hogy vagy elmegyek vagy keresek másik gyakorlati helyet a gyakorlati hely a másik olyan lett volna hogy nagyon messze, nem tudtam volna bejárni és akkor inkább leszámoltam, de a sulival nem volt semmi gond, csak a gyakorlati helyjel.”

„Én kétszer kaptam tüdőgyulladást az utolsó évemben, több, mint egy hónapig voltam kórházban kezeléseken, felmentettek még gyakorlat alól is és meghaladtam igazoltan a megengedett óraszámot.”

„Nekem, olyan bajom van sokan nem hiszik el, de voltunk Egerbe is vizsgálaton egy depresszió, hogy még én itthon vagyok, elindulok az iskolába semmi bajom nincs. Mikor odaérek meglátom az iskolát el kezdett remegni a lábam, hányingerem lett vagy kivert a víz, s mikor beértem az iskolába, akkor még jobban rám jött ez... Beültünk órára, azon imádkoztam, hogy ne szólítsanak, pedig tudtam mindent, mert felkészültem rá az órákra felkészültem, de mégis!! Az jött, hogy ne szólítsanak fel, mert félek vagy lehet, hogy tömegzavarom van, hogy sokan voltunk és szegénylős vagyok vagy bármi lehet, de volt egy alkalom, mikor felszólítottak. [Elkezdte mozgatni a lábát.] Felálltam, csurom vizes lettem, annyira leizzadtam, mert, hogy izgultam, féltem nagyon, ki be remegett a lábam meg ilyenek, s a tanárnő mondta, hogy menjek ki a táblához, s mondtam neki, hogy én nem megyek. Ő akár hogy mondta én elleneztem, nem mentem ki sehogy, oszt mondta, hogy ha nem megyek ki levisz az igazgatóhoz vagy egyest ad. Én azt mondtam neki, hogy amelyiket akarja, s nem mentem ki a táblához. [...] az igazgató lehívtott, lehívtott, le kellett hozzá mennem személyesen. Megkérdezte, hogy mi

bajom van, hogy miért nem akarok kimenni a táblához, persze én nem mondtam el neki, hogy mi bajom van. Mondtam neki, hogy nem akarom, mert nem tudtam semmit, most ugyan mindegy, hogy kint vagyok a táblánál, vagy ott a helyemen maradok akkor is egyest kapok. Azt mondta, hogy jól van erről még fogunk beszélgetni ennyi ideig lezárták ezt az ügyet, visszamehetek, s akkor én mikor megkaptam az éves bizonyítványt ugye megbuktam.... Akkor eldöntöttem,.... hogy nem fogom újramegkísérni, mert hogy nekem ez a bajom van nem bírom ki ezt úgy se még egyszer, de avval a tudattal voltam, hogy hátha sikerülhet, belevágtam még egyszer. Ugyan úgy elkezdtem az elsőt megint elejéről, megint új osztálytársak, megint ismerkedni kellett, ez ilyen bonyolult volt már megint ez nagyon.”

Másrészt megjelent a tanuló valamely családtagjának egészségi problémája:

„Hát ez úgy volt, hogy elkezdődött a sulis és félévre elég sok igazolatlan lett, ami abból jött össze, hogy édesanyám nagyon beteg, szívbeteg és amint már elmondtam, senki nincs otthon velük, mert mindenki elment otthonról és így rám számított és vele voltam hetekig és kaptam rá igazolást, orvosit, és ez nem érdekelte a tanárokat. Egy fegyelmi tárgyalás lett az egészből és kirúgtak.”

Szükséges megjegyezni, hogy a kimaradáshoz legtöbbször halmozott okok vezetnek, tehát kevés olyan esettel találkoztunk az interjúk során, amikor a felsorolt okok közül csak egy váltotta volna ki a kimaradást. Általában az egyik ok generálja a másikat, vagy akár párhuzamosan is jelentkeznek, ami végül előidézti azt a konkrét kimaradáshoz vezető helyzetet. A leggyakrabban és a legtöbb interjúban jelentkező ok az igazolatlan hiányzások magas száma volt, amit a legtöbb esetben a baráti kör hatására bekövetkező sorozatos lógások eredményeztek, és ez a tanulmányi eredmények leromlásával, bukásokkal járt együtt.

Egy másik nagy számban jelentkező kimaradási ok a család szociális helyzete volt, ami elsősorban pénzhiányban nyilvánult meg, ez nehezítette a gyerekek iskoláztatását, főként azokban az esetekben, amikor más településről kellett ingázniuk az iskolába. Ezekben az esetekben is fokozatosan jelentkeznek a hiányzások, amik nem egy esetben abból fakad-

nak, hogy a diák munkát vállal, hogy megszerezze az iskoláztatásához szükséges pénzt.

A fenti két oknál alacsonyabb számban, de azért több interjúban jelentkeznek a következő lemorzsolódási okok: motivációhiány és tanulási kudarcok, tanárok/osztályfőnökök/szülők hozzáállása és iskolai konfliktusok. A többi felsorolt kimaradási ok kisebb számban, elszigeteltebb esetekben, és többnyire más okokkal társulva jelentkeznek.

PAPP Z. ATTILA

Szakiskolai mindennapok és lemorzsolódás

*Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld
és Budapest példája*

Ez az írás az Integrátor Alapítvány megbízásából készült kutatási beszámoló, amely egy 2006. november és 2007. január között lezajlott kérdőíves felmérés adatainak statisztikai összegzésére törekszik. A kutatás egy olyan nagyobb, képzéssel összekötött projekt részét képezi, amelyben a potenciális kérdezőbiztosok részt vettek a kérdőív összeállításának folyamatában, illetve a lekérdezés sikeres lebonyolítása érdekében külön képzésben is részesültek. A potenciális kérdezőbiztosok zöme roma származású volt, akik először vettek részt ilyen jellegű munkában.¹ Módszertanilag fontos ezekre a körülményekre rámutatni, mivel az időnként magas válaszmegtágadási arányok nagy valószínűséggel ezzel összefüggésben vannak.

A kérdőíves vizsgálat célcsoportját három régió (Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld) és Budapest szakiskolai igazgatói (vagy helyettesei) képezték. A kutatás során az említett helyeken teljes körű lekérdezésre törekedtünk, ám szembesülnünk kellett elutasítással is. Így a mintegy 250 megkeresett szakiskola (vagy szakiskolai képzést is folytató iskola) közül összesen 186 intézmény válaszolt pozitívan.

¹ E projekt keretében ugyanezek a kérdezőbiztosok vettek részt a lapszámunkban közölt másik kutatási jelentés alapjául szolgáló interjúk vizsgálatában is. A szerk.

Az intézmények vezetőivel történt előzetes egyeztetés után részben kérdezőbiztosok segítségével történt a kérdőív kitöltése, ám minden egyes intézmény külön intézeti adatlapot is kapott. Míg az intézeti adatlapon elsősorban iskolastatistikai adatokat kértünk (erre mindösszesen 136 intézmény válaszolt), a kérdőívben az intézmény vezetőinek véleményére voltunk kíváncsiak. A kérdőívben három nagyobb témakört érintettünk: egyrészt az iskola kapcsolatait, helyi beágyazottságát jártuk körül, másrészt az iskola belső jellemzőire kérdeztünk rá (roma tanulók becsült aránya, a szakmaválasztás, illetve az osztályba sorolás körülményei, a tanórai munka megszervezése stb.), harmadrészt pedig az iskolai lemorzsolódást és annak lehetséges okait firtattuk. A három témakör mellett természetesen a kérdőívet kitöltő személy néhány szocio-demográfiai és a szakmai életútjával kapcsolatos adatára is rákérdeztünk.

A válaszadó intézmények főbb jellemzői

Területi bontásban a legtöbb választ Észak-Alföldön kaptuk, míg a legalacsonyabb Budapesten volt a válaszadási kedv.

1. sz. táblázat. A válaszadó intézmények megoszlása régiónként (%)

<i>Régiók (megyék)</i>	<i>(N=163)</i>
Budapest	16
Dél-Dunántúli (Baranya, Somogy, Tolna)	24
Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád)	26
Észak-Alföld (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok)	34

Település szintű összehasonlításban Budapest kerül az első helyre. Megyei összehasonlításban Nógrád és Tolna megyék a sereghajtók.

2. sz. táblázat. A válaszadók\ intézmények megoszlása település típus szerint (%)

<i>Település típusa</i>	<i>(N=162)</i>
Budapest	16,7
Megyei jogú város	30,9
Egyéb város	43,2
Község	9,3

3. sz. táblázat. A válaszadó intézmények által működtetett oktatási formák (%)

<i>Oktatási szint</i>	<i>%</i>
Óvoda	3,7
Általános iskola	14
Szakiskola	94,1
Szakközépiskola	77,2
Gimnázium	23
Egyéb	8

Az intézmények mintegy kétharmada a rendszerváltás után indított először szakiskolai képzési programot, ami talán jelzi azt, hogy a szakképzési szféra – intézményi stratégia szintjén legalábbis – érzékeny az új társadalmi-politikai kihívásokra. Az iskolafenntartók szerkezetét vizsgálva pedig azt tapasztaljuk, hogy a fenntartó rendszerint a település vagy a megyei önkormányzat, mintegy 18% pedig alapítványi vagy más típusú fenntartót jelölt meg.

Az intézmények vezetőségi tagjainak száma 2 és 20 között változik, többnyire 4–5 személyről van szó. Az igazgató-helyettesek száma 1 és 6 között van, az iskolák közel 60%-a maximum 2 igazgató-helyettesessel működik.

A tantestület nagysága is nagy szórást mutat (5 és 142 közötti értéket tapasztaltunk), és átlagosan mintegy 54 pedagógusból áll. A pedagógus pálya elnőiesedése itt is tapasztalható, átlagban 34 nőből és 20 férfiből áll a tantestület, ami 63–37%-os arányt mutat, holott a szakiskolai programokhoz több olyan tantárgy vagy gyakorlati tevékenység kapcsolódik, amit hagyományosan a férfiakhoz társíthatunk. A vezető posztokon (a kérdőívet kitöltők körében) azonban a férfiak dominálnak: 56–44%-os arányban. Magyarán, míg a szakiskolai pedagógusok körében a nők aránya majdnem kétszerese a férfiakénak, addig az iskolai menedzsment szintjén a férfiak továbbra is náluk nagyobb arányban vannak jelen.

Viszonylag magas a nem pedagógiai munkát végző személyek száma is: átlagban 26 egy iskolára vetítve. A tantestület teljes számához viszonyítva tehát közel 50 százalék a nem oktatói tevékenységet ellátók aránya. Ezt talán indokoltá teszi az intézmények nagysága, valamint a szakiskolai oktatáshoz szükséges speciális infrastruktúra, illetve az ehhez kapcsolódó munkaerő-szükséglet.

A szakiskolai tantestület főállású tagjainak száma az elmúlt három évben alig változott. A felsőfokú végzettséggel rendelkező (nem pedagógus) szakemberek száma alig észrevehetően (iskolánként átlagban 1 személlyel) csökkent.

4. sz. táblázat. A szakiskolai tantestület főállású tagjainak megoszlása (átlagok, fő)

	2004/2005	2005/2006	2006/2007
Képesített pedagógusok száma	25,08	24,4	24,2
Képesítetlen pedagógusok száma	4,07	3,98	4,15
Szakoktatók száma	8,14	8,21	7,54
Felsőfokú szakemberek, szociális munkás, fejlesztő pedagógusok száma	3,22	2,07	2,03
Pedagógiai asszisztensek, mentorok stb. száma	2,33	2,48	2,69

A szakiskolák évfolyamonként átlagban 4–5 szakmacsoportot működtetnek, ám az esetek 50%-ban csak 2-öt vagy 3-at. E területen is nagy a szórás, ugyanis válaszolt olyan intézmény is, ahol több mint 20 szakmacsoportban működtetnek képzéseket. A szakmacsoportok indításánál elsősorban munkaerő-piaci szempontokat, illetve a fenntartó, a szülők és diákok igényeit veszik figyelembe. Ezen kívül olyan tényezők is közrejátszanak, mint a „hagyomány”, az „iskola jellege”, az „iskola adottságai”.

Adataink szerint a 2005/2006-os tanévben szakiskolai programra összesen 20.918-an jelentkeztek, ami e kérdésre választ adó 117 iskolára kivetítve átlagosan 179 diákot jelent. Ezek közül felvételt nyertek 10.502-en (átlagban: 89-en). Az 50%-os túljelentkezés úgy is lefordítható, hogy összesen 10.416 diák nem került be vagy nem oda került be (ezúttal) az iskolarendszerű képzésbe, ahova szeretett volna.

Az iskolák adatközlése szerint a 2006/2007-es tanévben tanulóiknak átlagosan 35%-a volt halmozottan hátrányos helyzetű (a törvényben rögzített szempontok szerint, azaz a szülők legmagasabb iskolai végzettsége nem haladja meg a 8 osztályt és kiegészítő családi pótlékban

részesülnek). A halmozottan hátrányos helyzetűek iskolai integrációját többek között az integrációs normatíva igénybe vételével lehet(ne) elősegíteni. Az intézményvezetők szerint a 2005/2006-os tanévben összesen 993 diák után igényelték ezt a normatívát, ami az e tanévben összesen beiratkozott szakiskolai tanulók (36.430) 2,7%-át jelenti. Mindezek alapján (és feltételezve, hogy a hátrányos helyzetűek aránya lényegesen nem változott 2006/2007-ben a korábbi tanévhez képest) kijelenthetjük, hogy a szakiskolák nagyon kis mértékben élnek az integrációs normatíva adta lehetőséggel, hiszen annak ellenére, hogy a hátrányos helyzetű diákok aránya 35%, mindössze egytizedük után igényelték azt.

5. sz. táblázat. A szakiskolai vagy a szakközépiskolai tanulmányi ág választásának időpontja (%)

<i>Az Önök intézményében mikor dől el véglegesen, hogy egy diák szakiskolai vagy szakközépiskolai ágon fog tanulni?</i>	(N=179)
Már a felvételinél	50,3
A beiratkozásnál	18,4
9. osztály első félévében	4,5
9. osztály végére	4,5
10. osztályban	6,7
Egyéb időpontban	15,6
ÖSSZESEN	100,0

A szakiskolás diákok szakmacsoport választása közel 75 százalékban már a jelentkezéskor (a felvételinél) és a beiratkozásakor eldől, 7–7%-uk pedig a 10. és 11. évfolyamba kerüléskor dönt erről. A konkrét szakmát mintegy 70% a 10. osztályban, 16% pedig a 11. osztályban választja meg. Az, hogy egy diák szakiskolai vagy szakközépiskolai ágon tanul, az esetek több mint kétharmadában már a felvételnél, beiratkozásakor véglegesen eldől. (5. táblázat)

A 6. sz. táblázatból kiderül, hogy az osztályba soroláskor elsősorban a szakmacsoport és a szakma jellege a meghatározó, míg a tanulók szociális és etnikai háttere nem játszik különösebben szerepet. Szembeötlő, hogy a felvételi, a beiratkozás alkalmával szervezett beszélgetések csekély szerepet játszanak, holott fennebb az derült ki, hogy a szakmacso-

port, illetve a szakiskolai vagy szakközépiskolai ágon való tanulmányi út nagyrészt már ezeken az eseményeken eldől.

6. sz. táblázat. A szakiskolai osztályba sorolás szempontjai
(SKÁLA: 1 – egyáltalán nem; ... 4 – nagyon nagy mértékben)

<i>A szakiskolai osztályokba felvett tanulók osztályba sorolásakor az alábbi szempontokat milyen mértékben veszik figyelembe?</i>	<i>Átlag</i>
Szakmacsoport jellege	2,60
Szakma jellege	2,46
Egyéb szempont	2,25
Tanulók igénye	2,23
Általános iskolai eredmény	2,08
Szülők igénye	2,06
Felvételi/beiratkozás beszélgetés	1,71
Fiú–lány arány	1,35
Tanárok igénye	1,35
Osztályfőnök igénye	1,33
Tanulók szociális háttere	1,27
Tanulók etnikai hovatartozása	1,14

Az iskolák egynegyedében (46 intézményben) szakiskolai felzárkóztató évfolyam is működik, átlagosan 21–22 diákkal intézményenként.² A felzárkóztató évfolyamba való bekerülés oka leggyakrabban a túlkorosság, a 8. osztály be nem fejezése. A felzárkóztató évfolyam iránti fokozott igényt jelzi továbbá az a tény, hogy a soron következő tanévben már közel kétszer annyian szeretnének ilyen képzési formát indítani.³ Az iskolák mintegy 15%-ában speciális szakiskola is működik, ahol az első évfolyamokon körülbelül 40%-os a roma tanulók aránya.

² E szám kissé magas, hiszen a törvény maximum 12 főt engedélyez. Valószínűleg külön kérvényezni kell a magasabb létszámot.

³ Noha kutatásunknak nem volt célja ezt vizsgálni, érdemes kihangsúlyozni a magyar oktatási rendszerben gyakran tetten érhető „normatíva-hatást”: egy új normatíva megjelenése új – nem várt – folyamatokat is elindíthat. Jelen esetben mivel a felzárkóztató évfolyamba járók normatívája kétszerese az állami normatívának, az intézményeknek érdekük ilyen képzési formákat indítani, ami egyfajta szakiskolai szegregálódást is elindíthat. Mint korábban is láttuk, e normatíva-hatás nem érvényesült az integrációs normatíva igénylése esetében.

7. sz. táblázat. A szakiskolai gyakorlati képzések helyszínei

Gyakorlati oktatás helyszíne	11. évfolyam		12. évfolyam	
	%	Heti óraszám	%	Heti óraszám
Az iskola tanműhelyeiben, tankertjében	78,4	20,2	71,5	20,6
Az iskola (szak)tantermeiben	47,3	14,2	47,3	14,2
Vállalati tanműhelyben	33,8	22,8	32,2	24,8
Vállalatnál, vállalkozónál (nem tanműhelyben)	58,6	22,2	59,6	22,7
Egyéb helyen	11,8	20,5	12,3	20,3

A kutatás során kíváncsiak voltunk az igazgatók pedagógiai módszertannal kapcsolatos véleményére is. A tanintézetek alig harmada jelezte azt, hogy léteznek helyi tantervi sajátosságaik. Ez részben jelezheti azt, hogy a szakiskoláknak nagyon sok közös kihívással kell szembenéznük, ám részben jelentheti azt is, hogy az iskolák csak kisebb mértékben képesek saját, egyedi válaszokat adni e kihívásokra. Fakultatív órákról és a kompetencia-fejlesztőcsomag elemeinek használatáról az iskolák kb. fele számolt be, míg tanítási órákon kívüli tevékenységekről majdnem mindegyik.

8. sz. táblázat. Pedagógiai módszertani sajátosságok

Kérdések	Igen (%)
Vannak-e az Önök szakiskolai helyi tantervének olyan jellegzetességei, amelyek más iskolában nincsenek?	36,0
Vannak-e fakultatív vagy emelt óraszámú tanuló tantervi tantárgyak?	48,1
Vannak-e olyan tárgyak, amelyekben a kompetencia-fejlesztőcsomag egyes elemeit használják?	54,9
Biztosítanak-e tanítási órákon kívüli tevékenységet?	96,2

Megkérdeztük azt is, milyen gyakran jelennek meg az iskola pedagógiai gyakorlatában az ún. kollegiális értékelés és a csapatmunka elemei. A legritkábban alkalmazott módszer az egymás óráinak látogatása, ezt átlagban negyedévente teszik, egyötödük pedig félévnl is ritkábban (mondhatni soha). Leggyakrabban a kiscsoportos szakmai megbeszélés-

sekre kerül sor, az igazgatók véleménye szerint a kollégák közel 40%-a erre hetente sort kerít. Kérdés persze, hogy a viszonylag gyakori tanári műhelytevékenység és a kiscsoportos szakmai munkák informálisan zajlanak-e, avagy például az intézményben működő minőségirányítási rendszer részeként.

9. sz. táblázat. Pedagógiai gyakorlatban használt módszerek

(SKÁLA: 1 – hetente; ... 6 – félévénél ritkábban)

Milyen gyakran jelennek meg a következők az iskola pedagógiai gyakorlatában?	Átlag
Tanári műhely-tevékenység	2,6
Kiscsoportos szakmai megbeszélések	2,2
Egymás tanóráinak a látogatása	4,05
Igazgatói, helyettesi hospitálás	3,3

A tanórai munkát elsősorban az intézmény vezetői ellenőrzik, akik átlagban havonta teszik ezt (igaz, az intézményvezetők egyötöde fél-évente vagy ritkábban). Nézzük meg a továbbiakban, e munka során a különböző módszereket milyen arányban használják a szakiskolai pedagógusok.

10. sz. táblázat. Tanórai munka során használt módszerek

Kérem, ismertesse, megjelennek-e a tanórai munka során a következő módszerek?	Igen (%-ban)
Kooperatív tanulásszervezési technika	72,4
Projekt módszer	73,5
Csoportmunka	98,4
Differenciált tanulásszervezés	88,7
Kiscsoportos felzárkóztatás	75,3
Egyéni fejlesztés	77,8

Legelterjedtebb módszernek a csoportmunka tűnik, ám a differenciált tanulásszervezés is magas arányban szerepel. Főkomponens elemzéssel azonban az alkalmazott módszertan szintjén be lehet azonosítani két-féle stratégiát. Egyrészt léteznek azok az iskolák, amelyekben megjelenik

a kooperatív tanulásszervezés, a projektmódszer és a csoportmunka (e látens változó magyarázottsága 26%), másrészt pedig léteznek azok az iskolák, amelyek elsősorban a kiscsoportos felzárkóztatást és az egyéni fejlesztést részesítik előnyben (magyarázottság 18%). A módszertani kultúrának tehát két módozata bontakozik ki: az egyikben az együtt és egymástól tanulást részesítik előnyben, a másikban pedig a felzárkóztatásra és fejlesztésre teszik a hangsúlyt (megjegyzendő, hogy a differenciált tanulásszervezés egyik stratégiának sem képezi részét).

Az iskolák mintegy kétharmadában tanuló szerződést is kötnek (69,4%) és az Útravaló programot (61,3%) is működtetik. Az előbbi átlagosan intézményenként 94 főt, utóbbi pedig 24 főt érint.

11. sz. táblázat. Finanszírozás típusainak megítélése
(SKÁLA: 1 – egyáltalán nem okoz gondot; ... 4 – nagy gondot okoz)

<i>A szakiskolai oktatás megvalósításában a finanszírozás alábbi típusai milyen mértékű gondot okoznak az Önök számára?</i>	<i>Átlag</i>
Épület, tanterem karbantartása	3,05
Tanműhely felszerelése	2,4
Működtetés költségei	3,1
Programfejlesztés, tantervírás, innováció költségei	2,5
Tanárok, oktatók bére és továbbképzése	2,4
A gyakorlati oktatás többletköltsége	2,7

Rákérdeztünk arra is, az intézmény finanszírozása során, mely területeken szembesülnek problémákkal. Az intézményvezetők megítélése szerint az épület és a működtetés („hard”) költségei jelentik a legnagyobb gondot, míg a pedagógiai munkához kapcsolódó fejlesztések és bérek (ún. szoft) költségei nem jelentenek túlzottan nagy problémát. E szinten érdemes megjegyezni, hogy egyéb kutatások is azt jelzik, hogy a pedagógusok rendszerint a pedagógiai munkát megfelelőnek tartják, és iskolai gondként elsősorban infrastrukturális nehézségeket szoktak megemlíteni (vagy fordítva: az egyik legnagyobb iskolai siker rendszerint az épület felújítása szokott lenni).⁴

⁴ Az infrastruktúra „szeretete” értékvizsgálatok szerint is a magyarországi értékrendszer kiemelt helyén szerepel.

Az iskolák társadalmi elfogadottsága

Ebben a részben az iskola és környezetének kapcsolatait, valamint a külső és belső erőforrásokkal való gazdálkodás néhány vonatkozását vizsgáljuk.

12. sz. táblázat. A saját intézmény megítélése
a többi oktatási intézményhez képest
(SKÁLA: 1 – Jobb, mint a többi iskoláé;... 4 – Sokkal rosszabb)

<i>Az alábbi kritériumok szempontjából az Ön iskolája milyen mértékben különbözik a környék többi szakiskolájától?</i>	<i>Átlag</i>
Tantestület	1,4
Tanárok lelkiismeretessége	1,5
Tanárok felkészültsége	1,5
Intézményen belüli hangulat	1,5
Iskola kapcsolatrendszere	1,5
Intézményvezetés	1,6
Taneszközökkel való ellátottság	1,6
Higiénia	1,7
Diákok fegyelme	1,9
Iskola gazdasági helyzete	2,07
Szülők hozzáállása	2,3
Diákok felkészültsége	2,3

Összességében az intézményvezetők jó véleménnyel vannak saját iskolájukról, azonban az előforduló negatívumok kapcsán kiolvasható a felelősségvárítás is: ami némileg rosszabb a többi iskolához képest, az elsősorban „adottság”, azaz nem a pedagógiai munkához kapcsolható. E logikában természetes, hogy a diákokkal, szülőkkel „van baj” (l. 2,3 átlagértékek), a pedagógusok felkészültsége pedig a többi iskoláénál is magasabb szintű (l. 1,4–1,5 értékek).

Bizonyos értelemben a szakiskoláknak szorosabb kapcsolatot kell fenntartaniuk a munkapiaci szereplőkkel, mint más képző intézményeknek. Míg egy gimnázium például nem közvetlenül „termel” a munkaerő-piacra (hiszen végzősei nagy valószínűséggel egy következő, felső-oktatási fokozat után lépnek csak be oda), addig a szakiskola – ideális esetben – közvetlenül a „piacra termel”. Ezért lényeges a szakiskola helyi

(települési, térségi, regionális) társadalomban játszott szerepe, kompetenciák kialakításában és átadásában betöltött funkciója.

A szakiskola saját környezetével fenntartott kapcsolatainak mikéntjét igyekeztünk mérni azzal a kérdésblokkal, amelyben a képzési kínálatba játszott külső szereplők részvételére kérdeztünk rá.

13. sz. táblázat. A képzési kínálathoz hozzájáruló intézmények megítélése

(SKÁLA: 1 – Egyáltalán nem; ... 4 – Nagyon nagy mértékben)

<i>Milyen mértékben járulnak hozzá az alábbi intézmények az iskola képzési kínálatának kialakításához?</i>	<i>Átlag</i>
Fenntartó (ha nem az önkormányzat)	2,5
Nemzeti Szakképzési Intézet	2,2
Munkaadók	2,2
Önkormányzat	2,2
Megyei Munkaügyi Központ	2,0
Helyi vállalkozók	2,0
Oktatási Minisztérium	1,9
Szülői közösség	1,8
Szakmai szervezetek	1,8
Kereskedelmi Kamara	1,8
Helyi civil szervezetek	1,5
Pedagógus szakszervezet	1,2

Az átlag vizsgálata alapján kijelenthetjük, hogy a szakiskolák képzési kínálatát alig befolyásolják külső szereplők. Némileg talán kivétel a nem önkormányzati fenntartású iskolák esete, ahol a fenntartó látásra valamivel nagyobb mértékben vesz részt az iskola életében. Azonban az alacsony involváltság ellenére is nyilvánvaló, hogy az országos szakmai szervezetek (NSZI) és a helyi munkaadók játsszák a fontosabb szerepet.

A helyi szereplők közül az intézmények hivatalos módon leggyakrabban a megye más szakiskolai intézményeinek vezetőivel találkoztak (elsősorban a képzési kínálat egyeztetése, szakfejlesztés összehangolása céljából), legritkábban pedig külső szakképzési szakértők munkáját vették igénybe.

14. sz. táblázat. Az iskola hivatalos kapcsolatainak sűrűsége az elmúlt egy évben

<i>Az elmúlt egy évben, hány hivatalos találkozót tartottak az alábbi szereplőkkel?</i>	<i>Egyszer sem találkoztak: iskolák száma (%)</i>	<i>Találkozások száma átlagban</i>
A helyi/megyei munkaügyi központ alkalmazottjaival	52 (30,1%)	2,17
A helyi munkaerő-piaci szereplőkkel	60 (36,6%)	2,72
Külső szakképzési szakértőkkel	80 (43,1%)	2,10
Megyei pedagógiai intézet munkatársa	57 (35,8%)	2,77
A megye más szakiskolai intézményének vezetőivel	30 (20,5%)	3,40

15. sz. táblázat. Az intézmények részvétele társulásokban (%)

<i>Tagja-e...?</i>	<i>Igen (%)</i>
Oktatási társulásnak	22,6
Térségi társulásnak	12,4
Térségi integrált szakképzési társulásnak	22,1
Egyéb pályázati konzorciumnak	31,7

Az intézmény társadalmi elfogadottságát az azt vezető személy funkcióin keresztül is megragadhatjuk. Ezért a kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy az igazgató (vagy helyettese) tagja-e bizonyos, társadalmi, kapcsolati tőkét jelentő testületnek?

16. sz. táblázat. Intézményvezetők különböző testületekben való részvétele (%)

<i>Igaz-e Önre az alábbi állítások valamelyike?</i>	<i>Igen (%)</i>
Helyi önkormányzati képviselő	5,4
Megyei önkormányzati képviselő	0,5
Tagja a helyi vagy megyei önkormányzat oktatási bizottságnak	6,0
Országos pedagógus szakmai szervezet tisztségviselője	3,8
Országos pedagógus szakmai szervezet tagja	21,7
Gazdasági szervezet felügyelő bizottságának tagja	4,3
Gazdasági szervezet felügyelő bizottságának vezető képviselője	2,2

Látható, az intézményvezetők leginkább a szűkebb pedagógiai szakmai szervezetben vállalnak tagságot, más – jórészt a helyi vagy országos politika által meghatározott – pozícióktól mintha szándékosan távol tartanák magukat. Ez – noha érthető – mégiscsak azt sugallja, hogy a szakiskolai menedzsment nem kívánja intézményfejlesztési elképzeléseit ilyen lobbypotenciállal járó tevékenységekkel megtámogatni.

A szakiskola a diákok munkaerő-piacon való érvényesülésében játszott közvetlen szerepét már említettük. Vizsgáljuk meg, mit gondolnak az igazgatók arról, hogy ezt a szerepet hogyan tölti be intézményük?

17. sz. táblázat. A szakiskolák szerepe a diákok munkaerő-piaci érvényesülésében

(SKÁLA: 1 – Egyáltalán nem segíti; ...4 – Nagymértékben segíti)

<i>Az Ön véleménye szerint az Önök intézménye, milyen mértékben segíti a diákok...?</i>	<i>Átlag</i>
Gyakorlati szakismeretek elsajátítását	3,72
Kommunikációs képességének fejlesztését	3,42
Alkalmazkodó képességének fejlődését	3,30
Kreativitásának fejlődését	3,26
Az elsajátítási mechanizmusok kialakulását	3,25
Problémamegoldó képességének fejlődését	3,22
Szakmai kapcsolatainak kialakulását	3,21
Iskola utáni álláskeresését	3,04
Iskola utáni önállósulását	3,02
Önálló vállalkozás beindítását	2,80

Az intézményvezetők általában azt gondolják, a szakiskola inkább segíti a diákok ismereteinek bővülését és a különböző készségek kifejlesztését. Noha az átlagok viszonylag pozitív képet festenek az iskolákról, a sorrend jelzi azt is, hogy az iskola nem akar (vagy nem tud) a diákok képzés utáni életébe „beavatkozni”, hiszen relatíve kisebb mértékben segíti önálló vállalkozás beindítását, önállósulásukat, avagy álláskeresésüket. Mindazonáltal 2005-ben és 2006-ban is a válaszadó iskolák végzőseinek fele el tudott helyezkedni tanult szakmájában. Az adatok hitelessége mellett szól, hogy az igazgatók véleménye szerint az iskolák 90%-a tartja a kapcsolatot volt hallgatóival, igaz, e kapcsolattartás inkább informálisan történik.

Kiderült az is, hogy a pedagógusok felelősségátvitelének másik „célcsoportja” a szülők (akiknek hozzáállása és a képzési kínálatban való részvétele – az igazgatók szerint – nagy kívánni valót maga után). Vizsgáljuk meg, milyen mértékben és hogyan tartják egyáltalán a kapcsolatot a szülőkkel. (18. táblázat)

Az iskola–szülő kapcsolattartásban a telefonos mód dominál, ezen kívül pedig a középfokú oktatásra jellemző „berendelő” módszerek (szülői értekezlet és fogadóóra) az elterjedtek. A hátrányos helyzetűek oktatása szempontjából megítélésünk szerint fontos, közvetlenebb kapcsolatot jelentő családlátogatás kevésbé jellemző.

18. sz. táblázat. A szakiskolák kapcsolattartása a szülőkkel
(SKÁLA: 1 – Egyáltalán nem jellemző; ... 4 - Nagy mértékben jellemző)

<i>Az alábbiakban felsorolt szülőkkel való kapcsolattartási módok mennyire jellemzőek az Önök intézményénél?</i>	<i>Átlag</i>
Telefonos kapcsolattartás	3,65
Szülői értekezlet	3,41
Fogadóóra	3,17
Egyéb formális kapcsolattartás	2,91
Egyéb informális kapcsolattartás	2,80
Családlátogatás	1,99
Kapcsolattartás e-mailben	1,66

Az iskolának környezetével fenntartott kapcsolatrendszere a forrásbevonás tekintetében is kulcsfontosságú. Ha az elmúlt két év forrásbevonását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az iskolák jelentős része foglalkozik pályázattal, különböző pénzforrások lehívásával – kisebb-nagyobb sikerekkel. Az összességében 1.277 leadott pályázatból 960 pályázat nyert, ami mintegy 75%-os sikerről tanúskodik. A nyertes pályázatoknak összesen több mint 2 milliárd forintot sikerült lehívniük különböző forrásokból. A legmagasabb nyertes pályázat értéke meghaladja a 124 millió forintot, a legkisebb érték 21 ezer forint. Átlagosan 20 millió forintot sikerült egy-egy pályázat alkalmával elnyerni. Az is megállapítható, hogy e tekintetben igen nagy különbségek vannak az egyes intézetek között: vannak igen jelentős eredményeket felmutató intézmények és vannak olyanok, akiknek láthatóan nincs tapasztalatuk e területen.

A szakiskolai lemorzsolódás mértéke és okai

Kutatásunk központi kérdése volt, hogy a vizsgált régiókban feltárjuk a szakiskolai lemorzsolódás mértékét. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy vajon a roma származású diákok körében magasabb-e a lemorzsolódás? Ugyanakkor azt is vizsgáltuk, melyek a lemorzsolódás beazonosítható okai, illetve, hogy a lemorzsolódás jelenségének kezelése és mérésléleke érdekében az iskolák tesznek-e valamit, és ha igen, mit?

A lemorzsolódás mértékét több módon is megbecsülhetjük. A kutatás során használt adatlapon megkérdeztük, hogy a szakiskolában hogyan alakult a bukottak és lemorzsolódottak létszáma az elmúlt három tanévben. (19. táblázat)

Az idősoros adatok a lemorzsolódás néhány általánosabb jellemzőire hívják fel a figyelmet. A lemorzsolódás „struktúrája” sajátos görbét mutat: a 9-ikből 10. osztályba történő átlépés során tapasztalhatunk diákvesztéséget, a 10-ikből 11. osztályba lépéskor megugrik a beiskolázottak száma (a bukottak és más külső diákok bevonása miatt), a 11-ikből a 12. osztályba kerüléskor pedig újra csökken a diákok száma.

A kohorszoknak ez a „mozgása” egyfajta *strukturális lemorzsolódás*nak tekinthető, amit az összes lemorzsolódottak száma is tükröz. A fenti táblázat adataiból az is kitűnik, hogy az év végén bukottak száma a szakiskolai képzés első évében a legnagyobb (ilyenkor a tanulók közel egyötöde kihull a rendszerből), míg az év közben kimaradók száma a 9. és 11. osztályokban magasabbak. (20. táblázat)

A 20. táblázatban⁵ a 2006/2007-es tanév adatai is szerepelnek, így például a 2003/2004-es tanévben elkezdett évfolyam teljes iskolai életútját végigkövethetjük: 2003 és 2006 szeptembere között látható, hogy a vizsgált iskolák tanulói átlaga 92,76-ról (9. évfolyam, első félév – 2003/2004) 66,96-ra csökkent (12. osztály, első félév – 2006/2007). Ez a csökkenés 72,19%-os továbbhaladási (azaz 27,81%os *átlagos lemorzsolódási*) arányt jelent.

⁵ A 20. táblázat első félévre vonatkozó adatainak ideális esetben meg kellene egyezniük a 19. táblázat teljes beiskolázottakra vonatkozó létszámával, ám az eltérő válaszadási arány miatt e számok helyenként eltérnek.

19. sz. táblázat. Beiskolázottak, bukottak, év közben kimaradók és lemorzsolódottak létszáma évfolyamonként három tanévben

Tanév	2003/2004			2004/2005			2005/2006					
	9	10	11	12	9	10	11	12	9	10	11	12
Osztályok*												
Teljes beiskolázott létszám	93,1	72,3	86,9	74,9	88,5	72,0	88,7	69,8	86,3	67,1	80,0	65,6
Félévkor bukottak száma összesen	41,8	27,4	23,8	19,0	33,0	24,5	24,1	17,2	33,1	22,9	24,5	16,6
Év végén bukottak száma	20,0	10,4	10,8	7,3	17,7	11,0	11,1	6,7	17,6	10,7	10,3	5,7
Év közben kimaradók	10,1	6,2	10,8	4,7	10,0	6,9	11,4	5,9	9,9	6,5	12,6	4,7
Lemorzsolódók összesen	12,0	8,0	12,1	5,9	11,0	7,9	10,6	7,7	11,0	8,3	12,1	5,1

*Az azonos módon kijelölt oszlopok egy adott iskolai kohorsz adataira utalnak.

20. sz. táblázat. A szakiskolai tanulói létszám alakulása félévenkénti bontásban (2003–2007)

Tanulók létszáma	2003/2004		2004/2005		2005/2006		2006/2007	
	1. félév	2. félév	1. félév	2. félév	1. félév	2. félév	1. félév	2. félév
9. évfolyam	92,76	86,51	90,59	82,52	88,54	81,46	84,97	84,97
10. évfolyam	72,30	68,98	73,77	70,11	68,58	65,67	6,87	6,87
11. évfolyam	86,12	76,96	88,00	85,23	81,03	72,25	78,53	78,53
12. évfolyam	77,46	73,21	68,29	66,83	67,52	65,26	66,96	66,96

21. sz. táblázat. A roma tanulók részaránya az egyes osztályokban az intézményvezetők becslése szerint (az egyes tanévek első félévében)⁶

Roma tanulók (becsült) aránya	2004/2005	2005/2006	2006/2007
9. évfolyam – 1. félév	26,6	28,9	29,0
10. évfolyam – 1. félév	24,1	24,9	27,5
11. évfolyam – 1. félév	21,2	22,4	22,5
12. évfolyam – 1. félév	19,2	18,7	20,2

22. sz. táblázat. A roma tanulók becsült száma az egyes évfolyamok első félévében

Roma tanulók (becsült) létszáma	2003/2004*	2004/2005	2005/2006	2006/2007
9. évfolyam – 1. félév	24,8	24,1	25,5	24,6
10. évfolyam – 1. félév	17	17,7	17,1	18,3
11. évfolyam – 1. félév	18	18,6	18,1	17,6
12. évfolyam – 1. félév	13	13,1	12,6	13,5

* Mivel a kérdőívben a 2003/2004-es adatokra vonatkozóan csak a 9. évfolyamra vonatkozóan voltak információk, e tanév további adatai a többi 3 év alapján meghatározott becslések.

A roma tanulók aránya kohorszanként évente mintegy 1,5–2,5%-kal csökken. Ezt az arányszámot *relatív lemorzsolódási aránynak* nevezzük, és azt fejezi ki, hogy a létező strukturális hatáson túlmutatóan mekkora egy adott iskolai népesség csökkenése. Ha figyelembe vesszük – az előbbiekben jelzett – strukturális lemorzsolódási ütemet, megállapíthatjuk, hogy miközben az összes iskolai népesség tekintetében ez az ütem a 10. osztályból a 11-ikbe lépéskor növekedést mutat, addig a romák esetében a relatív lemorzsolódás aránya folyamatos, ezért a roma tanulók aránya folyamatosan csökken. Ez azt is jelzi, hogy a roma diákok esetében a 11. osztály során az iskolarendszerbe való visszatérés minimális, míg

⁶ Adatvédelmi okokból nem lehet tudni a roma tanulók pontos számát, illetve kutatásikatikai szempontokból is csak a becsült arányokra kérdeztünk rá.

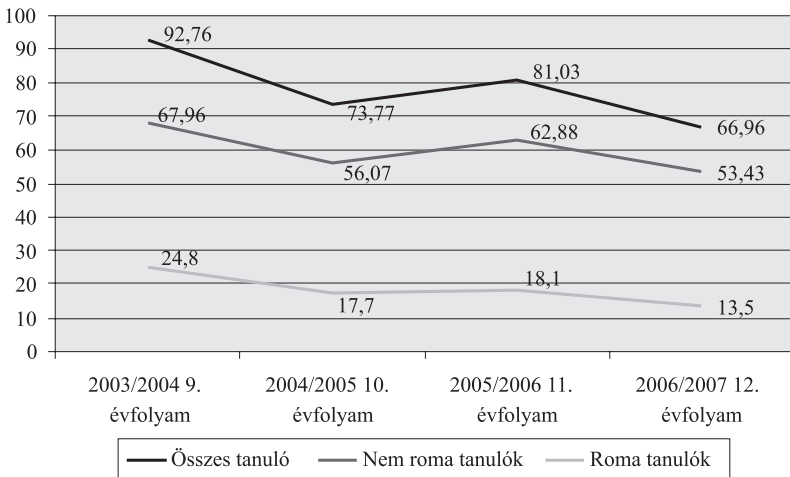
az összes szakiskolai populáció esetében – a strukturális lemorzsolódás ívéhez híten – ez jóval nagyobb mértékű (ld. még 1. sz. *diagram*).

A roma tanulók létszámát statisztikailag csak becsülni tudjuk. Kiindulva az előbbi arányokból az összes szakiskolai tanulóhoz viszonyítva kiszámíthatjuk a roma tanulók (becsült) létszámát az egyes évfolyamok és tanévek tekintetében.

A roma tanulókra vonatkozó becsült adatokat ismeretében ki tudjuk számolni a szakiskolai nem roma tanulók iskolai létszámait is (pl. a 2004/2005-ös tanév 9. osztályra vonatkozó adata: összdíáklétszám mínusz roma származású diákok száma, azaz: $90,59 - 24,1 = 66,49$).

Számításaink alapján rendelkezésre áll 4 évfolyam első féléve vonatkozásában az összes (roma és nem roma származású) diákra vonatkozó adatunk, valamint külön a roma és a nem roma származású diákokra vonatkozó adatok is. Az 1. sz. diagramon láthatjuk egy kohorszon belül láthatjuk a lemorzsolódási görbéket:

1. sz. *diagram*. Lemorzsolódási görbék a roma, nem roma és az összes iskolai populáció körében (2003/2004-ben induló kohorsz, létszám szerint)

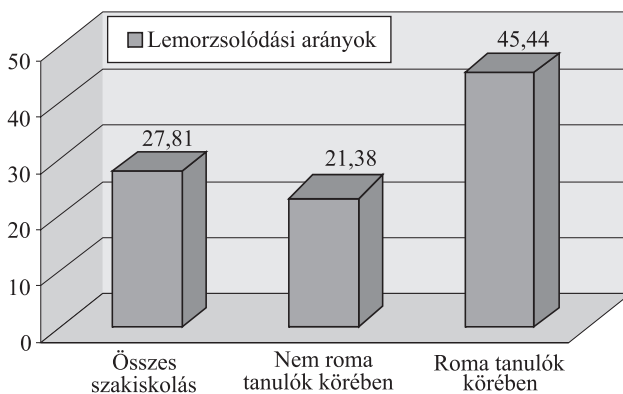

23. sz. táblázat. A nem roma tanulók becsült száma az egyes évfolyamok első félévében

Nem roma tanulók (becsült) létszáma	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007
9. évfolyam – 1. félév	67,96	66,49	62,95	60,33
10. évfolyam – 1. félév	55,3	56,07	51,5	48,48
11. évfolyam – 1. félév	68,12	69,4	62,88	60,86
12. évfolyam – 1. félév	64,46	55,19	54,89	53,43

Az egyes csoportokra vonatkozóan kiszámíthatjuk a 9. évfolyam és a 12. évfolyamok közötti arányokat, és így teljes képet kapunk a szakiskolai lemorzsolódás mértékéről a különböző csoportokon belül.

2. sz. diagram. Becsült lemorzsolódási arányok 2006/2007-ben a 2003/2004-es tanévhez képest – első félév

A 2. sz. diagram adatai azt mutatják, hogy a szakiskolai roma tanulók körében a lemorzsolódás kétszer akkora, mint a nem roma tanulók esetében, és négy évfolyam tekintetében kijelenthetjük, hogy az iskolarendszerből majdnem minden második roma származású tanuló végleg kiesik.

Az intézeti adatlapon kértük, hogy a 2005/2006-os tanév vonatkozásában jelöljék meg a beiratkozottak és lemorzsolódottak arányát. Az adatlapon hat szakmacsoport adatait tüntethették fel. Mivel az iskolák átlagosan 4–5 szakmacsoportot működtetnek, adatainkat így összesítve, meg tudhatjuk, hogy a lemorzsolódási arányok a válaszadó intézmények képzési kínálatának mintegy 80%-ban miként alakul.

24. sz. táblázat. Lemorzsolódási arányok szakmacsoportonként
2005/2006-ban (%)

<i>Szakmacsoport</i>	<i>Lemorzsolódási arány</i>
Vegyipari	34,15
Nyomdaipari	25
Bőrdíszműves	24,56
Könnyűipar	20,69
Műszaki	19,54
Informatika	18,19
Gépészet	16,28
Mezőgazdaság	15,38
Építőipar	15,27
Környezetvédelem, vízgazdálkodás	15
Közlekedés	14,25
Faipar	12,77
Elektronika	11,62
Vendéglátás-idegenforgalom	10,8
Kereskedelem-marketing	10,55
Élelmiszeripar	10,27
Egészségügyi	8,63
Szolgáltatás	6,51
Közgazdasági	0,79
Fémipar	0
ÁTLAG	13,98

A 24. sz. táblázat a lemorzsolódottak és összesen beiratkozottak százalékos arányait mutatja be. Látható, ez az arány a szolgáltatásokhoz, szolgáltatóiparhoz kapcsolódó szakmacsoportokban alacsonyabb, a klasszikus iparágakhoz, valamint az informatika és bőrdíszműves képzések esetében magasabb. Az előbbiekhöz talán nagyobb motiváció társul, mint az utóbbiakhoz, amelyek gyakran más képességeket vagy háttértudást is igényelnek.

Az előbbi szakmacsoportban szerzett tudás gyorsabban kamatoztatható, mint a klasszikus iparághoz kapcsolódó szakmák esetében.

Láttuk korábban, hogy a szakiskolai lemorzsolódás mértéke a 9. és 12. évfolyamok között mintegy 28%-os. Nézzük meg a továbbiakban, hogy az ily mértékű lemorzsolódás – az intézményvezetők véleménye alapján – hol helyezkedik el az iskolai problémák terében? Ennek érdekében felsoroltunk néhány jellegzetes iskolai gondot, és arra kértük alanyainkat, értékeljék egy 1-től 4-ig terjedő skálán.

25. sz. táblázat. Szakiskolai problémák létének megítélése
(SKÁLA: 1 – egyáltalán nem gond; ... 4 – nagy gondot okoz.)

<i>Mekkora gondot jelentenek a szakiskolában a következő problémák?</i>	<i>Átlag</i>	<i>Std. Deviation</i>
A tanulók iskolai hiányzása	3,53	0.63
A tanulók hozzáállása a tanuláshoz	3,42	0.66
A tanulók előképzettsége, felkészültsége	3,40	0.74
A tanulók iskolai magatartása	2,82	0.81
Az iskolai lemorzsolódás	2,63	0.98
A tanári munka ösztönzésének lehetősége	2,60	1.02
Hátrányos helyzetűek aránya	2,25	0.95
A tananyag megfelelése a diákok igényeinek	2,23	0.97
A tananyagban a közismeret és a szakma jelenlegi aránya	1,94	0.95
A taneszközök megléte, hiánya	1,70	0.86
A tanárok lelki-szellemi kondíciója	1,68	0.78
A vállalkozókkal való együttműködés	1,67	0.90
A tankönyvek hozzáférése	1,64	0.87
A tanműhely(ek) felszereltsége	1,62	0.86
Informatika és az idegen nyelvek óraszám	1,55	0.75
A tanárok módszertani felkészültsége	1,54	0.70
Roma tanulók aránya	1,53	0.86
A tanárok iskolán kívüli elfoglaltságai	1,51	0.77
A tanárok szaktárgyi felkészültsége	1,20	0.46

Látható (25. sz. táblázat), az iskolai problématerkép negatív oldalán a tanulókkal kapcsolatos állítások szerepelnek, míg a pozitív részen (azaz: ami a legkevésbé gondot okozza) a tanárok felkészültsége áll. Érdeemes megjegyezni, hogy a tanárok szaktárgyi felkészültségével kapcsolatosan meglehetősen erős konszenzus tapasztalható, itt a standard deviáció értéke fél százalékpont alatt van. A leginkább problémákat jelző pólus közelében találhatjuk az iskolai lemorzsolódást (2,82-es átlaggal), míg a roma tanulók arányát a legkevésbé gondot jelölő pozitív oldalon látjuk. Már ez a két eredmény is azt jelzi, hogy az igazgatói vélemények szintjén a lemorzsolódás ténye és a roma tanulók aránya elválik. Hogy mennyire válik szét e két tényező, még inkább kiderül, ha a véleményeket tovább elemezzük annak érdekében, hogy megtudjuk, milyen látens vélemény-áramlatok húzódnak meg a deklaratívan vallott értékelések mögött.

26. sz. táblázat. Az iskolai problémák látens dimenziói

<i>Faktor</i>	<i>Tanulói hozzáállás</i>	<i>Pedagógiai felkészültség</i>	<i>Iskolai küülkapcsolatok</i>	<i>Pedagógiai támogatások</i>
<i>Magyarázottság (%)</i>	9,5	8,1	7,7	6,1
Tanulók hozzáállása a tanuláshoz	0,660			
Tanulók iskolai hiányzása	0,641			
Iskolai lemorzsolódás	0,566			
Tanárok lelki-szellemi kondíciója		0,687		
Tanárok módszertani felkészültsége		0,593		
Tanárok szaktárgyi felkészültsége		0,387		
Informatika és az idegen nyelvek óraszám			0,631	
Vállalkozókkal való együttműködés			0,519	
Tanárok iskolán kívüli elfoglaltságai			0,502	
Roma tanulók aránya			0,273	
Tankönyvek hozzáférése				0,532
Tanári munka ösztönzésének lehetősége				0,519
Hátrányos helyzetűek aránya				0,367
Taneszközök megléte, hiánya				0,319

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization a Rotation converged in 5 iterations.

Az iskolai problémák látens dimenzióinak feltárását faktorelemzéssel végeztük el, amelynek eredményeképpen 4 háttérváltozót azonosítottunk be (26. sz. táblázat). Az első nagyobb gondot a tanulói hozzáállás jelenti, a másodikat a pedagógusok felkészültsége, harmadrészt az iskola presztízs-növelő elemei különültek el, negyedrészt pedig a pedagógiai, eszköz-jellegű támogatások hiánya okozott gondot.

A faktorstruktúra alapján jól látszik, hogy a hátrányos helyzetűek, valamint a roma tanulók aránya és az iskolai lemorzsolódás más-más dimenziókhoz kapcsolódik. Az iskolai lemorzsolódás a tanulók iskolához fűződő viszonyával mutat szoros kapcsolatot, a roma tanulók aránya (mint gondot okozó tényező) az iskola „külső kapcsolataiban” játszik szerepet, míg a hátrányos helyzet (mint iskolai probléma) pedagógiai támogatásként merül fel. E struktúrát értelmezve azt mondhatjuk, hogy az iskolai lemorzsolódás – az intézményvezetők szerint – elsősorban a tanulók iskolával szembeni attitűdjével magyarázható, és semmiképpen sem fogható fel pedagógiai csődnek (hiszen nem ahhoz a faktorhoz kapcsolódik). Érdeemes kihangsúlyozni azt is, hogy az iskolai gondok megítélés szintjén a „romakérdés” és a hátrányos helyzetűek kérdése szétválik. Míg a romák iskolai aránya intézményi presztízzsel kapcsolatos tényező, azaz az iskola külső szereplők általi megítélése kapcsán válik fontossá, addig a hátrányos helyzet iskolai gondként való tételezése belesimul az iskolának/pedagógusoknak nyújtandó támogatások világába. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy míg a romák aránya az iskola presztízsét aláaknázó tényező, addig a hátrányos helyzetűek jelenléte olyan belső iskolai erőforrás, amire lehet (anyagilag is) építeni. Ez természetesen érthető is, hiszen a romák tényleges arányát adatvédelmi okokból nem lehet tudni (ezért valós iskolai arányukat, azaz jelenlétüket az iskola társadalmi megítélése miatt nem ajánlatos megmutatni), a hátrányos helyzet kiküszöbölése pedig nagyon sok pályázati kiírás tematikájában van meg. Az iskolai lemorzsolódásnak, valamint a romák jelenlétének és a hátrányos helyzetűek arányának külön iskolai stratégiai pályára való állítása egyrészt a romakérdés tabusításával jár, másrészt pedig az iskolai gondok elkenődését is előidézti. Jelen felmérésünk adatai szerint is a 2005/2006-ban lemorzsolódott hátrányos helyzetűek és a roma származásúak között nagyon szoros az összefüggés: 0,63-as korrelációs együttható mutatható ki, azaz e kérdéseket csak együttesen lehet értelmezni és kezelni.

Fontos megjegyezni azt is, hogy a hátrányos helyzetűek, mint iskolai gondot okozó tényezők nem a pedagógiai kultúrát kifejező faktorhoz

kapcsolódnak, hanem az anyagi támogatást igénylő dimenzióhoz. Ez által válik érthetővé az a korábbiakban jelzett tény is, hogy noha az iskolákban a hátrányos helyzetűek aránya eléri a 35%-ot, az intézmények mégis nagyon csekély százalékban vették igénybe a hátrányos helyzetűek után járó normatívát. Feltételezhetően ez többek között azért is történt így, mert a jelzett normatíva igénybevétele pedagógiai-módszertani képzéshez kötött. Ha az igazgatók úgy értelmezték, hogy a tanárok felkészültsége nincs összefüggésben a hátrányos helyzet kezelésével, érthetőbb, miért ilyen alacsony arányban vették igénybe a továbbképzésekkel járó normatívát.

Az előbbi kérdésblokkból többek között kiderült, hogy a lemorzsolódás az iskola szempontjából leginkább a tanulói hozzáállással hozható összefüggésbe. Egy másik (zárt) kérdéssel jóval részletesebben megvizsgáltuk a lemorzsolódás okait.⁷ (27. táblázat)

Az átlagok egyszerű vizsgálata is jelzi, hogy ezúttal is egyfajta felelősségvárítással állunk szemben, azaz elsősorban a tanuló és szűkebb társadalmi környezete az oka a lemorzsolódásnak. Ha a háttérváltozókat vizsgáljuk, az intézményvezetők véleménye a következőképpen strukturálódik:

Faktorelemzéssel öt, viszonylag jól elkülönülő, nagyjából majdnem azonos magyarázottsággal bíró háttérváltozót sikerült beazonosítani (28. sz. táblázat). Egyrészt az *iskolai klíma*, az iskola külső és belső világa, az iskolai vezetés az, ami kihat a lemorzsolódásra. Itt fontos megjegyezni, hogy nem markánsan elkülönülő módon ugyan, ám mégis szerepet játszik az oktatási rendszer egésze is. Ez mintegy jelzi, hogy a válaszadók szerint a lemorzsolódásnak mélyebb, oktatásszerkezeti okai is vannak, amelyeket tovább erősít az intézményi környezet. Az okok második faktorát ún. *szociális motivációk* teszik ki, amelyek összefüggésben vannak az iskolai eredményekkel, a család szociális helyzetével, a tanuló baráti társaságával, az iskola–szülő kapcsolatok milyenségével. Úgy is értelmezhetjük, hogy itt olyan társas kapcsolatokról van szó, amelyek meghatározták az egyén motivációit és ezáltal korábbi iskolai teljesítményét. Az okok harmadik faktorát a *település infrastruktúrális adottságai* jelentik, ezen belül pedig lényegesnek tűnik az iskola településen belüli elhelyezkedése. A negyedik elkülönült faktor a tanuló *családi szocializációja* és

⁷ A lemorzsolódás okait vizsgáló kérdésblokkot a projektben részt vevő fiatal, roma származású kérdezőbiztosokkal közösen, műhelymunkák keretében állítottuk össze.

27. sz. táblázat. Lemorzsolódás okainak megítélése
(SKÁLA: 1 – egyáltalán nem járul hozzá; ... 4 – nagyon nagy mértékben)

<i>Ön szerint az alábbi tényezők milyen mértékben járulnak hozzá a lemorzsolódáshoz?</i>	<i>Átlag</i>	<i>Std. Deviation</i>
Családi szocializáció	3,39	0.76
Tanuló családjának szociális helyzete	3,12	0.84
Tanuló baráti társasága	2,86	0.85
Tanulók motivációja	2,84	1.03
Általános iskolai eredmények	2,44	1.00
Tanuló szüleinek egészségi állapota	2,33	0.80
Tanuló párkapcsolatának léte	2,31	0.92
Tanuló tévénézésre fordított ideje	2,31	0.94
Egy háztartásban élők magas száma	2,14	0.85
Tanulók iskolán kívüli szabadidős tevékenységei	2,09	0.99
A tanuló családjának komfortos lakhelye	2,05	0.89
Az iskola és a lakóhely közötti nagy távolság	1,94	0.80
Alkoholfogyasztás	1,91	0.81
A tanuló napi ingázása	1,91	0.74
Iskola-szülő kapcsolata	1,87	0.93
Szerencsejátékok játszása (játékgépek stb.)	1,87	0.83
Drogfogyasztás	1,79	0.86
Az oktatási rendszer szerkezete	1,79	0.89
Az iskola hangulata	1,47	0.76
Iskola vezetésének hozzáállása	1,45	0.83
Osztályfőnök hozzáállása	1,37	0.71
Tanárok pedagógiai felkészültsége	1,34	0.67
Tanárok előítéletessége	1,33	0.67
Fiatalok vallásossága	1,31	0.63
Település infrastrukturális fejlettsége	1,29	0.58
Településen belüli közlekedés	1,29	0.63
Iskola településen belüli elhelyezkedése	1,27	0.59
Iskola más intézményekkel fenntartott kapcsolata	1,19	0.54

28. sz. táblázat. Lemorzsolódás okainak látens dimenziói

<i>Faktor</i>	<i>Iskolai klíma</i>	<i>Szociális motivációk</i>	<i>Település adottságai</i>	<i>Szocializáció, szabadidő</i>	<i>Feszültségoldó szerek</i>
<i>Magyarázottság (%)</i>	11	10	10	9	8
Iskola más intézményekkel fenntartott kapcsolata	0,781				
Iskola hangulata	0,607				
Iskola vezetésének hozzáállása	0,580				
Osztályfőnök hozzáállása	0,531				
Oktatási rendszer szerkezete	0,504	0,416			
Tanulók motivációja		0,737			
Általános iskolai eredmények		0,597			
Tanuló baráti társasága		0,528			
Iskola–szülő kapcsolata		0,446			
Tanuló családjának szociális helyzete		0,413			
Településen belüli közlekedés			0,860		
Település infrastrukturális fejlettsége			0,690		
Iskola településen belüli elhelyez- kedése			0,671		
Tanuló tévé nézésre fordított ideje				0,747	
Tanuló családjának komfortos lakhelye				0,519	
Tanulók iskolán kívüli szabadidős tevékenységei				0,509	
Családi szocializáció				0,427	
Tanuló párkapcsolatának léte				0,418	
Alkoholfogyasztás					0,728
Drogfogyasztás					0,675
Szerencsejátékok játszása					0,590

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization a Rotation converged in 9 iterations.

különbéle szabadidős tevékenységei jelentik, végül pedig külön magyarázóerőként jelent meg a *feszültségoldó szerek* használata.

E kérdésblokkal jóval árnyaltabb képet kapunk a lemorzsolódás okairól: míg korábban gyakran a felelősség-elhárítás jelenségét értük tetten, és az okok nagy valószínűséggel a diákok vagy szülők irányába mutattak, addig itt megjelenik a pedagógus (osztályfőnök), az intézményvezetés kiemelt szerepe is. A felelősség tanulókra való hárításánál is különbséget kell tenni az egyéni ambícióra épülő lehetőségek, illetve a tanuló iskolai teljesítményének valamilyen módon keretet adó családi szocializációs háttér között. Azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a feszültségoldó szerek használata – az intézményvezetők véleménye szerint – nagy valószínűséggel kisodorja a diákot a szakiskolai rendszerből. A fenti kérdésblokk további tanúsága, hogy a lemorzsolódás értékelésénél fontos a település infrastrukturális adottságait, a közlekedési lehetőségeket is figyelembe venni.

A lemorzsolódás okait nyitott kérdéssel is vizsgáltuk, arra kérve válaszadóinkat, hogy nevezzék meg az általuk legfontosabbnak vélt okokat. A szabadon megfogalmazott válaszokat aszerint csoportosítottuk, hogy azok leginkább a diákot, a szülőt (családot) vagy más szereplőt tesznek-e felelőssé. Azt találtuk, hogy – ezúttal is – többnyire a diákok (motivációhiányból, gyenge eredményeknek köszönhetően) maguk a felelősök (50–55%-ban) a lemorzsolódásért, illetve valamivel kisebb mértékben, de a szülői háttér jellegzetességei is hozzájárulnak (35–40%-ban). E két tényezőtől kívül nagyon alacsony mértékben, 1–2%-ban került említésre a pedagógusok és iskola felelőssége.

A lemorzsolódás okainak tudatosítása – a jelenség kezelése első lépése. A kérdőívben rákérdeztünk arra is, hogy az iskola pedagógiai programjában szerepel-e kihívásként a lemorzsolódás, illetve javasolnak-e megoldásokat annak csökkentésére. Míg előbbi kérdésre mintegy 86%-ban igennel válaszoltak, azonban csak 76% mondta azt, hogy léteznek tényleges megoldási javaslatok.

Azt, hogy az iskola pedagógiai programjában (vagy annak mellékletében) milyen megoldásokat javasolnak, szintén nyitott kérdéssel vizsgáltuk. E szabad válaszok kódolása után azt láttuk (29. sz. táblázat), hogy a lemorzsolódást leginkább a szülőkkel való kapcsolattartás erősítésével és felzárkóztatással, valamint a korrepetálás és egyéni fejlesztésen kívüli egyéb pedagógiai munka erősítésével kívánják orvosolni. Látható továbbá az is, hogy a különböző új programokban és pályázatokban való részvétel, illetve a pedagógiai módszertani továbbképzések általi pedagógiai

munka erősítése meglehetősen kis mértékben szerepelnek a pedagógiai programokban. E megoldási javaslatok is arra a logikára épülnek, miszerint a lemorzsolódást elsősorban a szülőkkel való kapcsolatok erősítésével lehet mérsékelni, ám e kapcsolattartásnak mintha kevés köze lenne a továbbképzések által megváltozott pedagógiai munkához.

29. sz. táblázat. Lemorzsolódás jelenségének kezelése az iskolák pedagógiai programja szerint

<i>Pedagógiai programban javasolt megoldás</i>	<i>Említések gyakorisága</i>	<i>%-ban</i>
Kapcsolat a szülőkkel	51	16,6
Felzárkóztatás	49	15,9
Pedagógiai munka javítása	43	14,0
Korrepetálás	42	13,6
Egyéni fejlesztés	36	11,7
Család-, ifjúságvédelmi bevonása	23	7,4
Egyéni törődés diákkal (tanári segítségnyújtás, pályaorientáció)	22	7,1
Egyéb megoldás	15	4,8
Pályázatok, új programok	12	3,9
Átírányítás, átjárhatóság növelése	9	2,9
Kollégium építés	3	0,9
Módszertani továbbképzés	2	0,6
ÖSSZESEN	307	100,0

Összegzés

Kutatásunk során három régió – Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld –és Budapest szakiskolai életébe nyertünk bepillantást. Megállapítottuk, hogy miközben ezen intézmények pedagógus társadalma elnöiesedett, az intézmények vezetése szintjén a férfiak felülreprezentáltak. Az intézmények kétharmada a rendszerváltás után indított először szakiskolai programot, ami jelzi a szféra ráhangolódását az új társadalmi igényekre. A zömében önkormányzati fenntartású intézmények átlagosan 4–5 szakmacsoportot működtetnek. A diákok szakmacsoport választása háromnegyed részben már a jelentkezéskor és a beiratkozáskor eldől, osztályba sorolásukkor pedig a szakmacsoport jellege dominál.

A legutóbbi, 2006/2007-es tanévben a tanulók 35%-a halmozottan hátrányos helyzetű volt a vizsgált intézményekben. E viszonylag magas arány ellenére a szakiskolák fenntartói kis mértékben (mindössze 2–3%-nyian) éltek az integrációs normatíva lehetőségével, feltételezhetően azért, mert e normatíva igénybe vétele plusz munkát is feltételez az iskola részéről (IPR bevezetése). Egyfajta „normatíva-hatást” azonban megállapíthatunk a felzárkóztató évfolyam működtetése területén, hiszen a soros, 2008/2009-as tanévben már az intézmények fele szeretne ilyen képzési formát indítani, a jelenlegi egyenlőséggel szemben.

A vizsgált négy tanévben (2003 és 2007 között) a kutatás során megbecsült adatok szerint a teljes lemorzsolódás mintegy 28%-os, miközben komoly eltérések tapasztalhatók a roma származású és a nem roma tanulók között. A roma származásúak közel fele (45%) kiesik a rendszerből, a nem romák esetében ez „csak” 20%. A lemorzsolódási adatokat szakmacsoport szerint vizsgálva megállapítottuk, hogy a szolgáltatásokhoz és szolgáltatóiparhoz kapcsolódó képzések esetében alacsonyabb, míg a hagyományos iparágak esetében magasabb ez a szám.

Az iskolák pedagógiai programjában a lemorzsolódás problémegyüttese rendszerint szerepel, az erre adott megoldási javaslatok között a szülőkkel való kapcsolattartás és a felzárkóztatás jelenik meg kiemelt helyen. A felzárkóztatás valószínűsíthetően összefüggésben van az említett normatíva-hatással (a felzárkóztató évfolyamok után igényelhető magasabb normatíva hatása). A szülőkkel való kapcsolattartás ösztönzése viszont értékelésünk szerint deklaratív szinten marad, hiszen láttuk azt is, hogy e kapcsolattartás általában a telefonos és „berendelő” módszereket részesíti előnyben (és nem a közös programok kialakítására törekszik).

Az intézményvezetők válaszadási stratégiáiban több esetben is tetten lehetett érni a diákokra és szülőkre irányuló felelősségátvitel mechanizmusát. Az iskola más környékbeli hasonló intézménnyel való összevetése során válaszadóink a szülők hozzáállását és a diákok felkészültségét jelölték meg sokkal rosszabbnak – a többihez képest. Az iskola problématerképében is külön faktorként jelent meg a tanulói hozzáállás, a lemorzsolódás okait illetően pedig (a zárt és nyílt kérdések esetében egyaránt) szintén a családi szocializáció és a tanulók motivációja, felkészültsége szerepelt leggyakrabban. Mindeközben a pedagógusok szerepe, módszertani felkészültsége az igazgatók véleménye szerint eleve mint jó minőségű adottság tételeződött, és nagyon ritkán hangzott el, hogy a lemorzsolódás mértékének csökkenésében a pedagógusokra is nagy felelősség hárul.

Kutatásunk során az is igazolást nyert, hogy az igazgatók véleménye szerint az iskolai gondok közül a „romakérdés” és a hátrányos helyzetűek kérdése szétválik. Míg a romák iskolai aránya intézményi presztízs-szel kapcsolatos tényező, azaz az iskola külső szereplők általi társadalmi megítélése kapcsán válik fontossá, addig a hátrányos helyzet iskolai gondként való tételezése belesimul az iskolának/pedagógusoknak nyújtandó támogatások világába. Ebből az is következett, hogy míg a romák aránya az iskola presztízsét aláaknázó tényező, addig a hátrányos helyzetűek jelenléte olyan belső iskolai erőforrás, amire lehet (anyagilag is) építeni. Mindez logikusnak is tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a romák tényleges arányát adatvédelmi okokból nem lehet tudni (ezért valós iskolai arányukat, azaz jelenlétüket az iskola társadalmi megítélése miatt nem ajánlatos megmutatni), a hátrányos helyzet kiküszöbölése pedig nagyon sok pályázati kiírás tematikája is. Az iskolai lemorzsolódásnak, valamint a romák jelenlétének és a hátrányos helyzetűek arányának külön iskolai stratégiai pályára való állítása egyrészt a romakérdés tabusításával jár, másrészt pedig az iskolai gondok elkendőzését is előidézi.

KISEBBSÉGI KÉRDÉS A MAGYAR KÜLPOLITIKÁBAN

SCHANDA TAMÁS

Félúton: Sólyom László külpolitikája

Jelen tanulmány aktualitását az adja, hogy a magyar köztársasági elnök mandátumának feléhez érkezett. Érdeemes ilyenkor megvizsgálni, hogy a rendkívül aktív¹ – sőt, a pártpolitikától magát függetleníteni akaró² – elnöki politika milyen célokat tűzött ki, mit és mennyire tekintett hangsúlyos témának, mit tudott felmutatni a külkapcsolatok terén. A diplomáciai mondanivaló különösen izgalmas egy olyan államfőnél, aki megválasztása pillanatától fogva deklaráltan fontosnak tartja saját üzenetének a társadalom legszélesebb köreihez való eljuttatását, folyamatosan új, nemzetközi szövetségek és intézmények létrehozására bíztat.³

A köztársasági elnök diplomáciai feladatai

A magyar alkotmány érdekessége és alkotmányjogi különlegessége, hogy a köztársasági elnöki tisztséget nem a végrehajtó hatalom része-

¹ Göncz Árpád 1991–1993 közötti államfői időszaka mérhető csak hozzá.

² Ennek leglátványosabb és legnagyobb vihart kavart mozzanata, hogy míg az előző köztársasági elnökök a különböző közjogi funkciókra történő jelöléskor egyeztettek a politikai pártokkal, Sólyom László – ha ezt nem írta elő törvényi kötelezettség – önállóan választotta ki a jelölteket. Ez csak egyik lehetséges értelmezése az elnöki politikának, ellenvéleményeket fogalmaznak meg többek között a következő írások: Habemus Papam. *Magyar Narancs*, 2007. július 19. 3. old.; Tamás Tibor: Sólyom László morális válsága. *Népszabadság Online*, 2007. augusztus 1. www.nol.hu/voks/cikk/462526/; M. László Ferenc: Villogó zöld. *Magyar Narancs*, 2007. december 20. 14–18. o.

³ Lásd például: Zöld Elnökök Hálózata, ENSZ környezetvédelmi világszervezet megalakítására tett javaslat. 60. ünnepi ENSZ közgyűlés, New York, 2005. www.un.org/webcast/summit2005/statements/hun050914eng.pdf

ként határozza meg. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az alkotmányjogászok között ne lenne arról vita, hogy a köztársasági elnök besorolható-e a végrehajtó ágba, vagy pedig mentesül a hatalmi ágak szétválasztásának általános elve alól. A dualista koncepció azt mondja, hogy a végrehajtó hatalom megoszlik a kormány és a köztársasági elnök között, míg a másik vélemény szerint a pártok felett álló, semleges elnök, mintegy negyedik hatalmi ágként jelenik meg, a többi fölé emelkedik. A dolgozatnak nem feladata, hogy pro vagy kontra érveket keressen és állást foglaljon, ugyanakkor fontos rámutatni, hogy az alkotmányjogászok többsége a magyar köztársasági elnök hagyományos hatalmi ágaktól való függetlensége mellett foglal állást, javarészt a fentebb kifejtett alkotmánybeli deklarációra hivatkozva. Ez a függetlenség azonban semmiképpen sem jelent tényleges politikai hatalmat, sőt, sokkal inkább jelzi, hogy az elnök a gyakorlati végrehajtás helyett összállami és -nemzeti reprezentatív feladatokat lát el. („Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és őrködik az államszervezet demokratikus működése felett.”⁴)

A Magyar Köztársaság elnöke a legmagasabb közjogi méltóság Magyarországon, aki egyszemélyben képviseli a magyar államot, és ebből következően az elnöknek kiemelt fontosságú szerepe van a diplomáciában. Az Alkotmány az elnöknek tartja fent a legfontosabb nemzetközi szerződések aláírásának jogát, még ha a szerződés megkötése a törvényhozás hatáskörébe tartozik is, és az országgyűlés előzetes jóváhagyása szükséges.

A köztársasági elnök feladata, hogy fogadja és megbízza a külföldi nagyköveteket és követeket, de az ő joga, hogy kinevezze (természetesen a hazai jogszabályoknak megfelelően, a külügyminiszter előterjesztésére, és az Országgyűlés külügyi bizottságának véleménynyilvánító szavazása után) a külföldre akkreditálandó magyar követeket is.

Természetesen az elnöki diplomácia nem merül ki a fent felsorolt hivatalos és protokolláris jellegű feladatokban, az elnököknek joguk és lehetőségük van akár a diplomácia testületeken vagy a sajtón keresztül véleménynyilvánításra, zárt és nyílt plénum előtti megszólalásra.

Az elnöknek lehetősége van kifejezni álláspontját és hozzáállását a külföldi vezetőkhez azzal is, hogy a külföldieknek adományozható

⁴ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 29.§.

állami kitüntetések⁵ joga a Köztársasági Elnököt illeti. Szintén elnöki jogkör, bár nem mindenki sorolja a diplomáciai eszköztára közé, hogy ő dönt az állampolgársági ügyekben. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy mind a két döntés meghozatalához szükséges a miniszterelnök vagy az illetékes miniszter⁶ ellenjegyzése.

A köztársasági elnök diplomáciai munkáját nagyban meghatározza – valójában megnehezíti – az a tény, hogy az elnökhöz tartozó hivatal nagysága eltörpül a nemzetközi szereplők stábjához képest. A Köztársasági Elnöki Hivatal munkatársainak (30–50 fő), csupán töredéke dolgozik a külügyi főosztályon, így a köztársasági elnök – a köztisztviselői karon belül – csak a Külügyminisztérium szakértőire és szakmai anyagaira támaszkodhat.

Sólyom László elnöki szerepfelfogása

Sólyom László hivatalának elfoglalásakor, azaz államfői minőségében mondott legelső beszédében így fogalmazott: „Mától kezdve az alkotmány szerint én képviselem a magyar államot. Szinte megtestesítem. Éppen ezért szükséges leszögezni: az állam nem én vagyok [...] a magyar állam alkotórésze és alkotója a magyar nép.”⁷ Alkotmányjogásként,

⁵ Itt kell megjegyezni, hogy a köztársasági elnök kitüntetési jogkörének pontos tartalmáról Sólyom László az Alkotmánybíróságtól jogértelmezést kért 2006. március 13-án, miután nem sikerült megegyeznie a március 15-én kitüntetendők pontos névsoráról az előterjesztő miniszterelnökkel és miniszterekkel. A kérdés lényege, hogy a köztársasági elnöknek van-e lehetőség a jogi előfeltételek vizsgálata mellett tartalmi ellenőrzésre is. Sajátos körülmény, hogy sokan párhuzamot vontak a kinevezési jogkörrel kapcsolatos alkotmánybírói értelmezésekkel, amelyeknek éppen Sólyom volt az előadója (8/1992 AB, 48/1991 AB, 36/1992 AB). Ezen alkotmánybírói végzések kimondták, hogy az elnöknek joga van személyi kérdésben önálló politikai döntést hozni, amennyiben az államszervezet demokratikus működését látja veszélyeztetve. Az Alkotmánybíróság 47/2007 határozatában kimondta, hogy bár a fentebb említett alkotmánybírói döntéseket – a két jogkör különbözőségénél fogva – nem lehet precedensnek tekinteni, de az elnöknek joga van tartalmi szempontok miatt megtagadni az aláírást, amennyiben a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjébe ütközik az előterjesztés.

⁶ Állampolgársági ügyek esetén, a belügyminiszter jogutódjaként az igazságügyi és rendészeti miniszter az ellenjegyző a 125/1993. (IX. 22.) Kormányrendelet értelmében.

⁷ Részlet Sólyom László hivatalba lépésekor elmondott beszédéből. 2005. augusztus 5. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20050805solyom_laszlo_hivatalba_lepesekor_mondott.html

majd immár elnökként azt is leszögezte: „A köztársasági elnök a magyar alkotmány szerint semmiféle végrehajtó hatalommal nem rendelkezik.”⁸ Az elnöki szerepkörrel járó diplomáciai feladatok és az „elnöki önállóság” kérdése fontos Sólyom Lászlónak. A külpolitikai megszólalásokat figyelve látható, hogy sokkal nagyobb igényt tart a saját mozgásterre, mint elődei.

Sólyom már az első interjúiban világossá teszi, hogy elnöksége alatt a szegénység elleni küzdelemre, a környezetvédelemre és a határon túli magyarok ügyére szeretne hangsúlyt helyezni.

A sajtó – és néhány esetben a belpolitikai szereplők éles bírálatára – több ízben világossá tette, hogy bár igényt tart az önállóságra, de nem tekinti magát teljesen függetlennek a kormánytól: „Gyakorlom az önálló politikát, de ez nem független a kormányétól. Alkotmányos jogállásom az, hogy a kormány külpolitikáját hajtom végre. Ezen belül viszont fenntartom azt a szabadságot, hogy mit mondok [...] vannak önálló akcióim, de minden esetben felelősséggel járok el.”⁹ Az önállóság és függetlenség kérdése azért is különösen izgalmas Sólyom László esetében, mert a rendszerváltás utáni időszakban az Alkotmánybíróság elnökeként – gyakran előadó bíróként is – az ő általa előterjesztett alkotmánybíróági határozatok állapították meg (az akkoriban aktív, a jogköreinek értelmezésén tágítani szándékozó Göncz Árpád és Antall József miniszterelnök vitáira adott válaszként), hogy a köztársasági elnök kívül áll a végrehajtó hatalmon, önálló államfői hatásköre van.¹⁰

Sólyom László elnöki identitásának másik mozzanata, amit bírálói gyakorta szemére is vetnek, hogy saját magára mint intézményre tekint.¹¹ Ezzel kapcsolatban az *index.hu*-nak a következőket nyilatkozta: „Amikor azt mondom, hogy 'az elnök' így meg úgy, akkor az intézményről beszélek. Magától értetődik, hogy az elnök nem folytat párbeszédet, amikor nem az a tiszte. Megvan a politikai és szakmai véleményem is bizonyos kérdésekről, de az elnöki pozíció nem engedi, hogy azt mondjam, amit szeretnék, hanem azt, amit az elnökség a szerepfelfogásom szerint lehetővé tesz.”¹²

⁸ Radikális szemléletváltásra van szükség. Sólyom László interjúja az MTI-nek. 2007. november 6. http://www.keh.hu/keh/interjuk/20071106mti_interju.html

⁹ Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. o.

¹⁰ 48/1991 AB

¹¹ Debreczeni József: Elnök vagy Király. *Népszabadság*, 2007. szeptember 23.

¹² Bodoky Tamás – Kárpáti Márton: Még nem adtam fel. *Index.hu*, 2007. december 4. <http://index.hu/politika/belfold/solyom8713/>

Sólyom László kilenc éven keresztül – a rendszerváltástól kezdődően – volt az Alkotmánybíróság elnöke. Alkotmánybíróként és az Alkotmánybíróság alapító-elnökeként olyan sajátos és egyszeri szerepet töltött be, amely nagyban formálhatta a taláros testület működési formáját és kereteit. Részben Sólyom elnöki működésének tulajdonítható, hogy az 1990-es években kialakult, és tekintélyre tett szert az Alkotmánybíróság. A jelentősebb politikai és média visszhangot kiváltó kérdések tárgyalásakor az ügy előadását saját magára osztotta ki. Ennek kiemelése azért fontos, mert látható, hogy míg a belpolitikai világában valóban jelentős tapasztalatokkal érkezett az elnöki pozícióhoz, a külpolitika rendszere és szokásjogai, a mindennapi protokoll újdonságot jelenthetett számára. Az Alkotmánybíróság elnökeként próbálta minimalizálni reprezentatív feladatait, illetve külföldi utazásai sokkal kevésbé protokolláris-politikai, mint inkább szakmai utak voltak.

Sólyom László és a külpolitika

Megválasztása után a *Magyar Hírlap*nak adott interjújában arra a kérdésre, hogy aktív külpolitikát fog-e folytatni, Sólyom László óvatos választ adott: „Az aktivitással itt is csinján bálnék.”¹³ Ebben az interjúban deklarálta azt is, hogy mint a köztársaság elnökének a mindenkori kormány külpolitikáját kell követnie, ezen belül azonban hangsúlyokat szabadon helyezhet el. Ugyanakkor fenntartja magának azt a jogot is, hogy ha nagyon nem ért egyet egy úttal vagy mondandóval, akkor abban nem vesz részt. Ugyanakkor az első intézkedései között, a Hivatal átvételekor megalakított egy új főosztályt is a külügyi mellé, egy saját köztársasági elnöki protokoll főosztályt. Ez a Külügyminisztériumtól való függetlenség egy jelentős lépése, hiszen eddig ezt a diplomáciában nélkülözhetetlen feladatot a minisztérium biztosította az elnöki hivatalnak. (Részben ez ma is így van.)

Az elnök 2005. augusztus – 2007. december között 49 külföldi utazáson vett részt. Ebből mindösszesen négy ízben utazott az európai kontinensen kívülre: kétszer Afrikába (Algéria – 2007. június 2. és Egyiptom – 2006. december 12.), kétszer pedig Észak-Amerikába (USA – 2005. szeptember 14. és Kanada – 2007. április 24.). A legtöbbször, összesen hat alkalommal Szlovákiában járt, illetve négyszer fordult meg Lengyelországban.

¹³ Szombathy Pál – Sztankóczy András: Nem akarok szeretett elnökünk lenni. *Magyar Hírlap*, 2005. augusztus 5. 1. és 4–5. o.

Sólyom László többször bírálta a magyar kormányt és a magyar diplomáciát annak óvatosságáért,¹⁴ felkészületlenségéért,¹⁵ és átgondolatlanságáért. Utóbbira legjobb példa, amikor a magyarországi nemzetpolitika megújításának szükségességét emelte ki: „[...] amikor a magyar nemzetpolitika újragondolása elodázhatatlanná vált, de ennek szempontjai nem állnak készen.”¹⁶ A magyar nemzet határon túl maradt tagjaira való fokozott odafigyelés – ahogyan később részletesen bemutatom – a sólyomi külpolitika markáns vonása. Sólyom kritizálja azt is, hogy nincs karaktere a magyar diplomáciának, túlságosan követő magatartást folytat.¹⁷ A Külügyminisztériumot és a külpolitikát ért kritikát a sajtó nem vette jó néven az elnöktől.¹⁸ Sólyom szerint a korszerű külpolitika fontos szegmense a gazdaságdiplomácia, a gazdasági élet szereplőinek (diplomáciai) támogatása pedig a kormányzat feladata – erre az elnöknek nincs lehetősége.¹⁹

Az elnöki politikát Sólyom László látványosan meg kívánta különböztetni a gyakorlatias politikai ügymenettől. Szerinte sikerre hozható távon lehet csak számítani, az elnöki munkának és politikának nem a napi ügyek megoldása a feladata. Ez a feladat-felfogás jelenik meg a külügyekhez való hozzáállásában is: „politikai nézeteltérések, napi ügyek megoldása nem tartozik az elnöki szintre [...] van a politikának egy másik, perspektivikusabb, elvi és történelmi alapokra építő rétege is.

¹⁴ „Óvatos a magyar külpolitika. Pedig semmi baj nem történt azzal, hogy a török elnöknek szóba hoztam a kurd kérdést. Ő elmondta a török álláspontot, hogy a kurdok, mivel szintén muzulmánok, nem számítanak kisebbségnek. Én pedig az uniós állásponttal replikáztam [...] Mindez nem befolyásolta a tárgyalások jó hangulatát és menetét. Viszont egy 'nagy' uniós tagállam nagykövete aznap délután kifejezte örömét, hogy végre valaki szóba hozta az emberi jogokat.” Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. o.

¹⁵ „[...] Török elnök itt járt a minap, a rodostói Rákóczi házról, illetve a külkereskedelmi mérlegről bőven kaptam információkat, ám a kurdokról például nem volt elegendő anyag és vélemény a külügyi dossziében.” Uo.

¹⁶ Az Ernst Múzeum Közös tér című kiállításának köszöntése. 2006. május 10. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20060510koszonto_kozos_ter.html

¹⁷ Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. old.

¹⁸ Sólyom letolta a külügyet. *Népszabadság*, 2006. augusztus 4. 7. o.; Gereben István: Lemond a magyar államfő? *Élet és Irodalom*, 2006. szeptember 1. 15–16. o.

¹⁹ „Helyeslem, hogy ma már a diplomácia jelentős része gazdaságdiplomácia, de ez alapvetően a kormány feladata. Én nem szeretnék magammal vinni látogatásaimra egy repülőgépnyi üzletembert, mert a tevékenységüket nem látom át.” Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. o.

[...] A mi lehetséges feladatunk az, hogy a hosszú távú stratégiai együttműködésen dolgozzunk.”²⁰ Ez az a szint, ahol az Magyar Köztársaság Elnöke árnyalni tudja az ország külpolitikai vonalát. Sólyom László ide emelte be a zöld politikát, de a kormányzati diplomáciánál hangsúlyosabb szerepet kaptak az emberi jogi kérdések.²¹ Foglalkozott az USA terrorizmus elleni harcával,²² a törökországi kurd-kérdéssel is.

*„Engedjék meg, hogy szeressem egykor közös hazánk egészét”²³
– magyarok, túl a határokon*

Sólyom László elnökségének egyik legmeghatározóbb iránya, hogy nagy hangsúlyt fektetett a határokon túl, de a Kárpát-medencében élő magyarokra. A sólyomi szimbolika egyik első jele volt, hogy legelső interjúját a pozsonyi *Új Szónak*²⁴ adta. Ennek jelentőségéről maga nyilatkozott így: „Határozott üzenet volt, hogy az első interjúmat a pozsonyi magyar napilapnak adtam. A határon túli magyarok ügye túlságosan érzelmi és pártpolitikai üggyé vált, pedig sok a szakmai kérdés, amelyet például a kettős állampolgársággal kapcsolatban tisztázni kell.”²⁵

A határon túli magyarok állampolgárságának kérdésében később keményebben fogalmazott, hangsúlyozva, hogy a kérdés nem csak jogi, hanem politikai síkon is fontos. Elnökségének első augusztus 20-i

²⁰ Részlet Sólyom László beszédéből a szlovákiai Besztercebányán, ahol a Bél Mátyás Egyetemen nyilvános beszélgetés keretében párbeszédet folytatott Ivan Gašparovič szlovák köztársasági elnökkel és egyetemistákkal. 2006. november 16. <http://www.keh.hu/keh/beszedek/20061116besztercebanya.html>

²¹ A 2005. szeptember 14-én megrendezett ENSZ csúcstalálkozón támogatta, hogy állítsák fel az ENSZ Emberjogi Tanácsát. www.un.org/webcast/summit2005/statements/hun050914eng.pdf

²² „Az államfőnek nincs önálló külpolitikai koncepciója. De van mozgástere ahhoz, hogy az általa fontosnak ítélt értékek határozott megjelenítésével 'színezzék' a magyar külpolitikát. Ennek jegyében vetettem föl az ENSZ-ben, majd Bush elnökkel találkozáskor az emberi jogok és a terror elleni küzdelem összeegyeztetése-nek kérdését.” Szerető Szabolcs – Villányi Károly: Legyen értelme az áldozatnak. *Magyar Nemzet*, 2006. augusztus 19. 21. és 25. o.

²³ Részlet Sólyom László beszédéből a szlovákiai Besztercebányán, ahol a Bél Mátyás Egyetemen nyilvános beszélgetés keretében párbeszédet folytatott Ivan Gašparovič szlovák köztársasági elnökkel és egyetemistákkal. 2006. november 16. <http://www.keh.hu/keh/beszedek/20061116besztercebanya.html>

²⁴ Az államfő köteles a határon túliak gondját viselni. *Új Szó*, 2005. június 24.

²⁵ Szombathy Pál – Sztankóczy András: Nem akarok szeretett elnökünk lenni. *Magyar Hírlap*, 2005. augusztus 5. 1. és 4–5. o.

beszédében a közélet szereplőit a kettős-állampolgárság vita megnyugtató lezárására szólította fel.²⁶ Később azt nyilatkozta: „[...] szögezzük le, hogy a kettős állampolgárság gyakorlatilag értelmét veszti, ha uniós tagok lesznek. Ugyanakkor érzelmileg én megértem ezt. A magyar igazolvány pont ezt a célt szolgálta, hogy minden magyart elérjen, nemcsak az egymással tárgyaló és konferenciázó eliteket, hanem bárkit.”²⁷ Sólyom László arra is újból felhívta a figyelmet, hogy az elnöki politikának a napi politika fölé kell emelkednie a külpolitika területén is, sokkal inkább a perspektivikusabb, távolabbi célokat kell figyelembe vennie.²⁸ Azonban azt is világossá tette, hogy: „[...] más politikát viszek, mint a hagyományos jobb, vagy a nem létező baloldali magyarságpolitika”.²⁹

Az elnök a szomszédos országokban élő magyarság helyzetének megvitatására az ottani tudomány és civil társadalom képviselőinek főszereplésével 2006 tavaszán konferencia-sorozatot kezdeményezett, *Határon túli magyarság a 21. században* címmel. Sólyom már a legelső meghívóban deklarálta, hogy a cél a jelenlegi helyzet és problémák minél pontosabb megismerése, egy új szemléletmód kialakítása. 2006–2007-ben négy téma került napirendre: *Tények és perspektívák – egy új megközelítés igénye* (2006. május 4.), *Identitás-megőrzés tömbben és szövetségben* (2006. november 30.), *Autonómia, regionalizmus, regionális fejlesztés* (2007. május 18.), *Támogatáspolitikai, civil kezdeményezések, befektetés: a felzárkózás esélyei a határon túl* (2007. november 30.). Sólyom a mandátumával járó egyik legfontosabb kérdésnek tartja – összhangban az Alkotmánnyal³⁰ – a határon túli magyarok ügyét, a protokolláris keretek helyett a szakmaiságot

²⁶ „Igen, a határon túli magyarokról is beszélek. Az ő magyar állampolgárságuk ügye fájdalmasan féltresiklott. De ez nem maradhat így! Megoldást kell találnunk, annak tudatában, hogy ez nem csupán jogi, hanem politikai kérdés is.” Részlet Sólyom László 2005. augusztus 20-án a Kossuth téren elmondott beszédéből. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20050820solyom_laszlo_koztarsasagi_elnok_unnepi.html

²⁷ Sólyom László köztársasági elnök interjúja a Duna TV Közbeszéd című műsorának, 2006. december 1. <http://www.keh.hu/keh/interjuk/20061201kozbeszed.html>

²⁸ „Egy ilyen elnöki párbeszédben új hangot lehet megütni. Tehát itt ki lehet szállni abból, amivel a napi sajtó foglalkozik, a kellemetlen ügyekből – azt kell mondani, ez egy emeltebb szint, hosszabb távra tervezzünk.” Uo.

²⁹ Bodoky Tamás – Kárpáti Márton: Még nem adtam fel. *Index.hu.*, 2007. december 4. <http://index.hu/politika/belfold/solyom8713/>

³⁰ „A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” 1949. évi XX. törvény, a Magyar Köztársaság Alkotmánya.

helyezve előtérbe. Kiindulópontja, hogy a magyarság határokon túl élő részének problémáit nem lehet megoldani, ha nem ismerjük pontosan a probléma mibenlétét. Ennek kutatásához pedig elsősorban szakértőkre és nem politikusokra van szükség, így a konferenciasorozatot zárt körben tartották, csak civil és a kutatói szférában elismert személyek kaptak meghívót. A tudomány felé való elmozdulást jelzi a meghívóban³¹ felvetett kérdések szakmaiságai is. Sólyom rámutatott, hogy e rendezvények nem a Magyar Állandó Értekezletet (MÁÉRT) helyettesíti, bár annak hiányában a konzultáció lehetősége különösen fontos.³² A konferencia-sorozat előadásainak egy része szerkesztett formában megjelent a *Pro Minoritate* folyóiratban.

Az első – *Tények és perspektívák* című – konferencia utáni sajtótájékoztatón Sólyom így fogalmazott: „megerősödött az a tény, hogy nem lehet általában a határon túli magyarságról beszélni. Az egyes országokon belül is rendkívül tagolt a magyarság helyzete, régióként gyökeresen mások a magyar emberek kilátásai.” Veszélyként emelte ki, hogy felmérések szerint a környező lakossághoz képest a magyar anyanyelvűek aluliskolázottak, az értelmiségi réteg szinte mindenütt igen vékony. A meghívott kutatók fontosnak tartották rámutatni, hogy (magyar) iskola nélkül nincs magyar identitás, a nyelv egyedül képtelen megtartani a nemzettudatot. Ugyanakkor az elnök arra is figyelmet fordított, hogy nélkülözhetetlen a kisebbségben élő magyarok számára elsajátítani a többségi nyelvet, hiszen csak ez biztosítja munkaerő-piacokon való boldogulásukat.

A konferencia sajtóvisszhangja vegyes volt, a *Magyar Narancs* publicisztikája³³ a határon túlról érkező kutatók és civil vezetők legitimitását kifogásolta. A cikk írója szerint a magyarságnak a környező országokban választott vezetői vannak, és a magyarországi elit téved, amikor saját maga jelöli ki a tárgyalópartnereit. A *Magyar Nemzet* üdvözölte³⁴ az elnöki kezdeményezést, a *Heti Válasz*³⁵ több más médiumhoz hasonlóan annak a reményének adott hangot, hogy az elnöki politika egyik fő

³¹ http://www.keh.hu/keh/htm_konferencia/2006_majus_4/20060428meghivo.html

³² Sólyom László köszöntője a *Határon túli magyarság a 21. században. Identitás-megőrzés tömbben és szórványban* címmel rendezett konferencián 2006. november 30. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20061130htm_koszonto.html

³³ Parászka Boróka: Sámánok – Az államfő és a határon túli magyarok. *Magyar Narancs*, 2006. május 4. 43. old.

³⁴ Pataky István: A folytatásban bízva. *Magyar Nemzet*, 2006. május 5. 7. o.

³⁵ Ablonczy Bálint: Lépéselőnyben az elnök. *Heti Válasz*, 2006. május 11. 12–15. o.

vonala lesz – a környezetvédelem mellett – az új nemzetstratégiához való hozzájárulás. A határon túli magyar nyelvű sajtó³⁶ üdvözölte az elnök kezdeményezését, és érdemként tüntette fel, hogy a konferencia-sorozat következő állomásaira is a civil és a tudományos élet szereplőit és nem a politikusokat tervezik meghívni. A konferencián hallottakat-tapasztalatakat Sólyom felhasználta és beépítette a későbbi beszédeibe és interjúiba, az eredményeket alkalmazta a saját magyarság-stratégiájában is.³⁷

A második konferencia – *Identitás-megőrzés tömbben és szórványban* – technikailag hasonló volt az elsőhöz: egynapos zártkörű rendezvény, viszonylag kevés résztvevővel, rövid előadásokkal és kerekasztal-megbeszéléssel a Sándor-palotában. Foglalkoztak a nyelvpolitika, az oktatás, felnőtteképzés, a szórványpolitika kérdéseivel, a támogató intézményi és finanszírozási formákkal. A résztvevők egyetértettek abban, hogy ugyan fáziseltolódásokkal, de minden régióban ugyanazok a folyamatok zajlanak. Hangsúlyt kapott, hogy a szórvány magyarság kérdése egy olyan téma, ami méltatatlanul kimarad a hazai közéletből. Másnap Sólyom a *Duna TV*-nek erről így nyilatkozott: „Kevesen tudják, hogy a határon túli magyarságnak egy nagyon nagy része, mondjuk 600–800 000 ember tekinthető szórványban élőknek. Az azt jelenti, hogy nem tömbben él együtt, ahol megvannak az intézményei, a saját iskolája, a temploma, a saját értelmisége, a saját vállalkozásai, hanem többségi idegen nyelvű környezetben, amikor nappal állandóan érintkezik az anyaállamnak a lakosságával, ahol más nyelven beszél, és voltaképpen kétnyelvűen él.”³⁸

A harmadik konferencián – *Autonómia, regionalizmus, regionális fejlesztés* – szóba került, hogy az autonómiával kapcsolatban sokan elfelejtik: a területi autonómia mellett létezik kulturális és személyi autonómia is, illetve a regionális együttműködések fejlesztésében olyan lehetőségek rejlenek,

³⁶ Rác Vince: Tanácskozás a kisebbségben élő magyarokról. *Új Szó*, 2006. május 12.; Nem lehet általában a határon túli magyarságról beszélni. *Kárpátalja Online*, 2006. május 12. <http://www.karpatok.uzhgorod.ua/hetilap/archivum/278szam/b3.html>

³⁷ „Elmúlt az a korszak, amikor a még egyöntetűnek elképzelt határon túli magyarság intézményeinek feltámasztása folyt, budapesti központtal és támogatással. [...] Ugyanakkor világossá vált, hogy az egyes közösségek helyzete és önképe is nagyon eltérő, s a magyar társadalmak még az egyes országokon belül is változatosnak tagoltak.” Sólyom László köztársasági elnök beszéde a Duna Televízió 15 éves fennállásának alkalmából a televízió székházában rendezett ünnepségen, 2007. december 12. http://www.keh.hu/keh/beszede/20071212duna_tv_unnepsege.html

³⁸ Sólyom László köztársasági elnök interjúja a Duna TV Közbeszéd című műsorának 2006. december 1. <http://www.keh.hu/keh/interjuk/20061201kozbeszed.html>

melyeket sokkal kevésbé övezi a környező országok gyanakvása. Sólyom László megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy az uniós csatlakozással megváltozott az anyaország viszonya a határokon túl élőkkel: egy részükkel a továbbiakban a kapcsolatot az unió keretein belül tudja tartani, míg más nemzetrészek várhatóan hosszú ideig az Unión kívül maradnak, ezért rájuk különös figyelmet kell fordítani. A konferencia után Sólyom László az *MTV*-nek így nyilatkozott: „Megnyugtató, hogy nem segítséget kérnek. Nem azért vannak itt, hogy megmondják, mit kérnek Magyarországtól, hanem nagyon tárgyilagosan, szinte szenvtelenül festették le, hogy mi a helyzet a népességfogyástól kezdve a nyelvvomlason át az egyes határmenti régióknak a gazdasági lepusztulásáig, illetőleg azokat a változásokat is, hogyha egy régió éppen fellendül.”³⁹ A konferencián elhangzottakról részletesen beszámolt a határon túli magyar sajtó, a magyarországi médiumok érdeklődése azonban erősen csökkent.⁴⁰

Az elnök az autonómia törekvésekkel kapcsolatban kifejtette: „A magyarországi kisebbségi politikának az alapelve az, hogy a kisebbségeket autonómia illeti meg: a szöványokban élőket kulturális autonómia, a tömbben élőket területi autonómia. E mellett mindig ki fogunk állni.”⁴¹ „[...] területi autonómia elvileg a Székelyföldön lehetséges. Kulturális autonómia viszont mindenhol kell, hogy legyen.”⁴² Az autonómia önmagában nem nyújt megoldást, a magyarországi elvárások sokszor illuzórikusak.⁴³ Ennek okát elsősorban a kérdésben mutatott általános tájékozatlanságban vélte felismerni, hozzátéve, hogy a környező

³⁹ Sólyom László köztársasági elnök interjúja az *MTV Kárpát Expressz* című műsorának a *Határon túli magyarság a 21. században. Autonómia, regionalizmus, regionális fejlesztés* címmel rendezett konferencia után 2007. május 21. <http://www.mtv.hu/videotar/?id=2201>

⁴⁰ Regionalizmus és autonómia. *Krónika*, 2007. november. 25.; Autonómiáról konzultál Sólyom. *Kitekinto.hu*, 2006. május 18. http://www.kitekinto.hu/bem-rakpart/2007/05/18/autonomiarol_konzultal_solyom; Feltárni az autonómia lehetőségeit. *Új Szó*, 2007. május 19.

⁴¹ Sólyom László köztársasági elnök beszéde az Országos Horvát Napok nyitó rendezvényén. Pécs, 2006. november 11. http://www.keh.hu/keh/beszede/20061111horvat_napok.html

⁴² Sólyom László köztársasági elnök beszéde a Torontói Magyar Ház díszvacsoráján 2007. április 24. http://www.keh.hu/keh/beszede/20070424toronto_magyar_haz.html

⁴³ Sólyom László köztársasági elnök meghívó levele a *Határon túli magyarság a 21. században* III. konferenciájára. http://www.keh.hu/keh/htm_konferencia/2007_majus_18/meghivo_level.html

országok általános nemzetfelfogása nagy mértékben ütközik a magyarországgal és a magyar autonómia törekvésekkel.⁴⁴

A negyedik konferencia – *Támogatáspolitikai, civil kezdeményezések, befektetés: a felzárkózás esélyei a határon túl* – megnyitása alkalmával Sólyom László azt hangsúlyozta, hogy a konferenciasorozat eredményeit be kellene emelni a gyakorlati magyarságpolitikába.⁴⁵ Témaként felmerültek – a magyar és a szomszédos országok állami, valamint az uniós költségvetési forrásainak számbavétele mellett – az üzleti szereplők és a Kárpát-medence magyar lakta térségeibe befektető magyar vállalkozások lehetőségei. Szóba kerültek a támogatások elvi és a szétosztás gyakorlati és intézményi problémái, külön kiemelve a civil kezdeményezések megsegítésének lehetőségeit. A résztvevők hangsúlyozták, hogy az előrelépéshez szükség lenne a magyar–magyar kapcsolatokon belül a bizalom helyreállítására, hosszú távú támogatáspolitikai koncepció kidolgozására, ami nélkül nem lehetséges a határon túli magyar fejlesztési tervekről gondolkodni. A résztvevők között egyetértés alakult ki abban, hogy a támogatási döntések meghozatalakor a civilek számára nagyobb teret kell biztosítani, mint a politikai akaratnak. A konferenciával a magyarországi sajtó az előzőnél is kevesebbet foglalkozott, és immár a határon túli média is mérsékelt érdeklődést tanúsított, gyakorlatilag csak az MTI híryanagát vették át.⁴⁶

Az elnök 2006. március 15-én az Operaházban elmondott beszédében,⁴⁷ majd a 2006-os választások utáni Országgyűlés alakuló ülésén el-

⁴⁴ „Az összes környező országban 19. századi értelemben vett nemzetállam-építés folyik, ők a határaikon belüli területeiket ki akarják tölteni a domináns nemzettel. Ezt Magyarország egyrészt a történelmi tények, a magyar népesség államhatárokkal való feldarabolása miatt nem követheti. [...] Míg Szlovákia a szlovák nép állama, Románia a román nép állama, Magyarország nem a magyar nép állama, mert nálunk a kisebbségek is egyenrangú, nemzetalkotó tényezők.” Bodoky Tamás – Kárpáti Márton: Még nem adtam fel. *Index.hu*, 2007. december 4. <http://index.hu/politika/belfold/solyom8713/>

⁴⁵ Sólyom László köztársasági elnök megnyitója a *Határon túli magyarság a 21. században. Támogatáspolitikai, civil kezdeményezések, befektetés: a felzárkózás esélyei a határon túl* című konferencián 2007. november 30. http://www.keh.hu/keh/htm_konferencia/2007_november_30/20071130megnyito.html

⁴⁶ www.transindex.ro, Kárpáti Igaz Szó, www.szabadsag.ro, Hír Tv, Magyar Nemzet Online, www.vajdasagma.info, Magyar Szó Online, www.magyarorszag.ma, www.barikad.hu

⁴⁷ „Itt az idő! De ezt most is úgy értsük, ha nem most, lehet hogy soha! Megváltoztak az idők, s egyetlen esélyünk, ha a további változásoknak elébe megyünk. [...] de a határon túli magyarokra vonatkozó politikát alapvetően újra kell gondolni.

mondott beszédében is a határon túli magyarság iránti kötelezettségeire figyelmezteti a képviselőket: „Új alapon, és közösen kell újra felépíteni a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikát.”⁴⁸ Ezek közé az új alapok közé kell tartoznia a szórványban élőkre és problémáikra való gondos figyelemnek.⁴⁹ A schengeni csatlakozás előestéjén elmondott beszédében nem feledkezett meg a határon túli magyarokról sem, amikor kifejezte együttérzését a kárpátaljai és dél-vidéki magyarsággal, biztosítva őket támogatásáról törekvéseikben.⁵⁰ Korábban arra figyelmeztetett: a magyar nemzetstratégia hiánya miatt előfordulhat, hogy a határon túli magyar rész társadalmak fejlődése továbbra is szétartó marad (nem csak a magyarországitól, hanem egymástól is), több központja lesz a magyarságnak. Így az Európai Unió integrációs feladatok között meg kell jelennie a magyar–magyar kapcsolatok javításának is.⁵¹

Például abból kellene kiindulni, hogyan gondolkodnak azok a határon túli fiatalok, akik már a rendszerváltások után nőttek fel. Miért és hogyan akarnak ők magyarok maradni? Mit, mi újat várnak az anyaországtól a hagyományos segítség helyett vagy mellett? Szakszerűen, pontosan ismernünk kellene, milyenek, s mennyire különböznek a határon túli magyar társadalmak, létszámban, gazdasági és szellemi erőben, szervezetszféra! Van, ahol egyetem kell, s van, ahol elemi iskolát kell kiharcolni. Nincs egységes megoldás. Kell egységes érzelem: elszántság és együvé tartozás, de mindenütt más-más tettekre van szükség. A határon túli magyarságnak gazdasági erőre, értelmiségre, kulturális és politikai intézményekre van szüksége ahhoz, hogy fennmaradjon. S bár itthon szeretnek tömbmagyarságban gondolkodni, a jövő érdekében nagyon figyeljünk a szórványban élők igényeire! A nagy, mindig is vegyes lakosságú területek a megmaradás iskolái voltak és maradnak, de az együttélés is. S az együttélést, az együttélés szellemét a szomszéd nemzetekkel szintén meg kellene kísérelnünk megújítani. Az újra-kezdés érdekében én meg fogom tenni mindazt, amit a köztársasági elnök megtehet.” Sólyom László köztársasági elnök Operaházban mondott ünnepi beszéde az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc nemzeti ünnepén. 2006. március 15. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20080315kituntetes_atadas.html

⁴⁸ Beszéd az Országgyűlés alakuló ülésén. 2006. május 16. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20060516ogy_beszed.html

⁴⁹ „Eközben százezrekre rúg, és nő azoknak a száma, akik idegen környezetbe vándorlás, vagy vegyes házasságból való származás folytán már csak török a magyart, és tört identitással rendelkeznek. A szórványgondozásnak rájuk is ki kellene terjednie” Az Ernst Múzeum *Közös tér* című kiállításának köszöntése. 2006. május 10. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20060510koszonto_kozos_ter.html

⁵⁰ Sólyom László köztársasági elnök beszéde a Sándor-palotában a schengeni csatlakozás előestéjén. 2007. december 20. <http://www.mtv.hu/videoar/?id=14814>

⁵¹ Bodoky Tamás – Kárpáti Márton: Még nem adtam fel. *Index.hu.*, 2007. december 4. <http://index.hu/politika/belfold/solyom8713/>

Sólyom diplomácia bonyodalomba keveredett,⁵² amikor a Visegrádi Négyek elnökeinek találkozásán Václav Klaus cseh elnök előtt szóba hozta Mirek Topolánek cseh miniszterelnök levelét, melyben a Beneš-dekrétumok ügyében többek között megkövette a csehországi magyarokat. Klaus Sólyomtól szerzett tudomást a levélről, melynek tartalmával egyébként nem értett egyet.⁵³

A magyar külügynek az elmúlt években az egyik legnagyobb kihívást pont a szlovák parlamentnek a Beneš-dekrétumokat megerősítő határozata (2007. szeptember 20.), és az ezt követő szlovák–magyar nyilatkozatháború és diplomáciai elhidegülés jelentette. Sólyom 2007. szeptemberéig ötször járt Szlovákiában, jó kapcsolatokat ápolt Ivan Gašparovič köztársasági elnökkel, akivel közös fórumot tartottak egyetemisták előtt Besztercebányán és Piliscsabán 2006. novemberében. A szlovák parlament határozata után, 2007. október 2-án Révkomáromba utazott – hangsúlyozottan magánlátogatásra – egy civil szervezet meghívásának eleget téve. Sólyom újságírói kérdésre elmondta, hogy ha hivatalos programja lett volna, akkor azt a kialakult helyzetben lemondaná, azonban „ha Gašparovič elnök úr bármelyik magyarországi városba átjön, mi örömmel látjuk.”⁵⁴ A Selye János Egyetemen tartott beszédében pedig megerősítette a szlovák parlamenti határozattal kapcsolatban: „Nem fogok mellette szó nélkül elmenni.”⁵⁵

Sólyom László egyik fontos, 2007. október 22-én a Műegyetemen elmondott beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy 1956-ban a határon túliak is kiálltak a forradalom mellett. Azonban míg Magyarországon a forradalmárokat rehabilitálták, addig Romániában – ahol 20 halálos ítélet született és 14 000 évnyi börtönt szabtak ki – ez nem történt meg.⁵⁶ Az elnök kijelentette: „Kértük és kérjük a romániai elítéltek rehabilitálását.”

⁵² Kovács Zolán: Hic Rhodus. *Élet és Irodalom*, 2006. május 19. 1. old.

⁵³ Klaus magyarázatot kér a magyarokat megkövető levélre. *Origo*. 2006. január 12. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20060112klaus.html>

⁵⁴ Az MTI tudósítása Sólyom László révkomáromi látogatásáról. 2007. október 2. http://www.keh.hu/keh/kozszereselek/20071002szlovakia_revkomarom.html

⁵⁵ Az MTI tudósítása Sólyom László révkomáromi látogatásáról. 2007. október 2. http://www.keh.hu/keh/kozszereselek/20071002szlovakia_revkomarom.html

⁵⁶ Sólyom László köztársasági elnök ünnepi beszéde a Műegyetem aulájában rendezett megemlékezésen (2007. október 22.) <http://www.keh.hu/keh/beszede/20071022muegyetem.html>

A szimbolikus sólyomi politizálás egyik szintén vitatott⁵⁷ megítélésű eseménye volt, amikor 2007. március 15-én az állami ünnepségen való részvétel helyett magánlátogatáson vett részt Erdélyben, és a kolozsváriakkal ünnepelt együtt, kifejezve ezzel a magyar nemzet egységét. A kontextust az adta, hogy ez volt az első magyar nemzeti ünnep Románia 2007 januári EU-s csatlakozása óta. Sólyom lépése Magyarországon nagy vihart kavart, a romániai sajtó azonban gyakorlatilag nem vett róla tudomást. A magyarországi figyelmet sem elsősorban Sólyom lépésének értékelése, hanem az keltette fel, hogy Szili Katalin házelnök és Gyurcsány Ferenc miniszterelnök vitába keveredett a köztársasági elnök helyettesítése kérdésében. Az MSZP sajnálkozott Sólyom távolléte miatt, de tiszteletben tartotta az elnök döntését,⁵⁸ a FIDESZ képviselője pedig azt nyilatkozta, hogy tudomásul veszik azt.⁵⁹

Mindezek tükrében érdemes kitérni arra, mit gondol Sólyom László a „nemzet egységéről”, amit az Alkotmány szerint az elnöknek kell képviselnie.⁶⁰ A 15 éves *Duna TV* ünnepségén elmondott beszédében a következőket szögezte le: „Ma a magyar nemzetet több országban élő, több központú, regionális kulturális nemzetként kell felfognunk”.⁶¹ A határokon túli magyarok kérdését tehát nem érzelmi síkon, hanem alkotmányos, jogi, technikai keretek között kell megközelíteni. Az őket érintő problémák megoldása során nem lehet szembemenni a többségi társadalommal. Nemzetfogalma nem a vérségi és származási kötelékek mentén épül fel, hanem az egyén identitásából, a közösséghez tartozás vállalásából következik. Ez az oka annak, hogy az állampolgárság kérdését nem tartja döntőnek, a kettős állampolgárságot pedig nem tartja megoldásnak, hiszen annak csak a jogi oldalára és előnyeire figyel: az állampolgárság esélyt nyújt a határokon átívelő kapcsolatok ápolásának

⁵⁷ S.Z.: Sólyom László szupersztár. *Transindex.ro*, 2007.március 15. www.politika.transindex.ro/?cikk=5338; Lányi András: Az elnök a helyén volt. *Magyar Hírlap*, 2007. március 17. 17. old.; Kovács Zoltán: Értelmezési kérdések. *Élet és Irodalom*, 2007. március 16. 1. old.

⁵⁸ Lendvai Ildikó a *Napkelteben*. 2007. március 13. <http://napkelte.wildom.hu/naptv/naptv.visszanezo.page?nap=20070313#>

⁵⁹ Deutsch-Für Tamás sajtótájékoztatója. www.fidesz.hu/index.php?CikkID=73844

⁶⁰ 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról 29. § (1)

⁶¹ Sólyom László beszéde a *Duna Televízió* 15 éves fennállásának alkalmából a tévé székházában rendezett ünnepségen. 2007. december 12. http://www.keh.hu/keh/beszedekek/20071212duna_tv_unnepsege.html

egyszerűsítésére. Ahogy Sólyom László rámutat, ennek így már nincs jelentősége azon országok esetében, melyek Magyarországhoz hasonlóan tagjai az Európai Uniónak (lásd Románia, Szlovákia, Szlovénia, Ausztria). Ukrajna esetében a kettős állampolgárság az ukrán alkotmánnyal ellentétes, ezért annak megadása tulajdonképpen csak Szerbia felé jelentene tényleges változást. Sólyom László a határokon túli magyarság helyzetének megoldására az egyéni és közösségi önrendelkezésből, az egyén személyes szabadságából, mint alapvető emberi jogból levezetett autonómiát (kulturális vagy/és területi) tartja járhatónak.

A New York intermezzo

Sólyom László diplomáciájának összegzésekor nem feledkezhetünk meg bírálói vesszőparipájáról sem.⁶² Megválasztása utáni, a *Magyar Hírlap*nak adott interjújában egy európai államfőtől szokatlanul erős bírálót fogalmazott meg az Egyesült Államokkal szemben: „El kell ismerni Amerika súlyát és szerepét. De azt is képviselem: ne essünk túlzásokba a rendkívüli intézkedésekkel és jogkorlátozásokkal. Én például addig nem megyek – tudósként sem mentem – az Egyesült Államokba, amíg ujjenyomatot kell adnom.”⁶³ Bírálói felrötták neki nemcsak az USA-val szembeni erős fogalmazást, hanem a következetlenségét is, hiszen alig néhány hónappal később részt vett a New York-i tünnepi ENSZ közgyűlésen. Sólyom László érvelése szerint viszont nem sértette meg korábbi ígéretét, hiszen nem az amerikaiakhoz, hanem az ENSZ ülésére ment, a helyszín pedig csak technikai kérdés.⁶⁴ Fontosnak tartotta egyik interjújában azt is hangsúlyozni, hogy az ujjenyomat-kérdés nem befolyásolta a Magyarországra látogató George W. Bush elnökkel való viszo-

⁶² Pl.: Gereben István: Az új magyar államfő első hat hónapja. *Élet és Irodalom*, 2006. február 17. 8–9. old.; Dési András – Horváth Gábor: Sólyom elmegy Kanadába, pedig oda is kell vízum, *Népszabadság Online*, 2006. augusztus 4. <http://nol.hu/cikk/412815/>; Gereben István: Lemond a magyar államfő? *Élet és Irodalom*, 2006. szeptember 1. 15–16. old.

⁶³ Szombathy Pál – Sztankóczy András: Nem akarok szeretett elnökünk lenni. *Magyar Hírlap*, 2005. augusztus 5. 1. és 4–5. o.

⁶⁴ „Kritikusaim kedvenc témája, hogy tavaly ősszel mégis részt vettem az ENSZ állam-és kormányfői csúcstalálkozóján. Csak hogy én nem az Egyesült Államokba, hanem az ENSZ-be mentem. Igaz, nem érkezhettem Budapestről a székház tetején lévő helikopter-leszállóra, de nem vettem részt semmilyen kapcsolódó amerikai rendezvényen.” Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. o.

nyát.⁶⁵ Nyilvánvaló, hogy New York-i kérdéssel kapcsolatban nem volt sikeres az elnöki kommunikáció, ami tapasztalatlanságának tudható be.

Szintén Amerikához köthető az elnök egy másik – mind a magyarországi, mind a nemzetközi⁶⁶ politikát érintő – intézkedése. Sólyom László a 1995. évi XCVII. törvény módosításáról szóló törvénnyel⁶⁷ szemben politikai vétót emelt: megfontolásra visszaküldte azt az Országgyűlésnek, felhívta a figyelmet az általa aggályosnak tartott (különleges) személyes adatok átadására, amit a törvény szabályozni kívánt. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy ez a törvény az Európa Tanács által elfogadott nemzetközi szerződés, amit a Magyar Országgyűlésnek ratifikálnia kell. A parlamenti pártok mindegyike egyetértett a módosítással, a parlament gyakorlatilag egyhangúlag fogadta el.⁶⁸

Zöld-vonal: a jövő ígérete

A sólyomi politika következő fontos eleme a „fenntartható fejlődés” jelszó alatt összefogott környezeti és életmód-váltás. Ennek a magyarországi közéletben nagy visszhangja volt, alább csak a nemzetközi vonatkozásokra térek ki.

A zöld elnökök hálózatának létrehozása Sólyom László eddigi elnöki mandátumának – véleményem szerint – hosszútávon a legnagyobb hatású diplomáciai lépése. Ezen informális szerveződés létrehozása már csak azért is jelentős a magyar külügy szempontjából, mert a hagyományosan követő magatartást folytató külpolitika helyett, itt diplomáciai kezdeményezésről van szó. Talán pont ez az indoka annak, hogy

⁶⁵ „Bush elnök engem valóban meghívott, többször is visszatért rá. A beszélgetés vége felé, ismét rákérdezett, hogy akkor mikor is jövök. Amint a vízumot eltörlik, azonnal – válaszoltam. Bush hatalmasat nevetett, s ebben a vidám légkörben fejeztük be a találkozót, miközben magyarázta, hogy a vízum nem elnöki hatáskör.” Uo.

⁶⁶ Hungary's President says no to the PNR agreement. www.libertysecurity.org/article1212.html

⁶⁷ Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok között az utas-nyilvántartási adatállomány (PNR) adatainak a légi fuvarozók általi feldolgozásáról és az Amerikai Egyesült Államok Belbiztonsági Minisztériuma részére történő továbbításáról szóló Megállapodás kihirdetéséről, valamint a légi közlekedésről szóló 1995. évi XCVII. törvény módosításáról szóló törvényt az Országgyűlés 2006. november 20-án fogadta el.

⁶⁸ A KNDP képviselőcsoportjának módosító indítványát fogadta el az Országgyűlés: az utasnak hozzá kell járulnia ahhoz, hogy adatait külföldre, intézményeknek átadják.

a magyar média nem tud és nem tudott mit kezdeni ezzel a lépéssel, gyakorlatilag nem vett róla tudomást. Ezzel szemben a nemzetközi közvélemény érdeklődéssel kíséri a zöld elnökök aktív lépéseit, többek között az EU elmarasztalását, amiért nem a megfelelő ütemben hajta végre zöld politikáját és levélben álltak ki a biodiverzitás mellett is.⁶⁹

A jövő nemzedékek jogainak védelme szintén eredeti súlyomi gondolat. A magyarországi ombudsmani rendszer átalakításának, és a jövő nemzedékek érdekei jogi képviselőjének lehetővé tételéről szóló, a Védegylet által készített törvényjavaslat jogi normájának megalkotója Sólyom László volt 2000-ben. A törvényjavaslat az országgyűlésben kétszer megbukott a parlamenti pártok ellenállása miatt, de a 2007. novemberében létrejött a megállapodás és elfogadták az új ombudsmani tisztséget. Ez a jövő generációk iránti felelősségérzet jelenik meg akkor is, amikor nemzetközi szinten sürgeti valamilyen jogvédő szervezet felállítását.⁷⁰

Sólyom László külpolitikájának szintén jelentős lépése volt az is, amikor az ENSZ 60. közgyűlésén, New Yorkban, egy új környezetvédelmi világszervezet megalakítására tett javaslatot: „Magyarország más tagállamokkal együtt támogatja, hogy a nemzetközi környezetvédelem koherensebb intézményi keretek között történjen. Építenünk kell a már meglévő intézményekre, miközben folytatnunk kell a párbeszédet a civil társadalommal, mely elvezethet egy ENSZ környezetvédelmi szervezet megalakításához. Ez a szervezet egyszerre szolgálhatná bolygónk hatékonyabb védelmét, és a felnövekvő generációk érdekeinek képviselőt, védelmét.”⁷¹ Az elnök ezt a javaslatát – Stjepan Mesic horvát, Heinz Fischer osztrák és Karolos Papoulias görög köztársasági elnök társaságában – a World Science Forum helyszínén is megismételte.⁷² Az MTI-nek

⁶⁹ „Ebben bíráltuk, hogy az EU nem hajta végre zöld programját, kiálltunk a biodiverzitás mellett. Ugyebár ez utóbbi érinti a génmódosított élelmiszerek körüli vitát.” Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. old.

⁷⁰ Pl.: Sólyom László 2005. szeptember 14-én New Yorkban az ENSZ közgyűlésen elmondott beszédében hívta fel a figyelmet a jövő generáció jogaira. www.un.org/webcast/summit2005/statements/hun050914eng.pdf

⁷¹ Részlet Sólyom László 2005. szeptember 14-én New Yorkban az ENSZ közgyűlésen elmondott beszédéből www.un.org/webcast/summit2005/statements/hun050914eng.pdf

⁷² Szükség van egy ENSZ környezetvédelmi világszervezet megalakítására, amely erős jogosítványokkal rendelkezik. Sólyom László beszéde. World Science Forum, Magyar Tudomány Akadémia, 2007. november 8. http://www.sciforum.hu/index_2007.php?content=news_20071109_b&image=news

nyilatkozva, Sólyom a szervezet létrehozását összekapcsolta az ENSZ megújításának kérdésével is.⁷³

A köztársasági elnök arra is többször felhívta a figyelmet, hogy a környezeti kihívások nem merülnek ki a sokat emlegetett globális klímaváltozásban. A probléma leszűkítése a megoldási modelleket is torzítja.⁷⁴ Sólyom szerint – egybehangzóan az Európa Tanács döntéseivel – meg kell kezdeni akár az egyoldalú lépéseket a „zöld” témák (elsősorban a levegő, a talaj és víz szennyezése) ügyében, nem szabad megvárni Kínát, az USA-t vagy bárki mást. Az elnök következetesen képviseli azt, hogy a „fenntartható fejlődés” valóban az egyetlen járható út. „A megoldás csak az lehet, hogy teljesen, radikálisan meg kell változtatni az életmódunkat, az életfilozófiát – a termelésben és a fogyasztásban egyaránt. Ha nem vesszük például figyelembe azt, hogy az éghajlati problémák milyen mértékben érintik a Föld országait, akkor az úgynevezett fejlett világot elöntik majd az ökológiai menekültek. A környezetvédelemnek tehát magában kell foglalnia a javak méltányos elosztását is.”⁷⁵ Sólyom László a nemzetközi színtéren is sikeresen képviselt zöld politikájával új színt hozott a magyar diplomáciába.

Az elnök és az Unió

Sólyom László egyik első interjújában már arról beszélt, hogy az Európai Uniónak mélyebb integrációra van szüksége.⁷⁶ Röviddel később,

⁷³ „Tudjuk, hogy az ENSZ megújításra szorul, de vannak szakosított szervei, amelyek jól működnek, hogy csak az UNESCO-t, az UNICEF-et vagy az UNIDO-t említsem. Egy új szakosított szervezet tehát beleférhetne az elkerülhetetlen reformba” Radikális szemléletváltásra van szükség. Sólyom László interjúja az MTI-nek. 2007. november 6. http://www.keh.hu/keh/interjuk/20071106mti_interju.html

⁷⁴ „[...] a klímaváltozás, amiről most annyit beszélnek, amire már felfigyeltek az emberek, nem az egyetlen megoldandó probléma. Legalább ilyen nagy bajt jelent a fogyó édesvíz, nagy baj van a biodiverzitással, hiszen fajok ezrei halnak ki nagyon gyorsan. De említhetném a talajromlást, a sivatagosodást, az erdők kipusztítását. Egyfelől kifogyóban van az emberiség legnagyobb táplálékforrása, a tengeri halállomány, másrészt nő a Föld népessége.” Radikális szemléletváltásra van szükség. Sólyom László interjúja az MTI-nek. 2007. november 6. http://www.keh.hu/keh/interjuk/20071106mti_interju.html

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ „[...] hiszen továbbra is elkötelezett Európa-párti vagyok, dacára a megtorpanásoknak. A mélyebb integrációt pártolom, nemcsak gazdasági, hanem kulturális,

az augusztus 20-i beszédében már komolyabb bírálatot is megfogalmazott: „Igaz, hogy az Európai Unió döntéshozatala nem eléggé demokratikus”.⁷⁷ A magyar médiára jellemző módon ebből a beszédből nem a kiemelt mondat kavart vihart, hanem egy másik kijelentés: „EU országai között nagyságunkat tekintve középhatalom vagyunk, hogy mi is alkítjuk, mi történjen, és mi történhet az Unióban.” Ezt később Sólyom a következőképpen magyarázta: „a középhatalom kifejezés kifejezetten a lakosságszámra vonatkozott, hiszen tele van az EU 2–3 milliós államokkal. Viszont az uniós döntéshozatalban szerepe van a lakosság létszámának is.”⁷⁸ A média rögtön ugrott,⁷⁹ készen volt erre a vitatott körülmények között lezajlott elnökválasztás óta. Bíráloi szerint a középhatalom megfogalmazás két okból is szerencsétlen: egyrészt az ilyen jellegű megkülönböztetés felett eljárt az idő, másrészt, ha ragaszkodunk a fogalomhoz, akkor középhatalomnak pl. Franciaország tekinthető.

Sólyom László az *Europe in a World in Transformation* konferencián bírálta az Uniót, hogy továbbra is csak egy szűk csoport látja át tevékenységét és felhívta arra is a figyelmet, hogy az Európai Unió bővülő jogalkotása nem jár együtt azzal, hogy uniós polgárok felfogják és megemésszék az európai közös jogrend egyre nagyobb térnyerését. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a jog mellett az uniós politizálás egy új, sajátos politikai kultúrát is létrehoz.⁸⁰ Ahogy az elnök sommásan megfogalmazta: „Mindez azonban nem termelt ki egységes szellemet. Európa az elitek projektje volt és egyelőre az is maradt.”⁸¹

szellemi és politikai téren is.” Szombathy Pál – Sztankóczy András: Nem akarok szeretett elnökünk lenni. *Magyar Hírlap*, 2005. augusztus 5. 1. és 4–5. o.

⁷⁷ Részlet Sólyom László 2005. augusztus 20-án a Kossuth téren elmondott beszédéből. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20050820solyom_laszlo_koztarsasagi_elnok_unnepi.html

⁷⁸ Martin József Péter – Simon Ernő: Nem szabad elkenni semmit. *Figyelő*, 2006. augusztus 3. 12–15. o.

⁷⁹ Székely János: Van ok az önbizalomra. *Élet és Irodalom*, 2005. augusztus 26. 28. old.; Búr-Báky Miklós: Az alkotmány őre. *Magyar Narancs*, 2005. szeptember 1. 42–43. old.; Szabó András: Sólyom túlértékeli Magyarországot *origo.hu*, 2005. augusztus 25. <http://www.origo.hu/itthon/20050824tulzott.html>; Gavra Gábor: Sólyom, Gyurcsány két jó barát. *hirszerzo.hu*, 2005. augusztus 25. <http://www.hirszerzo.hu/cikk.hirszerzo.3170.html>

⁸⁰ Beszéd a *Europe in a World in Transformation* a Magyar Tudományos Akadémián rendezett konferencián. 2006. december 14. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20061214konferencia_mta.html

⁸¹ Uo.

Sólyom László köztársasági elnöknek az Európai Unióval kapcsolatos politikájában is megjelenik a fenntarthatóság és a környezetvédelem szempontja. Ezért hangsúlyozza, hogy egyrészt ez a terület az egyike azon feladatoknak, amiben Magyarország az egész Közösség érdekében tehet. Fontosnak tartja kiemelni azt is, hogy a környezet védelme mélyen gyökerezik a keresztény európai hagyományban.⁸² Másrésztől kifejezi, hogy nem szabad megfélemlíteni, hogy a környezeti terhelések nagyobb részéért a nyugati országok felelősek. Éppen ezért szükség van a megfelelő (belső) elszámolásra a tagországok között: „Az Európai Unió esetében fontos számunkra, hogy a fenntarthatóság szempontjából is nézzük a régi és az új tagok közötti viszonyt. Mi eddig „kisebb lábnyomot hagytunk a világon”, azaz ökológiailag jobban állunk, mint a 15 régi tagállam. Az új tagok hatalmas érintetlen, de legalábbis igen jó állapotú természeti tőkét vittek be az EU-ba, és a Nyugathoz képest viszonylag alacsony a fogyasztásunk.”⁸³

Az EU bővítésével kapcsolatban Sólyom László többször kifejtette, hogy Magyarország érdeke a bővítési folyamat folytatása, feltéve, ha a csatlakozni szándékozó országok teljesítik az elvárt követelményeket.⁸⁴ Ezt az elkötelezettségét képviselte az Alfred Moisiu albán köztársasági elnökkel való 2006. júniusi találkozásokor is: „A magyar külpolitika következetesen fellépett és fellép azért, hogy a Délkelet-Európa népei világos európai perspektívát kapjanak. Ezért támogatjuk az Unió bővítési politikájának következetes folytatását; azt, hogy valamennyi, a csatlakozás feltételeit teljesítő ország a NATO, illetve az Európai Unió tagjává

⁸² „A környezetvédelmet sorolom másodikként azon területek közé, ahol Magyarország egy európai értékközösség létrejöttéhez hozzájárulhat. A magyar Alkotmánybíróság értelmezése a környezetvédelemhez való jogról olyan eredmény, amit európai kollégái is felhasználhatnak. [...] Hangsúlyozom, a környezet védelme és a jövő generációkért vállalt felelősség olyan értékek, amelyek közvetlenül gyökereznek Európa keresztény hagyományában, de szekularizált világunkban is általános érvénnyel és egyesítő erővel bírnak.” Uo.

⁸³ Radikális szemléletváltásra van szükség. Sólyom László interjúja az MTI-nek. 2007. november 6. http://www.keh.hu/keh/interjuk/20071106mti_interju.html

⁸⁴ Sólyom László köztársasági elnök válasz-pohárköszöntője a Heinz Fischer szövetségi elnök által adott díszében. 2005. augusztus 26. [http://www.keh.hu/keh/](http://www.keh.hu/keh/beszedek/20050826solyom_laszlo_koztarsasagi_elnok_valasz-poharkoszontoje.html) [beszedek/20050826solyom_laszlo_koztarsasagi_elnok_valasz-poharkoszontoje.html](http://www.keh.hu/keh/20050826solyom_laszlo_koztarsasagi_elnok_valasz-poharkoszontoje.html); Sólyom László köztársasági elnök köszöntője a Magyarországon akkreditált diplomáciai missziók vezetőinek a Sándor-palotában adott újévi fogadáson. 2006. január 16. <http://www.keh.hu/keh/20060116fogadas.html>

válhasson.”⁸⁵ Hasonlóan biztatóan, bár visszafogottabban nyilatkozott Sólyom László Ahmet Necdet Sezer török köztársasági elnökkel való találkozáskor is.⁸⁶

A schengeni csatlakozást az elnök kiemelkedően fontos és régen várt pillanatnak tartotta, ami a szabadság egy évszázada elveszett dimenzióját állítja vissza. Kiemelte, hogy a határokon átívelő természetes régióknak ezentúl még inkább együtt kell tervezniük a jövőjüket.⁸⁷

A 2006-ban megválasztott új Országgyűlés alakuló ülésén, ahol Sólyom a konszenzust, világos külpolitikai stratégia kidolgozását sürgette, felhívta a figyelmet arra, hogy a megszületendő tervezetnek alkalmazkodnia kell az Európai Unió hosszabb távú tervezéséhez, és működési ritmusához is.⁸⁸ Kiemelte az is, hogy nem lehet működő nemzetstratégiát alkotni megfelelő szomszédságpolitika nélkül.⁸⁹

Összegzés

Sólyom László külpolitikájának összegzése nem könnyű feladat. Az elnöki diplomácia sokkal színesebb, mint ahogyan elsőre gondolnánk. Először is le kell szögezni, hogy nem igaz, hogy az elnöknek nincs lehetősége formálni a magyarországi diplomáciát. Véleményem szerint sokkal nagyobb hatása volt a magyar külpolitikára, mint amivel az első

⁸⁵ Sólyom László pohárköszöntője Alfred Moisiu albán köztársasági elnök tiszteletére adott díszvacsorán. 2006. június 15. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20060615moisiu_poharkoszonto.html

⁸⁶ „Magyarországon nem csak a kormányzat, a magyar lakosság is szimpátiával követi a török integrációs felkészülést. Egy 2005-ben végzett közvélemény-kutatás szerint a magyarok hatvankét százaléka fogadná szívesen Törökországot az Európai Unióban. Bízunk benne, hogy a török tagság támogatottsága az Európai Unió többi tagországában is növekedni fog.” Részlet Sólyom László Ahmet Necdet Sezer török köztársasági elnök tiszteletére adott díszvacsorán elmondott beszédéből. 2006. július 25. http://www.keh.hu/keh/beszedek/20060725sezer_poharkoszonto.html

⁸⁷ Sólyom László köztársasági elnök beszéde a schengeni csatlakozás előestéjén. 2007. december 20. <http://www.mtv.hu/videotar/?id=14814>; Sólyom László köztársasági elnök interjúja a TV2-nek a schengeni csatlakozás előestéjén (2007. december 20.) http://tv2.hu/2007-12-21/EXKLUZIV_-_Solyom_Laszlo_a_hatarnyitasrol/

⁸⁸ Beszéd az Országgyűlés alakuló ülésén. 2006. május 16. www.keh.hu/keh/beszedek/20060516ogy_beszed.html

⁸⁹ Bodoky Tamás - Kárpáti Márton: Még nem adtam fel. *Index.hu*,. 2007. december 4. <http://index.hu/politika/belfold/solyom8713/>

interjúi alapján maga is számolt. Saját „frontot” nyitott, a hazai diplomáciai testületek támogatása nélkül ért el fontos, a nemzetközi életben is jegyzett sikereket. Itt elsősorban a Zöld Elnökök Hálózatára gondolok. Csak remélni lehet, hogy a kormányzati diplomácia felismeri az elnök munkája nyomán megeremtődött lehetőségeket, és azokat támogatva, a külügyi stratégia egyik alapjává emeli a zöld irányvonalat.⁹⁰ Hívó szó lehet ez Magyarország 2011-es soros uniós elnöksége alkalmával is.

Sólyom László elnökségének jelmondatául a „lehet más a politika” szlogent választotta. Eddigi külpolitikai tevékenységéből látható, hogy elnökségének ebben a szegmensében ennek szellemében cselekedett: lehet más a (kül)politika.

⁹⁰ Itt érdemes megjegyezni, hogy a magyarországi zöld diplomáciát többek között a magyar székhellyel rendelkező, a környező országokkal jó kapcsolatot ápoló Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe (REC) is segíti, segíthetné. A szervezet honlapja: www.rec.org

CSÁKY Á. ZSELYKE

Együttműködés?

Magyarország képviselői az Európai Parlamentben

Dolgozatomban Magyarország európai parlamenti képviselőinek eddigi, három éves működését elemzem. Mivel a kérdés meglehetősen szerteágazó, aktualitása miatt pedig még kevesen foglalkoztak vele, azaz nincs rendelkezésre álló szakirodalom, néhány konkrét ügyön keresztül vizsgálom meg munkájukat, elsősorban hat – kisebbségi ügyekben tájékozott és gyakran szereplő – parlamenti képviselő tevékenységére fókuszálva. A dolgozat háttér tanulmány jellegű, hipotézist nem állítok fel.

Az ötéves parlamenti ciklus felén túl a képviselők eddigi munkásságát, eredményeiket, együttműködésüket a közelmúlt aktuális, európai visszhangot kiváltott, kisebbségi és emberjogi eseményein keresztül mutatom be. Az öt esetből négynek magyar, a legfrissebbnek pedig roma kisebbségi vonatkozásai vannak. Mivel mind a 24 magyar képviselő más témában, eltérő mértékben érdekelt, elemzésemhez – szubjektív módon – négy, kisebbségügyi-emberjogi kérdésekben gyakran megnyilvánuló képviselőt (Gál Kinga és Schöpflin György [Fidesz; EPP-ED], Szent-Iványi István [SZDSZ; ALDE], Tabajdi Csaba [MSZP; PSE]) emeltem ki a magyar ügyekhez, két képviselőt pedig a roma etnikumot érintő esethez (Járóka Lívia [Fidesz; EPP-ED] és Mohácsi Viktória [SZDSZ; ALDE]). Először röviden bemutatom szerepüket a külpolitika-csinálás kontextusában és elhelyezem az Európai Parlamentet (EP) a kisebbségi ügyek viszonylatában, a nemzetközi kisebbségvédelemben betöltött funkciója alapján. Ezután pedig időrend szerint haladva rátérek az egyes ügyekre: vajdasági magyarverések; Románia csatlakozása során felmerült kérdé-

sek; a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ügye; a szlovákiai Beneš-dekrétumok, illetve az olaszországi romák esete. Végül levonom a következőteéseket, mintegy mérleget készítve az elmúlt három évről, egy bizonyos aspektusból. Ezek az események nemcsak az érintett országok hazai közéletében kavartak vihart, hanem hírük elért Brüsszelig. Közös bennük az, hogy az emberi, illetve a kisebbségi jogok megsértésével kapcsolatosak, és hogy Magyarország EP-képviselői közösen léptek fel megoldásuk érdekében. Természetesen néhány ügy kiragadásával nem kaphatunk átfogó képet az európai parlamentben folyó munkáról, az együttműködés pedig nem kizárólag a „fontos” ügyek felkarolását jelenti,¹ ennek ellenére az események elemzése adhat egyfajta rálátást az első három év eredményeire.

*A képviselők*²

Az Európai Parlamentben Magyarország képviselői a 2004–2009-es ciklusban ülnek először. A 24 képviselő az átmenetileg 785 főre duzzadt parlament 3%-át teszi ki. Közülük 12 a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség (Fidesz), 9 a Magyar Szocialista Párt (MSZP), 2 a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), egy pedig a Magyar Demokrata Fórum (MDF) képviselője.³ A fideszes és az MDF-es jelöltek az Európai Néppárt és az Európai Demokraták képviselőcsoportjához (European People’s Party – European Democrats; EPP-ED), az MSZP jelöltjei az Európai Parlament szocialista képviselőcsoportjához (Party of European Socialists; PSE), a két SZDSZ-es pedig a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért (Alliance of Liberals and Democrats for Europe; ALDE) képviselőtételéhez csatlakozott.

A dolgozathoz kiválasztott képviselők, különböző pozíciókban, régóta foglalkoznak kisebbségi kérdésekkel, a témában tudományos munkásságuk is jelentős. Rendszeresen felszólaltak, illetve részt vettek a magyar állam kisebbségpolitikájának alakításában, akár a magyarországi

¹ Sőt, valószínűleg a kevesebb nyilvánosságot kapó ügyekben, és a mindennapokban való együttműködés, illetve a kooperáció egyéb informális csatornáinak (klubok, listák vagy a Brüsszeli Magyarok Európai Köre – BRÜMEK) elemzése többet elárulna. Azonban sajnos a dolgozat keretein belül erre nincs módom.

² Három képviselővel készült interjú: Gál Kingával, Schöpflin Györggyel és Szent-Iványi Istvánnal.

³ Forrás: Gallup eredmények. http://www.gallup.hu/Gallup/release/EUparl-val/040618_eredmenyek.htm (letöltve: 2007. december 2.)

kisebbségi kérdésre, ezen belül a roma kérdésre, akár a határon túli magyarokra gondolunk (státustörvény, kettős állampolgárság).

Az EP-képviselők a magyar külpolitikában különleges szereppel bírnak, nem sorolhatók be egyértelműen sem a külpolitika-alakítók, sem pedig annak megjelenítői táborába. Szent-Iványi István szerint „az EP-képviselők Magyarország külkapcsolatainak autonóm szereplői”, akiknek nem feladata a Magyar Köztársaság Kormánya külpolitikai álláspontjának képviselete (hiszen ez az ellenzéki képviselőktől nem is várható el).⁴ Ellenben felelősségük nagy, mivel a mindennapi életünket irányító törvények 50%-a, a gazdasági törvényeknek pedig 80%-a Brüsszelben készül.⁵ A magyarok fontos pozíciókat töltenek be, a 2007. januári tisztújítás óta két frakció-alelnöki, egy kvesztori és három bizottsági alelnöki poszttal rendelkeznek, ezen kívül általában két „rendes” bizottságban tagok és egyéb bizottságokban pótagok.⁶ Itt felmerülhet azonban az ún. „mennyiségi dilemma”,⁷ azaz hogy ilyen kis számú képviselővel rendelkező állam nem képes minden szakterületet kellő hozzáértéssel ellátni.

Az Európai Parlament és a kisebbségvédelem

A kisebbségvédelemmel kapcsolatban nem rögtön az Európai Parlament jut eszünkbe. Sőt, már magánál a fogalomnál megakadunk, mert olyan, hogy „európai kisebbségvédelem” vagy „egységes kisebbségvédelmi-rendszer” per definitionem nem létezik, a kisebbségek kérdését az emberi jogokon belül kezelik. Léteznek bizonyos többségében elfogadott, aláírt (de nem minden esetben ratifikált) egyezmények, mint például az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (azóta: Szervezet – EBESZ) Koppenhágai Okmánya (1993); vagy az Európa Tanács által elfogadott Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája (1992) és a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről (1995) – ez utóbbi kettő kisebbségjogi alapdokumentumnak számít. Illetve léteznek egyes intézmények, amelyekhez kisebbségi jogsértések esetén fordulni lehet.

⁴ Forrás: Interjú Szent-Iványi Istvánnal, 2007. november 25.

⁵ Olajos Péter: *Uniók tagországgként való működésünk az Európai Parlamentből nézve*. In: Magyarország politikai évkönyve 2006. Demokrácia kutatások magyar központja közhasznú alapítvány, Budapest, 2006. 814.

⁶ Forrás: az Európai Parlament honlapja. <http://www.euparl.europa.eu> (letöltve: 2007. november 29.)

⁷ Olajos i. m. 802.

Ilyen például az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa, akinek kizárólag a konfliktus-megelőzés a feladata; nem csak európai kereteken belül ugyanezt teszi az ENSZ Emberjogi biztosa; a bíróságok közül pedig az Európai Emberi Jogi Bíróság. A kisebbségi ügyeket azonban az uniós országok nem szeretik közösségi szintésre vinni, a legtöbbször szigorúan belülynek tekintik.

Az utóbbi években a bővüléssel és az integráció mélyülésével történt változás e tekintetben is.⁸ Az emberi jogok egyre nagyobb teret kaptak az EU külpolitikájában, és bár a 2000. évi nizzai csúcson elfogadott Alapvető Jogok Chartájában még nem, de a lisszaboni szerződésben már a kisebbségi jogok is szerepelnek – ez a keleti bővítéssel vált fontossá, hiszen az újonnan csatlakozók jelentős létszámú kisebbséget hoztak magukkal. Azonban az unió egyelőre a gazdasági együttműködést és a konvergenciát tekinti prioritásnak, hiszen egy ilyen területekre is kiterjedő jogharmonizáció már sokkal szorosabb és egységesebb – föderatív – Európát feltételezne.

A Tanács és a Bizottság döntéshozó munkája mellett, az Európai Parlament képviseli az európai polgárok érdekeit, részt vesz a döntés-előkészítésben, és az utóbbi években egyre erősebben jelen van a döntéshozatalban is.⁹ Ezért kiemelt szerepe lehet a kisebbségi kérdések kezelésében, fórum-jellege kifejezetten fontos a jogsértések artikulálása szempontjából. Az EP – elsőként az uniós szervek közül – már 1981-ben állásfoglalást adott ki a kisebbségekről, majd egészen a csatlakozási tárgyalásokig elsősorban egyedi esetekkel, illetve a kisebbségi nyelvek kérdésével foglalkozott. Ehhez többek között hozzájárult az is, hogy jelen volt egyfajta definíciós probléma a területen, mert sokáig nem különítették el a „régit”, azaz az úgynevezett hagyományos nemzeti, és az „új”, azaz a bevándorolt kisebbségeket, noha teljesen más megoldásokat igényelnek.¹⁰ A csatlakozási tárgyalások befejeztével (ahol a koppenhágai kritériumok között szerepelt az emberi és kisebbségi jogok védelme mint feltétel) a Parlamentben is nagyobb hangsúlyt kaptak az egyedi eseteken kívül a tematizált kisebbségi ügyek, mint például a romák helyzete vagy a „kisebbségek Európájának”¹¹ sokszínűsége.

⁸ Vö.: Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségek jogai. *Kisebbségkutatás*, 2001. 2. sz. 275–289.

⁹ Lásd: együtt döntési eljárás.

¹⁰ Gál Kinga: A kisebbségi kérdés és az Unió. *Európai Utas*, 2005. 4. sz. 29–31.

¹¹ Romano Prodi szóhasználatára 2001-es, európai bizottsági elnökként tett látogatásán – Idézi Vizi i.m. 275.

A „romaügy”, mint a kisebbségi ügyek egy speciális típusa, többek között az integráció hiányosságaira hívja fel a figyelmet, és az utóbbi években egyre gyakrabban napirendre kerül a Parlamentben. Az utóbbi időben némi előrelépést is érzékelhettünk, ugyanis 2005-ben az EP határozatot¹² fogadott el a romák helyzetéről. (Európában becslések szerint a számuk 12 és 15 millió, az EU-ban 7 és 9 millió közé tehető.) A határozat kérte, hogy ismerjék el a romákat európai kisebbségként, és egyben meghirdette a *Roma Integráció Évtizede 2005–2015* programot. A lentebb tárgyalt olaszországi események kapcsán pedig a képviselők elkötelezték magukat egy európai roma stratégia megalkotása mellett.

Magyarország számára tehát ideális terep az Európai Parlament a nemzeti érdekek szempontjából korántsem elhanyagolható kisebbségi kérdések ismertetésére, tárgyalására. Gál Kinga szerint „hihetetlen nagy ismeret-, és talán érdeklődéshiány is keletkezett az elmúlt években, és ezt kell valahogy ellensúlyozni”.¹³ Ezért különösen fontos, hogy tudjunk élni ezzel a lehetőséggel, amely viszont csak hatékony együttműködés révén valósulhat meg.

A vajdasági incidensek

2004 során több mint háromszáz – csak a magyar kisebbséget érintő – erőszakos incidens történt a Vajdaság területén, többek között bántalmazás, sírkőgyalázás és magyarelles feliratok megjelenése.¹⁴ Ezek ellen nem lépett fel kellő gyorsasággal és határozottsággal a szerb rendőrség, így az ügy eljutott az EP elé is. A magyar kormány megtette a szükséges lépéseket, hogy felhívja a nemzetközi közösség figyelmét: Kovács László, akkori magyar külügyminiszter 2004. július elején Belgrádban tárgyalt, 2004 augusztusában személyes hangvételű levelet küldött Voislav Kostunica szerb államfőnek, majd pedig a magyar kormány segítségért fordult többek között az Egyesült Államok kormányához, az Európa Tanácshoz, illetve az Európai Parlamenthez.

¹² Romák az Európai Unióban. P6_TA(2005)0151 - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2005-0151+0+DOC+XML+V0//HU> (letöltve:2008. március 8.)

¹³ Interjú Gál Kingával, 2007. november 28.

¹⁴ Az eset részletes és pontos tárgyalását lásd: Kurkó Noémi: Érdekvégyesítés, lobbizás, kisebbségvédelem. *Politikatudományi Szemle*, 2006. 4. sz. 139–166.

Utóbbi 2004. szeptember 15-én közös határozatban¹⁵ ítélte el az erőszakos cselekedeteket, és egy tényfeltáró bizottság helyszínre küldéséről döntött. Magyar részről az állásfoglalást Gál Kinga és Olajos Péter néppárti, Tabajdi Csaba, a PSE, és Szent-Iványi István, az ALDE képviselője írta alá. A Doris Pack vezette delegációban Becsey Zsolt (EPP-ED) és Hegyi Gyula (PSE) vett részt. A megelőző vitában¹⁶ Tabajdi kifejtette, hogy a külügyi bizottság elfogadta Szerbia demokratizálásának elősegítésére szánt keret öt millió eurós növelését, ez pedig nagy mértékben segíthet a 300 ezer fős vajdasági magyarság helyzetén is. Gál Kinga megállapította, hogy nem Szerbia megbélyegzése a szándékuk, azonban attól tart, az EP nyomásgyakorlása nélkül az ígérek csak ígérek maradnak, illetve ugyanezt a vonalat követte Szent-Iványi István is, a szerb kormánytól szavak helyett konkrét lépéseket követelt. A vitában még felszólt Hegyi Gyula (PSE) és Demszky Gábor (ALDE) is. A 2005. januári háromnapos vizsgálat során végül a bizottság eljutott Újvidékre és Szabadkára is, így a képviselők felmérhették a valós helyzetet. Ezen kívül Becsey Zsolt kezdeményezésére levetítették az EP-ben M. Szabó Imre *Magyarverés Délvidéken* c. filmjét.¹⁷

A bizottság jelentése 2004. márciusára készült el, azonban az indulatok nem csitulak, így 2005 szeptemberében újabb lépésekhez folyamatok Magyarországi képviselők: ezúttal Becsey Zsolt kezdeményezésére¹⁸ az EP újabb határozatban ítélte el az eseményeket. Saját parlamenti frakcióján belül felszólt azt ügy érdekében mind Tabajdi, mind pedig Szent-Iványi, 2006 márciusára pedig az EU bővítési stratégiájába is bekerült a „a vajdasági régió jelenlegi többnemzetiségű jellege megőrzésének stratégiai fontossága”,¹⁹ illetve két korábbi Vajdaság-határozatra való

¹⁵ Az Európai Parlament állásfoglalása a kisebbségek zaklatásáról: P6_TA(2004)0016 - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2004-0016+0+DOC+XML+V0/HU> (letöltve: 2008. március 8.)

¹⁶ Tevékenységek: Viták 2004. szeptember 16 <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20040916+ITEM-006+DOC+XML+V0/HU&language=HU> (letöltve: 2007. december 1.)

¹⁷ Tűzhelyzetben a vajdasági magyarság. <http://www.hunsor.se/kitekinto/tuzhelyzetben051020.htm> (letöltve: 2007. december 1.)

¹⁸ Véglegesítette a Vajdaságról szóló határozat szövegét az Európai Parlament. <http://becseyzsolt.hu/index.php?id=69#0506> (letöltve: 2007. december 1.)

¹⁹ Az Európai Parlament állásfoglalása a Bizottság 2005. évi bővítési stratégiai dokumentumáról. P6_TA(2006)0096 - <http://www.futureof-europe.parlament.gv.at/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0096+0+DOC+XML+V0/EN> (letöltve: 2008. március 8.)

utalás – Gál Kinga, Schöpflin György, Becsey Zsolt (Magyarország) és Duka-Zólyomi Árpád (EPP-ED, Szlovákia) kezdeményezésére.

A vajdasági ügyekben való együttműködést az első év legnagyobb sikerének tartják a magyar EP-képviselők.²⁰ Fontos megfigyelni azonban, hogy ezt csak szoros, és állandó együttműködéssel érthették el – és több mint másfél év alatt. Habár ez nem változtat az elért eredményeken, láthatjuk, hogy az EP-ben való lobbizás egy ügyért hosszadalmas és bürokratikus folyamat, amely nem kedvez a gyors reagálást kívánó helyzeteknek. Egy ország a külpolitikában éppen ezért csak segítségként számíthat a brüsszeli képviseletre.

Vita Románia országjelentése körül

Románia csatlakozási időpontját a 2003-as thesszaloniki tárgyalásokon határozták meg 2007. január elsejében, amelyet 2004 júniusában, Brüsszelben megerősítettek.²¹ A csatlakozási folyamat során az EU részéről a Bizottság azonban végig monitoring-tevékenységet folytatott az országban, éves jelentéseket készítve, és ráirányítva a figyelmet a hiányságokra, azokra a területekre, ahol az országnak még javulást kell elérnie ahhoz, hogy az európai közösség tagjává válhasson. Ilyen volt többek között a korrupció kérdése, a roma kisebbség helyzete, vagy a közigazgatás reformja. A 2004-es első ún. „Moscovici-jelentés”²² ugyan értékelte a Románia által tett erőfeszítéseket, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy amennyiben az ország nem teljesíti minden területen a követeléseket a kívánt ütemben, lehetőség van a védzáradék alkalmazására, ezzel a csatlakozás egy évvel való elhalasztására. A vitában²³ a kisebbségekkel kapcsolatban többen is megfogalmazták, hogy ugyan Románia jelentős eredményeket mutathat fel ezen a területen, de a 2 milliós roma és a 1,5 milliós magyar kisebbség jogainak védelme még nem teljes. Tabajdi Csaba hangsúlyozta, hogy az országban decentralizációra és regionalizációra van szükség, és hogy bár az autonómia különféle fajtáit nem

²⁰ Az első év az Európai Parlamentben: Intézmények – Magyarország 2005. július 9. <http://www.europarl.europa.eu> (letöltve: 2007. december 2.)

²¹ Az ügyet szintén részletesen tárgyalja Kurkó i. m.

²² A jelentést a francia szocialista képviselő Pierre Moscovici terjesztette elő, elfogadva P6_TA(2004)0111 szám alatt - <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2005:226E:0353:0358:HU:PDF> (letöltve: 200. március 9.)

²³ Tevékenységek – Viták: Románia csatlakozása 2004. december 15. <http://www.europarl.europa.eu> (letöltve: 2007. december 4.)

kívánja előfeltételül szabni, mindenképp hasznosak lennének a háromoldalú tárgyalások, akárcsak Dél-Tirol vagy az Åland-szigetek esetében. Szent-Iványi István fő kérdésként a környezetvédelmet és a roma kisebbséget ügyét emelte ki, Gál Kinga pedig elsősorban a magyarokat érintő ügyek kapcsán (egyházi javak visszaszolgáltatása, magyar egyetem, csángók ügye) fejezte ki igényét további lépések megtételét illetően. A dél-tiroli Michel Ebnerrel közösen több módosító indítványt is benyújtottak, melyeket végül elfogadott a parlament.

A második Moscovici-jelentést²⁴ 2005. november 23-án fogadta el a Külügyi Bizottság, ezután került a Parlament elé. A jelentéshez Tabajdi, Szent-Iványi és Gál is fűzött módosító indítványokat, melyeket elfogadtak, így viszonylag kemény hangú, és a magyar kisebbség ügyeivel súlyában sokat foglalkozó szöveg született. Az EP által elfogadott változatban azonban történt egy „kisebb” módosítás, amit mindkét fél másként értékelt végül: a 27. cikkelyben az „önkormányzatiság” fogalmát a „kulturális autonómia” fogalmára cserélték, a hatékony román lobbierőnek köszönhetően.²⁵ Gál Kinga megfogalmazása szerint ez a „román kirakatpolitika” újabb bizonyítéka, így a továbbiakban is megkérdőjeleződhet az egyéb ügyekben (környezetvédelem, roma kisebbségek helyzete) való együttműködés.²⁶

Schöpflin György egy áprilisi interjújában²⁷ azt állította, hogy a következő jelentésben már nem fognak ekkora teret kapni a romániai magyarok, mert Olli Rehnnek, az EU bővítési biztosának feltett kérdéseire nem kapott választ, a biztost már „nem érdekelte” a magyar kisebbség ügye. Igaza is lett, mert a 2006. május 16-án az EP elé kerülő jelentés csak egy rövid, általános mondatot tartalmazott a kisebbségek kérdéséről.²⁸ Ennek kapcsán felszólalt Dobolyi Alexandra, egy kisebbségi törvény elfogadását sürgetve, Gál Kinga, meglehetősen erős hangnemet

²⁴ A6–0344/2005 Jelentés Románia felkészültségéről az Európai Unióhoz való csatlakozására, 2005. november 25. - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2005-0344+0+DOC+XML+V0//HU> (letöltve: 2008. március. 7.)

²⁵ Kurkó i. m. 151.

²⁶ Román kirakatpolitika az erdélyi kisebbség ügyében is?! <http://www.galkinga.hu/hu/cikk/52/> (letöltve 2007. december 2.)

²⁷ Kikerül a kisebbségi kérdés a jelentésből? *Szabadság*, 2006. április 6. <http://www.szabadsag.ro/uj/main.php?datum=20060406> (letöltve: 2007. december 3.)

²⁸ „Az emberi- és a kisebbségi jogok területén további erőfeszítések kívánatosak, mind Románia, mind pedig Bulgária esetében” (a szerző fordítása) *Tevékenységek: Viták*, 2006. május 16. <http://www.europarl.europa.eu> (letöltve: 2007. december 1.)

megütve („Miért tűnt el a másfél milliós magyar kisebbség a jelentésből?”), Tabajdi Csaba, szintén értetlenségét kifejezve („Lehetséges, hogy az elmúlt hat hónap során felmerült problémák megoldódtak volna?”) és a szlovákiai Duka-Zólyomi Árpád, aki felhívta a figyelmet arra, hogy az RMDSZ kormánytagsága még nem megoldása a kisebbségi kérdésnek.

Megállapíthatjuk tehát, hogy habár összefogtak EP-képviselőink, hogy Románia csatlakozása előtt valamiképp biztosítékot szerezzenek a kisebbségi jogok érvényesítésének, a román lobbierősebbnek bizonyult, és az utolsó pillanatban tartós eredményt mégsem sikerült elérni. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez nagy mértékben köszönhető annak, hogy nincs a kisebbségi kérdéstről konszenzusos uniós direktíva, sokszor még az is bizonytalan, hogy mihez kellene igazodniuk az új tagállamoknak, mert az EU sok esetben „kettős mércével mér”.²⁹

A romániai magyar egyetem ügye

A volt kolozsvári magyar egyetem 1959 óta Babeş-Bolyai Tudományegyetem néven, összevont egyetemenként működik, magyar fakultásokkal. 2005 októberében az egyetem hivatalos közleményében – főként magyar oktatók nyomására – megjelent a többnyelvű táblák használatára vonatkozó határozat, a „multikulturális profil” erősítése érdekében.³⁰ Az egyetem oktatói közül többen – Bodó Barna, Hantz Péter, Kovács Lehel – lobbitevékenységbe kezdtek Strasbourgban és Brüsszelben, azonban az egyetemi lobbierő sem késlekedett: a magyarországi Szent-Iványi István felhívta a Bolyai Kezdeményező Bizottság (az említett magyar oktatók által létrehozott szervezet, melynek célja az önálló magyar egyetem megteremtése) figyelmét a román megfigyelők, illetve Románia uniós Állandó Képviselőlete által terjesztett tájékoztatókra, amelyek szerint többnyelvű feliratok vannak az egyetem falain. A 2006. májusi Románia-jelentés előtt (lásd fentebb) a BKB az EP-képviselőknek szóló tiltakozólevél akciót szervezett, mert a jelentésből kimaradt a romániai magyar felsőoktatás kérdése. Novemberben végül az oktatók „saját kézbe” vették az ügyet, és több helyen elhelyezték a román feliratok magyar nyelvű

²⁹ Elhangzott a Nemzeti Kisebbségügyi Intergroup és a Project on Ethnic Relations (PER) közös brüsszeli konferenciáján, 2007. december 5. – http://www.tabajdi.hu/index.php?pg=news_3_404 (letöltve: 2008. március 12.)

³⁰ Részletes információk a folyamatról a Bolyai Kezdeményező Bizottság honlapján: <http://www.bolyai.eu>

változatait, ezután november 27-i hatállyal a szenátus kizárta Hantz Pétert és Kovács Lehelt a testületből. Tüntetések és tiltakozások hulláma indult meg, decemberben pedig Magyarország képviselői közül Gál Kinga, Szent-Iványi István és Tabajdi Csaba közös nyílt levelet tett közzé Brüsszelben,³¹ amelyben felháborodásukat fejezték ki a történetek miatt, és felszólították Romániát, hogy teljesítse a csatlakozási folyamat során az EP és az Európai Bizottság felé, a kisebbségi jogok terén vállalt kötelezettségeit. Az ügy pikantériája, hogy Szent-Iványi és három másik liberális képviselő levélben fordult Románia frissen kinevezett, a többnyelvűségért felelős, EU-biztosához, Leonard Orbanhoz, azonban ő nem kívánta kommentálni a történeteket.³² Végül az RMDSZ három megbízott EU-képviselője – Kónya-Hamar Sándor, Kelemen Attila és Szabó Károly - írásos nyilatkozatban kérte a magyar egyetem újraindítását, ehhez 393 aláírást kellett volna összegyűjteniük 2007. október 25-ig. Ez nem sikerült, ám a képviselők elégedettek lehettek, mert rá tudták irányítani az EP figyelmét a problémára.³³ Ezt megtette a Tabajdi Csaba vezette Intergroup is: szeptember 6-iki ülésén³⁴ az önálló egyetem igényét teljesen jogosnak nevezte, és támogatásáról biztosította Hantz Péterreket, amit a svédajkú finnek képviselője, Henrik Lax is megismételt, Schöpflin György pedig megjegyezte, hogy a két- vagy többnyelvű egyetemek sehol sem működnek igazán jól.

Az, hogy a magyar egyetem ügyét sikerként vagy kudarcként könyvelhetjük-e el, még a jövő kérdése. Ha a magyar képviselők összefogását vesszük figyelembe, akkor sikeresnek tekinthetjük lépéseiket, hiszen több alkalommal is képesek voltak az érdekek megjelenítésére. Azonban ha azt nézzük, hogy áll a jelenlegi helyzet,³⁵ nem sok konkrét eredményt

³¹ Magyar EP-képviselők közös nyílt levele a Babeş-Bolyai Tudományegyetemről. *Népszabadság*, 2006. december 7.

³² Nem kommentálja a BBTE-feliratok ügyét a többnyelvűség biztosa. 2007. március 1. <http://itthon.transindex.ro/?hir=13546> (letöltve: 2007. december 2.)

³³ Kónya-Hamar Sándor még brüsszeli közmeghallgatást is szervezett, lásd: Bolyai: Félig megnyert csata. *Krónika*, 2007. október 26.

³⁴ „Abszolút legitim igény az önálló magyar egyetem megteremtése.” MTI, 2007. szeptember 6, <http://www.mti.hu> (letöltve: 2007. december 2.)

³⁵ Hantz Péter megnyerte másodfokon a pert a BBTE Szenátusa ellen (Pert nyert Hantz Péter. *Krónika*, 2007. december 4.), Sógor Csaba, megválasztott romániai EP-képviselő pedig felszólalásban hívta fel a figyelmet az oktatásban tapasztalható aránytalanságokra (2008. február 18.) <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080218+ITEMS+DOC+XML+V0//HU&language=HU> (letöltve: 2008. március 4.)

lehet felmutatni: magyar karok létrejöttére továbbra is kevés az esély, de többnyelvű táblák sincsenek – másfél-két évvel a kezdeményezés és az első incidensek után.

A Beneš-dekrétumok

Nagy felzúdulást váltott ki 2007 végén, és így Brüsszelbe is eljutott a Beneš-dekrétumok ügye. A „dekrétumok”: 143 törvény – Edvard Beneš elnöksége alatt hoztak meg Csehszlovákiában –, melyekből 13 közvetlenül hátrányosan érintette a német és a magyar kisebbséget, kimerítve ezzel a kollektív bűnösség fogalmát. Visszavonásukra azóta sem került sor, habár többször tiltakoztak ellenük nemzetközi szinten is. A Szlovák Nemzeti Párt kezdeményezésére 2007. szeptember 20-án, a második világháború után hozott többi törvénnyel együtt, újra megerősítették őket. Magyarország részről a reakció nem váratott magára: ötpárti nyilatkozatot adtak ki,³⁶ amelyben az összes parlamenti párt tiltakozott a lépés ellen, és egyúttal megígérték, hogy minden lehetséges fórumon fel fogják hívni a figyelmet az „egyre eluralkodó szélsőséges nacionalista irányzatra”. Az aláírók négy párt részéről az EP-képviselők (Gál, Tabajdi, Szenti-Iványi, Olajos), illetve a képvisellel nem rendelkező KDNP részéről Surján László volt. Az Európai Parlament képviselőcsoportjai is gyorsan reagáltak: a Néppárt elnöksége nyilatkozatban ítélte el a határozatot,³⁷ a szocialista frakció pedig létrehozta a Szlovákia Munkacsoportot.

Gál Kinga napirend előtti írásban benyújtott indítványban³⁸ szögezte le: az unió hitelét veszti, ha nem ítéli el az alapelveit kikezdő lépéseket. Schöpflin György azonban a fellépést kényesnek ítélte, mert ugyan az emberi jogok megsértéséről van szó, azonban a magyar félre is könnyen ráfoghathják, hogy etnikai alapon cselekszik, ha lépéseket kíván tenni. Ennek ellenére ő is megígérte, hogy mindenhol felhívja a figyelmet arra, hogy „Szlovákia átlépett egy határt”.³⁹ A magyar néppárti képviselőkön kívül ezúttal a szintén érintett németek is felléptek: Manfred Weber (CSU)

³⁶ Összpárti nem a Beneš-dekrétumokra, 2007.szeptember 11. <http://www.fidesz-eu.hu/hu/cikk/25/> (letöltve: 2007.december 6.)

³⁷ Hírek – Az Európai Néppárt Képviselőcsoport elnökségének határozata, 2007. szeptember 24. <http://www.fidesz-eu.hu/hu/cikk/6/> (letöltve: 2007. december 3.)

³⁸ Hírachívum - Kollektív bűnösség: megerősítve, 2007. szeptember 24. <http://www.galkinga.hu/hu/cikk/5/> (letöltve: 2007. november 29.)

³⁹ Beneš-dekrétumok: politikai és erkölcsi összeférhetetlenség. *Magyar Hírlap*, 2007. szeptember 25.

kezdeményezte, hogy az ügyet az EP vitassa meg, amelyhez csatlakoztak Duka-Zólyomi Árpád és Bauer Edit szlovákiai (MKP) képviselők is.⁴⁰ A szlovák fél azonban mereven elzárkózott a kezdeményezéstől, belügynek minősítve azt. Tabajdi Csaba szintén felszólalt napirend előtt, Szent-Iványi Istvánnal és Olajos Péterrel közösen pedig írásbeli nyilatkozatot⁴¹ adtak ki az európai szélsőségek erősödése ellen Európában, beleértve a Magyar Gárdát és „társzervezeteit”. A legnagyobb előrelépést végül novemberben érték el a képviselők: közös kezdeményezésre az állampolgári, jogi és belügyi bizottság (LIBE) elé került az ügy.⁴² Az előterjesztők nevében felszólalt Gál Kinga és Kósáné Kovács Magda (PSE, MSZP), akik hangsúlyozták, hogy az utóbbi időben visszarendeződés történt kisebbségi-emberjogi ügyekben, illetve, hogy „az EU azért jött létre, hogy a német-francia 'ösgyűlölséget' el lehessen temetni”, ezért a közép-európai térségnek is „el kell tanulnia a békeakarást”. A vita során élénk szóváltásba keveredtek egymással a szlovákiai magyar és szlovák képviselők között: Bauer Edit (EPP-ED) fokozódó magyarellenességről számolt be, illetve ennek konkrét megjelenéséről a magyar nyelvű oktatást hátrányosan érintő pénzügyi döntésekben, a szlovák oldalról viszont Monika Benová (PSE) bírálta a magyar kisebbségpolitikát. A bizottság elnöke, Jean Marie Cavada értetlenségét fejezte ki, amiért a két fél nem próbált meg közösen megoldást találni a problémára; szerinte a kisebbségi konfliktusok rendkívül veszélyesek,⁴³ végül pedig bejelentette, hogy Franco Frattini jogi biztoshoz, illetve az Alapvető Jogok Ügynökségéhez fordul az ügyben.

A dekrétumok ügyében tanúsított együttműködés példaértékű, nem csak azért, mert a magyarországi képviselők párt- és frakciócsoporttól függetlenül összefogtak és gyorsan reagáltak, hanem, mert mindezt egy ilyen kényes ügyben tették, ahol már az érintett fél is teljes jogú tagként van jelen az EP-ben. Természetesen a sikeres fellépéshez hozzájárulhat az is, hogy az érintett – és egyértelműen nagyobb lobbierővel rendelkező – német félre is lehetett számítani. Kérdéses, hogy lehet volna-e

⁴⁰ A Beneš-dekrétumokkal már Brüsszelben is foglalkoznak. <http://felvidekma.bici.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=13669> (letöltve: 2007. december 7.)

⁴¹ Magyar képviselők összefogása az európai szélsőségek ellen, 2007. október 21. http://www.tabajdi.hu/index.php?pg=news_0_374 (letöltve: 2007. december 3.)

⁴² Az EP a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét vizsgálja. *Népújság*, 2007. november 8. <http://www.hhrf.org/nepujzag/07nov/7nu1107.htm> (letöltve: 2007. december 3.)

⁴³ Az EP napirendjén a nemzeti kisebbségek jogai. Bruxinfo. http://www.bruxinfo.hu/index.php?lap=dokument/dokument&dok_id=22964 (letöltve: 2008. március 4.)

ettől tovább menni, hiszen az már beavatkozás lett volna az egy uniós tagállam törvénykezésébe, belügyeibe.

Az olaszországi romák ügye

A legfrissebb, az előítéleteket felszínre hozó és rasszista indulatokat kiváltó ügy az olaszországi, román állampolgárságú romák ügye. Az eset kiindulópontja, hogy 2007. november elején Róma külvárosában meghalt egy 47 éves olasz nő, akit támadója megerőszakolt és bántalmazott. Mivel a támadó egy Romániából egy éve bevándorolt, roma etnikumú férfi volt, az eset ráirányította a figyelmet mind Olaszország jelentős számú (hivatalos adatok szerint több mint félmillió) román bevándorlójának helyzetére, mind pedig az unió bevándorlás-politikájára. Az esetet gyors intézkedések követték mindkét fél részéről, a román fél diplomáciai úton próbálta enyhíteni a fellángolt indulatokat, az olasz kormány pedig rendeletet hozott a közbiztonságra veszélyes uniós állampolgárok kitoloncolásáról.⁴⁴

Az intézkedés a négy alapvető szabadságjog egyikével kapcsolatban vetett fel kérdéseket, így fontossága alapján hamar az Európai Parlament elé került, amely november 15-én állásfoglalást adott ki a polgárok szabad mozgásáról.⁴⁵ Az állásfoglalásban behatárolták a kiutasítás lehetséges eseteit, illetve kijelentették, hogy „a romák jogainak védelme és integrációja az egész Európai Unió számára kihívás”, ezért felszólítják a Bizottságot egy globális stratégia kidolgozására.⁴⁶ A vitában Mohácsi Viktória (ALDE, SZDSZ) felhívta a figyelmet arra, hogy a Romániában és Bulgáriában rossz körülmények között élő, ezért nehezen integrálható csoportok komoly kihívást jelentenek az unió számára. A képviselőnő nyílt levélben⁴⁷ ítélte el az olaszországi kijelentéseket, amelyet aláírt többek között az Euró-

⁴⁴ Prodi a román bevándorlók és az EU viszonyáról. MTI, 2007. november 5. <http://www.mti.hu> (letöltve: 2008. március 4.)

⁴⁵ Az Európai Parlament állásfoglalása az Unió polgárainak és családtagjainak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló 2004/38/EK irányelv alkalmazásáról, 2007. november 15. P6_TA(2007)0534 - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0534+0+DOC+XML+V0//EN> (letöltve: 2008. március 5.)

⁴⁶ A polgárok szabad mozgásáról az olaszországi romák kapcsán. *Hírek*, 2007. november 11. <http://www.europarl.europa.eu> (letöltve: 2008. március 4.)

⁴⁷ Mohácsi Viktória elítélte az olaszországi jobboldal roma-ellenes politikai kampányát. *C-Press*, 2008. február 18. <http://www.c-press.hu/content/view/2248/78/> (letöltve: 2008. március 4.)

pai Romák és Utazók Fóruma (Strasbourg), az Roma Évtized Program Oktatási Alapja (Budapest), illetve az Európai Roma Információs Iroda (Brüsszel) képviselője is. A következő lépésben plenáris vitát tartottak az európai romastratégiáról, ahol Járóka Lívia (EPP-ED, Fidesz-MPSZ) lezögezte:⁴⁸ „az európai munkaerőpiacnak és az európai társadalmaknak egyaránt érdeke Európa legnépesebb és leggyorsabban növekvő kisebbségének sikeres integrációja”, ehhez viszont szükséges egy összeurópai krízistérkép összeállítása. Mohácsi Viktória emlékeztetett arra, hogy az EP már többször kezdeményezte a Bizottságnál egy közös stratégia kidolgozását, amely a strukturális és integrációs alapokra épülne, Lévai Katalin (PSE, MSZP) pedig kijelentette, hogy „Európai romapolitika nélkül nem létezik nemzeti romapolitika sem”. A vitában felszólalt még Tabajdi Csaba, összefoglalva, hogy az EU-nak nincs kisebbségpolitikája sem a tradicionális, sem pedig a migráns kisebbségek irányába. Végül az EP január 31-én elfogadta az egységes roma stratégiára vonatkozó állásfoglalást,⁴⁹ amely előrevetíti 2010-ig egy átfogó tervet kidolgozását. Magyarország azt aláíró EP-képviselői szerint a *Roma Integráció Évtizede 2005–2015* elnevezésű program során eddig nem történt előrelépés.

Az eseményekre ebben az esetben meglepően gyors reakciót láthatunk európai szinten, a Parlament tökéletesen betöltötte tematizáló-artikuláló feladatát. Az úgy továbbvitele végrehajtási szintre (a Bizottsághoz) szintén sikeresnek tekinthető. Mindkét, a témát sajátjának tekintő magyarországi képviselő felszólalt, részt vett a tervet előkészítésében, illetve rajtuk kívül a szocialista frakció és annak magyarországi tagjai is aktívnak bizonyultak. Az eset – egyelőre – az uniós szintű emberjogi ügyek kezelésének mintapéldájaként szolgálhat. A magyarországi képviselők a kérdésben együttműködtek.⁵⁰

⁴⁸ Európai stratégia a roma kérdésről – Tevékenységek: Viták, 2008. január 16. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20080116+ITEM-014+DOC+XML+V0//HU&language=HU> (letöltve: 2008. március 4.)

⁴⁹ A romákkal kapcsolatos európai stratégia, 2008. január 31. P6_TA(2008)0035 - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2008-0035+0+DOC+XML+V0//HU> (letöltve: 2008. március 12.)

⁵⁰ Habár a sikert beárnyékolja, hogy az aláírás után Járóka Lívia látványpolitizálásnak minősítette azt... Romaügyi látványpolitika. 2008. február 27. <http://www.romapage.hu/hirek/hircentrum/article/113869/> (letöltve: 2008. március 4.)

Érdekképviselet?

Nem számít újdonságnak, hogy az Európai Unióba való belépéssel megváltozott az érdekérvényesítés mikéntje, új dimenzióba került az érdekképviselet. A föderális Európában egyrészt fontos, hogyan működik a közvetítő csatorna az EP-képviselők és Magyarország között; másrészt meg kell tanulni az együttműködés új módjait, ahhoz hogy hatékonyan érvényesíthessük nemzeti érdekeinket. Tabajdi Csaba szerint ugyanis az egyesült Európában továbbra is nemzeti érdekek mentén fognak rendeződni az országok, ez ugyanis „nemhogy elvesztené jelentőségét az Unióban, hanem a nemzeti érdekek fő vonatkozási pontja és ütközési terepe éppen az Európai Unió lesz”.⁵¹

Az unió és Magyarország közötti kommunikációt találóan írja le Szent-Iványi István,⁵² aki a „Budapest-Brüsszel léghídról” beszél, hogy érzékeltesse a képviselők kétirányú szerepét: mind a hazai érdekek artikulációját, mind pedig a kinti döntések, események becsatornázását. Ez járat véleménye szerint odafele jobban „működik” mint visszafele, ezt többek között egyfajta „intellektuális restségnek”, a közéletben és a médiában jelenlevő belpolitikai túlsúlynak, illetve a magyar választó hozzáállásának tudja be, aki szerint jelenleg az Európai Unió „nem több egy gazdag nagybácsinál”.

Az érdekérvényesítéshez nem elegendő jó pozíciókat megkapni, azokat fel is kell tudni használni, ez pedig kooperáció útján lehetséges. Az együttműködésnek több dimenziója van, a képviselők saját frakciójukkal való egyeztetésétől kezdve egészen a nemzeti képviselők egymás közötti, illetve az „anyaországgal” való összefogásáig.

Tabajdi három modellt ír le⁵³ az EP-ben:

- „frakcióközi modell”: az EP-ben egy ügy hatékony képviselőtére csak több frakció támogatása esetén lehet számítani, azaz nagyon fontos lehet a különböző frakciók közötti közös pontok

⁵¹ Tabajdi Csaba – Korányi Dávid: Az uniós nemzeti érdekérvényesítés három modellje. In: *Magyarország politikai évkönyve 2006*. Demokrácia kutatások magyar központja közhasznú alaptívány, Budapest, 2006. 836.

⁵² Szent-Iványi István: Budapest-Brüsszel léghíd: az Európai Parlament magyar képviselőinek kétirányú politikai szerepe. In: *Magyarország politikai évkönyve 2006*. Demokrácia kutatások magyar központja közhasznú alaptívány, Budapest, 2006. 827–835.

⁵³ Tabajdi i. m. 839–849.

feltérképezése. Természetesen ennek a modellnek a sikeréhez elengedhetetlen előzetesen a jól artikulált közös álláspont kialakítása.

- „koalíciós modell”: ez a modell több formát is magába foglal, az ország-csoportok közötti állandó vagy ad hoc-jellegű partnerségen alapul. Ilyen lehet például az újonnan csatlakozott országok együttműködése, a területi (pl. visegrádi országok, balti államok stb. általi) érdekérvényesítés, de a szigorúan egy ügy erejéig való megegyezés is.
- „hálózati modell”: a legbonyolultabb, de egyben hosszú távon a leghatékonyabb kooperációs forma. Ez túlnyúlik a politikai frakciókon és a nemzeti álláspontokon, és egy összeurópai problémát próbál képviselni. Legjobb példája a Kisebbségügyi Intergroup.⁵⁴

Ha ügyenként végigmegyünk, láthatjuk, hogy a magyarok a legtöbbször a frakcióközi modellt használták, hiszen az volt a legkézenfekvőbb, az ügyek során képviselt érdekek nemzeti szinten egységesek voltak. Gál Kinga szerint is az eddigi eredményeket úgy tudták elérni, hogy mindenki a saját frakciójában „vitte az ügyet” és győzte meg pártját, hogy aztán egyetértés alakulhasson ki.⁵⁵ A Vajdaság, illetve az olaszországi romák ügyében ez sikeresnek bizonyult, a többi esetben inkább fél sikerrekről beszélhetünk – természetesen ez számos egyéb tényezőtől is függött (például a nem létező uniós kisebbségvédelmi normák – a viszonyítási pont hiánya). A Beneš-dekrétumok esetében beszélhetünk ad hoc koalíciós modellről is, mert itt Németországnak is érdeke volt az együttműködés, a hálózati modell pedig már szintén megjelenik az ügyek nagy részében, pont a Kisebbségügyi Intergroup beavatkozásával.⁵⁶

Természetesen fontos megjegyezni, ahhoz, hogy sikerről vagy kudarcról beszélhessünk, nem csak az elérendő célokat kell definiálnunk, hanem a rendelkezésünkre álló kereteket is. Érzékeny kérdések lévén, a kisebbségi kérdések esetén a siker mércéje más: a legfontosabb

⁵⁴ Az Intergroupok ún. „érdeklődési csoportok”, amelyet a képviselők egy-egy ügy érdekében hoznak létre, és amelyben az együttműködés átnyúlik országokon és frakciókon. Létezik ilyen a vadászat, a borászat, de a nemzeti kisebbségek vagy a romaügyek terén is.

⁵⁵ Forrás: Interjú Gál Kingával, 2007. november 28.

⁵⁶ Érdekes téma lehetne az Intergroup lobbijének elemzése is, illetve, hogy ez milyen mértékben járult hozzá az egyes ügyek sikeréhez.

szempont, hogy megfelelő hangsúlyt kapjanak, folyamatosan napirenden legyenek, az Unió ugyanis ugyanazt adja a kisebbségeknek, mint az egyének: lehetőséget.⁵⁷ A Kisebbségügyi Intergroup pedig megfelelő terep lehet a tematizáláshoz.

Az együttműködésen kívül azonban még egy dolog nagyon fontos a hatékony képviselőhöz: a megalapozott, konszenzusos álláspont. Ugyan triviálisnak tűnhet ez a szempont, de hogy mennyire nem az, a magyar érdekképviselő elemzése közben derült ki. Képviselőink nagy része nem látja át a hazai stratégiát, sőt, sok esetben nemcsak hogy a stratégiát, de bármiféle álláspontot, fogódzót sem találnak az egyes ügyek képviselőiben. Schöpflin György szerint ugyanis gond egyrészt, hogy a bizottságokban való munka ritkán hoz olyan lehetőséget, hogy más-más frakciókból összeüljenek képviselők és közös álláspontot alakíthassanak ki, de az igazi probléma az, hogy ez csak akkor lehetne sikeres, ha tudnák, mi a magyar érdek. Ez sokszor nem tiszta, számos esetben kellett szembesülni azzal, hogy Budapest nem küldött útmutatást, illetve amikor pedig rákérdezett a magyar álláspontra, kiderült, hogy nincs olyan.⁵⁸ Szájer József két szóval jellemzi⁵⁹ a magyar EU-politikát: konfrontáció-kerülés és rögtönzés, és az Állandó Képviselettel való kapcsolattartás teljes sikertelenségéről beszél.⁶⁰ Olajos Péter a stratégia hiányát említi: „A hazai érdekképviselő alacsony szintje, államigazgatásunk nehézsége és rugalmatlansága valamint a belpolitikai harcok következményeként előállt koncepciótlanság, stratégiahiány egyaránt visszahúzta uniós teljesítményünket az elmúlt másfél év során.”⁶¹ Természetesen itt azonnal felmerül, hogy nem csak arról van-e szó – amit Szent-Iványi István elkerülhetetlennek is tart⁶² –, hogy kormányzati és ellenzéki képviselőtől nem várható el egyformán az aktuális kormánypolitika képviselése. Minden bizonnyal ez is közrejátszik a nem kormánypárti képviselők negatív nyilatkozataiban – nem is beszélve a magyarországi belpolitika feloldhatatlan szembenállásáról –, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a képviselők egyrészt nem a koncepcióval való egyet nem értésről, hanem teljes információhiányról beszélnek, illetve, hogy két kormánypárti képviselő is kritikával illeti az

⁵⁷ Gál i. m. 31.

⁵⁸ Forrás: Interjú Schöpflin Györggyel, 2007. november 23.

⁵⁹ Szájer József: A leggyengébb láncszem. In: *Magyarország politikai évkönyve 2006*. Demokrácia kutatások magyar központja közhasznú alapítvány, Budapest, 2006. 826.

⁶⁰ Uo. 822.

⁶¹ Olajos i. m. 804.

⁶² Lásd az interjúban.

eddigyi együttműködés minőségét. Szent-Iványi István arról beszél, hogy a magyarországi politikai és közéletben nem jelenik meg az EU,⁶³ Tabajdi pedig a „két Magyarország szembeállítását” jelöli meg a „fenntartható és sikeres uniós tagság” legnagyobb fékező tényezőjeként.⁶⁴

A magyarországi belpolitika kivételését, a megosztottságot legmeglepőbbben a két roma származású magyar képviselő – legalábbis a média szerinti – különállása igazolja. Az olaszországi kitoloncolások kapcsán kialakult helyzetben elért eredmények első látásra igazi sikerként könyvelhetők el, a jegyzőkönyvek alapján együttműködésről beszélhetünk a magyar képviselők részéről. Azonban a *Népszabadság*ban megjelent cikk⁶⁵ szerint az ügyeket külön „folyosókon” képviselik: Lévai Katalin vezetésével megalakult egy Roma Intergroup, amelynek azonban a két magyarországi roma származású képviselő, Mohácsi Viktória és Járóka Lívia nem tagja. Az utóbbi az Antirassizmus és Sokszínűség Munkacsoportba lépett be. Ennek ellenére Járóka azt állította, hogy nem zárkózik el az együttműködéstől, de úgy gondolja, „lehet két oldalon képviselni ugyanazt, annál jobb, minél több ilyen megmozdulás van”.⁶⁶

Kitekintés

Magyarország különleges helyzetben van, mert az „anyaországból” érkezett 24 képviselőn kívül, szlovák, illetve román színekben hat másik képviselő lobbieréjére is számíthat. A szlovákiai képviselők (Bauer Edit [MKP; EPP-ED] és Duka-Zólyomi Árpád [MKP; EPP-ED]) aktívak voltak az említett ügyekben, többször felszólaltak, illetve az állásfoglalásokhoz és a közös nyilatkozatokhoz is csatlakoztak, növelve ezzel azok támogatottságát. Ha szükségesnek tartották, hangot adtak akár szlovák kollegáik álláspontjával ellentétes véleményüknek is (lásd fentebb például az Állampolgári Jogok Bizottsága előtt lefolytatott vitát a Beneš-dekrétumokkal kapcsolatban). A velük való együttműködés jól példázza az államok fölötti, de közös „nemzeti” érdekért való fellépést, amelyben Magyarország egyedülálló lehet.

A 2007-es bővítési folyamattal nem csak a magyar nemzetiségű képviselők száma nőtt tovább (Csibi Magor Imre [PNL; ALDE], Sógor

⁶³ Szent-Iványi i. m. 834–835.

⁶⁴ Tabajdi i. m. 850.

⁶⁵ Külön „folyosókon” a romaügy. *Népszabadság*, 2004. november 1.

⁶⁶ Interjú Járóka Líviával, 2005. február 7. BBCHungarian http://www.bbc.co.uk/hungarian/news/story/2005/02/050207_jarokaint.shtml (letöltve: 2008. március 5.)

Csaba [RMDSZ; EPP-ED], Winkler Gyula [RMDSZ; EPP-ED] és Tőkés László [független] személyében), hanem két újabb kisebbségekkel rendelkező ország lett az EU tagja. Ezért is, de főképp, mert a gazdasági konvergencia mellett jelenleg más területeken is a szorosabb integráció felé hajlik az európai közösség (lásd: lisszaboni szerződés), az Unióban jó eséllyel jut hangsúlyosabb szerep az elkövetkező években az emberi és kisebbségi jogvédelemnek. Magyarország is új helyzet elé néz, 2011-től ugyanis a spanyol–belga–magyar hármas tagjaként fél évig az Unió soros elnöki posztját fogja betölteni. Ezen változások mind új perspektívát jelentenek, ami talán kimozdíthatja a jelenlegi patthelyzetből a Budapest–Brüsszel magyar–magyar kapcsolatokat. A vélemények viszont már eltérnek azt illetően, hogy az elnökség alatt „végigvihető-e” valamilyen számunkra fontos ügy: Schöpflin szerint van erre esély, ugyanis akkor valószínűleg a regionalizmus lesz napirenden, amelynek keretein belül a regionális nyelvekkel fel lehet hívni a figyelmet a kisebbségi ügyek képviselőire is;⁶⁷ Szent-Iványi viszont ezzel ellentétesen úgy véli, hogy az elnökség feladata a napirenden szereplő kérdések pártatlan közvetítése, Magyarország pedig nehezen tekinthető pártatlannak ebben az ügyben.⁶⁸ Mindenesetre a 24 magyarországi és a 6 határon túli magyar képviselőnek érdemes keresni a közös érdekérvényesítés lehetőségeit, kereteit, hiszen mind a három együttműködési modellt sikeresen használhatják fel.

Az eddig eltelt időszak tevékenységének összefoglalása ugyan nem lehet teljes csak négy ügyön keresztül vizsgálva, azonban kaphatunk egyfajta pillanatképet. Összegezve azt mondhatjuk, hogy képviselőink sikeresen vették az akadályokat, beilleszkedtek az Európai Parlament munkarendjébe, sőt, kifejezett sikereket is értek el. A címben feltejt kérdésre válaszolva: együttműködés létezik, ezt a példákon keresztül is láthattuk, annak módja kielégítő, eredményei azonban ambivalensek. Az okokat vizsgálva itt elsősorban hazai, belpolitikai kudarcokat sorolhatunk fel, így annak esélye, hogy ez az elkövetkező években megváltozzon, kérdéses, nem megjósolható. Az EP-képviselő munkájának értékelése, az együttműködés vizsgálata azonban további elemzés tárgyát képezheti, főleg két küszöbön álló esemény – az egy éven belül esedékes EP-választások, és a 2011-es magyar elnökség – tükrében.

⁶⁷ Forrás: Interjú Schöpflin Györggyel, 2007. november 23.

⁶⁸ Forrás: Interjú Szent-Iványi Istvánnal, 2007. november 25.

Függelék

Magyar képviselők az Európai Parlamentben

Magyarországi, teljes jogú szabíbizottsági tagok		Pótagok
Külglygi Bizottság AFET	Schöpflin György (EPP-ED) Szent-Iványi István (ALDE)	
Fejlesztési Bizottság DEVE	Dobolyi Alexandra (PES)	Óry Csaba (EPP-ED)
Nemzetközi Kereskedelmi Bizottság INTA	Glattfelder Béla (EPP-ED)	
Költségvetési Bizottság BUDG	Surján László (EPP-ED) Fazakas Szabolcs (PES)	Olajos Péter (EPP-ED) Szent-Iványi István (ALDE)
Költségvetési Ellenőrzési Bizottság CONT	Fazakas Szabolcs (PES)	Herczog Edit (PES)
Gazdasági és Monetáris Bizottság ECON	Becsey Zsolt (EPP-ED)	
Foglalkoztatási és Szociális Bizottság EMPL	Óry Csaba (EPP-ED)	Mohácsi Viktória (ALDE) Kósáné Kovács Magda (PES)
Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmi- szerbiztonsági Bizottság ENVI	Olajos Péter (EPP-ED) Hegyi Gyula (PES)	De Blasio Antonio (EPP-ED)
Ipari, Kutatási és Energiatügyi Bizottság ITRE	Gyürk András (EPP-ED)	Barsiné Pataky Etelka (EPP-ED) Herczog Edit (PES)
Belső Piaci és Fogyasztóvédelmi Bizottság IMCO	Herczog Edit (PES)	Gyürk András (EPP-ED)

<i>Magyarországi, teljes jogú szakbizottsági tagok</i>	<i>Póttagok</i>
Regionális Fejlesztési Bizottság REGI	De Blasio Antonio (EPP-ED) Gurmai Zita (PES) Harangozó Gábor (PES)
Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottság AGRI	Tabajdi Csaba (PES) Harangozó Gábor (PES) Glattfelder
Kulturális és Oktatási Bizottság CULT	Schmitt Pál (EPP-ED) alelnök Mohácsi Viktória (ALDE) Hegyi Gyula (PES)
Jogi Bizottság JURI	Lévai Katalin (PES) Szájer József (EPP-ED)
Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság LIBE	Gál Kinga (EPP-ED) alelnök Lévai Katalin (PES) Járóka Livia (EPP-ED) Kósáné Kovács Magda (PES) Mohácsi Viktória (ALDE)
Alkotmányügyi Bizottság AFCO	Szájer József (EPP-ED)
Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottság FEMM	Járóka Livia (EPP-ED) Gurmai Zita (PES) alelnök
Petíciós Bizottság PETI	Dobolyi Alexandra (PES)
Emberi Jogi Albizottság DROI	Gál Kinga (EPP-ED) Schöpflin György (EPP-ED) Tabajdi Csaba (PES)

<i>Határon túli magyar, teljes jogú szakbizottsági tagok</i>	<i>Pótagok</i>
Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottság FEMM	Bauer Edit (EPP-ED, Szlovákia)
Emberi Jogi Albizottság DROI	Duka-Zólyomi Árpád (EPP-ED, Szlovákia)
Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Bizottság	Csibi Magor Imre (ALDE, Románia) alelnök
ENVI	
Belső Piaci és Fogyasztóvédelmi Bizottság IMCO	Csibi Magor Imre (ALDE, Románia)
Foglalkoztatási és Szociális Bizottság	Sógor Csaba (EPP-ED, Szlovákia)
EMPL	
Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság LIBE	Sógor Csaba (EPP-ED, Románia)
Kulturális és Oktatási Bizottság CULT	Bauer Edit (EPP-ED, Szlovákia)
Külgügyi Bizottság AFET	Tőkés László (független, Románia) Duka-Zólyomi Árpád (EPP-ED, Szlovákia)

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

A kisebbségi mint tudományos sarlatán

„Ha ma már kevesen is élnek a hajdani magyarirtás áldozatai közül [sic!], vagy ha a leszármazottaik már nem érzik az összefüggést a hajdani és a mai sorsuk között, akkor miért kell ismételtlen a múltban vájkálni?”

Vajda Gábor¹

Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. 1. k. (1945–1972).*

Szabadka, Magyarországtudató Tudományos Társaság, 2006. 503 oldal

Ha egy könyvkiadó nevében benne foglaltatik, hogy „Tudományos Társaság”, joggal gondolhatjuk, az általa kiadott könyveket a kiadó, a társaság tagjai is tudományosnak tartják. Ám ez tudományfilozófiailag és -szociológiailag korántsem ilyen egyértelmű. Kezdve onnan, hogy egy „Tudományos Társaság” kiadhat nem tudományos jellegű műveket, egészen odáig, hogy az, egy csoport összeáll és tudományos társaságot hoz létre, nem feltétlenül jelenti, tudományos igénnyel is bírnak munkáik.

Kissé zavaros indításnak hathatnak a fenti sorok egy recenzió esetében, de innen kell kezdenünk. A szabadkai székhelyű társaság munkái gyakran – véleményem szerint – egyáltalán nem állják ki a tudományoság próbáját. Sajnos egyszerűen csak arról van szó, hogy egy kis, kb. kétszázhetvenezres kisebbségi közösségben bárki, minden következmény nélkül, olyan társaságot alapíthat, amelyet akar, s annak nevezzi, aminek csak kedve szottyán. Ez esetben pedig a társaság minden valódi tudományos kontroll nélkül úgy „tudóskodik”, ahogyan csak akar.

¹ Vajda Gábor: Önmegismerés és cselekvés. *Aracs*, 2007. 4. sz. 8.

A nevezett szabadkai társaság elnöke Gábrity Molnár Irén, s a fenti kiadásért is ő felel. A kisebbségi „tudományos” életre jellemző módon ő (illetve társasága) immunis a szakmai bírálóakra. Amikor pár éve az újvidéki *Híd* 2005. novemberi számában az újvidéki Magyar Tanszék vezetője, Bányai János, illetve egyik tanára, Gerold László is megsemmisítő kritikát² írt munkájáról,³ amelyben a vajdasági magyar tudományos könyvkiadást tekintette át, nem reagált rá semmit – másutt a hallgatás beleegyezésnek számít, és az illető pozíciója megrendül a tudományos(nak nevezett) életben. Bányaiék olyan súlyos vádakkal illették ugyanis, ami nem maradhatott volna reakció nélkül: silánynak és zűrzavarosnak, magyartalannak minősítik dolgozatát, hiányos szakértelméről beszélnek. A reakció viszont elmaradt, Gábrity Molnár azóta is háborítatlanul tevékenykedik Szabadkán, íme, ő felel e „tudományos” kiadványért is. Külön érdekesség, hogy a szóbanforgó tanulmánykötethez az MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottságának elnöke írt ajánlást – ám természetesen sem az MTA áldását adó Berényi Dénes akadémikus részéről, sem a könyv felvidéki szerkesztői és kiadói részéről nem érkezett reagálás (ami végül is, ismervén a kisebbségi tudományos életet, nem meglepő, sőt „normális”).

Mondani sem kell, az, hogy Gábrity Molnár miért nem vette figyelembe az újvidéki Forum „tudományos” kiadványait, magától értetődő bizonyos, már hagyománnyal bíró konfliktusok fényében, az Újvidék és Szabadka közti ellentét okán. „Szabadka” nem tartja elfogadhatónak szakmailag „Újvidéket”, s fordítva. A dolog komikus jellegét viszont az kölcsönzi, hogy szakmailag is elfogadott társadalomtudományos kutatás egyik helyen sem folyik, ahogyan az újnak kinevezett központban, Zentán sem. (Irodalomtörténeti- és tudományi pedig csak „Újvidéken”, azaz az újvidéki Magyar Tanszékhez köthetően.) Egyes kutatók – budapesti közvetítéssel – ugyan lekutattak ezt-azt, de mindez igen „puhának” tűnik. Mi sem jellemzőbb, mint hogy a reprezentatívnak szánt kötetben, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet által kiadott *Délvidék – Vajda-*

² Bányai János: Ilyen lenne, ilyenek lennének? *Híd*, 2005. 11. sz. 86–89.; Gerold László: Hozzá nem értés felsőfokon. *Híd*, 2005. 11. sz. 90–103.

³ Gábrity Molnár Irén: A magyar tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben. A vajdasági magyar nyelvű tudományos könyvkiadás válogatott bibliográfiája (1990–2005). In: *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Összeállította és szerkesztette Simon Attila. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2005.

ság – Társadalomtudományi tanulmányokban⁴ Gábrity Molnár Irén normatíve közelít a kérdéshez: „A vajdasági magyar tudomány [és az mi lenne?! – SzHGy kérdése] új önszerveződésének folyamatában vagyunk, hiszen a társadalmi közéleti [sic!] feltételek is dinamikusan [?!] változnak az országban. Soha jobban, mint most, szükségünk van a tudós elit pozitív magatartásformájára [?!]. A változó társadalmi értékek és a csüggedés időszakában a megoldási javaslatokra kell összpontosítanunk.”

Mint láthatjuk, Gábrity Molnár koncepciójában a kisebbségkutatónak, nemzetmentő értelmiségiként megoldási javaslatokat kell letennie az asztalra egy olyan világban, ahol változnak a társadalmi értékek (ez is egy hatalmas közhely), ráadásul csüggedős időszak van – ám azt nem mondja meg, kik csüggednek, mennyire és miért, és ki állapította ezt meg tudományosan... (Ha a szerbiai elnökválasztáson induló közös magyar jelölt körüli hurráoptimista hangulatot vesszük, ami a sajtóban hatalmas teret kapott, illetve maga a sajtó generálta, éppenséggel semmiféle csüggedés nincs a Vajdaságban a magyarok közt – már ha ismét csak a sajtót olvassuk.) A tudós elit pozitív magatartásformáját kéri számon – ebből az következik, hogy mindeddig negatív vagy közömbös magatartásformával bírtak? De egyáltalán, mit jelent ez a szóösszetétel?

Gábrity Molnár avitt tudomány- és kutatásfelfogása valahol a 20. század eleji társadalomtudományos(nak próbáló lenni) gondolkodás szintjén mozog. Hovatovább vajdasági magyar tudományosságot emleget. De vajon kik lennének a vajdasági magyar társadalomtudósok?

Nyilván, akiket társaságuk kiad, megszólaltat. Jellemző, hogy a zentai kiadványba, amely a tömbmagyarság embereit, a „szabadkaiakat” tömöríti inkább, nem is került olyan „újvidéki”, aki konfliktusban állna Gábrity Molnárékkal. Az már csak hab a tortán, hogy a kötet alcímével ellentétben a tanulmányok java aligha mondható társadalomtudományinak (mint pl. az irodalomtudományi, a művelődéstörténeti, a helyismereti vagy a nyelvészeti írások). A helyes sokkal inkább a bölcsészettudományi jelző lett volna.

Zárójelben megjegyezhetjük, hogy miközben a Vajda Gábor által felélés szerkesztőként jegyzett *Aracs* c. szabadkai folyóiratban, melyben mindig a nyelvi igényességet kérik számon másokon, elképesztő helyesírási hibákat produkálnak. Úgy, hogy a kontextus ismerete nélkül az

⁴ Papp Richárd (szerk.): *Délvidék – Vajdaság – Társadalomtudományi tanulmányok*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2007.

még félreérthető is lenne, éppen Gábrity Molnár egyik tanulmányában,⁵ melyben nem kevesebb, mint kilenc táblázatban is válaszként így adták meg a *nemigent*: „Nem igen”... De ennél sokkal súlyosabb szakmai hibákkal is találkozhatunk, hiszen pl. úgy érdeklődtek arról, szükség van-e egy egységes vajdasági vagy egy Kárpát-medencei magyar médiaház működtetésére, hogy éppen a médiaház definícióját nem tudhattuk meg mi sem, és feltételezhetően a válaszadók sem. Miközben az *egységes médiaház* fogalma egyáltalán nem bevett, tehát aligha érthető a földi halandók számára, így nekem sem. Hacsak nem a szocialista érában favorizált egy és oszthatatlan sajtópalotára gondolunk, amit lám, most visszaírnunk.

Mindezt azonban nevezhetnénk akár piszlicsáré helyi, vajdasági, kisebbségi ügynek is – attól még nem omlik össze a tudomány vára, hogy a határon túl egyesek kóklerkednek. De már fontosabb, ha „kutatásaik”, interpretációik megjelennek a szélesebb nyilvánosságban is. Így történt ez 2007 végén, miután Budapesten sajtótájékoztatót tartottak a Kárpát Panel 2007 nevezetű kutatásról.⁶ A Kárpát-medencei magyarságot vizsgáló szociológiai felmérés vajdasági részéről Gábrity Molnár Irén számolt be, megállapítva, a vajdasági magyar válaszadók 76,5 százalékát székelyekkel tölti el, hogy magyarnak született, majd megállapítja: „ennek az okát mindenképpen ki kellene vizsgálni”! Ez az eredmény olyan meglepetést váltott ki, hogy ha az egyébként igen figyelmetlen vajdasági magyar sajtó nem is kapta fel az MTI által is hírbe foglalt „szenzációt”, a marosvásárhelyi *Népiújság* cikkének címe már ez volt: „A vajdasági magyarok többsége székelyi magyarságát”.⁷ Ám még mielőtt elkezdenénk azon morfondírozni, hol is tévesztettek ennyire utat a vajdasági magyarok, fogadjuk meg Gábrity Molnár ajánlását, miszerint ezt a kérdést meg kell vizsgálni, s nézzük meg a kötetben megtalálható tabellákat: ebből kiderül, hogy Gábrity Molnár egyszerűen fordítva olvasta le az adatot, tehát a helyzet az, hogy a vajdasági magyarok 76,5 százaléka egyáltalán nem székelyenli, hogy magyarnak született. Egyébként Gábrity Molnár arra, hogy itt valami nem stimmel, rájöhett volna, ha kicsit

⁵ Gábrity Molnár Irén: A délvidéki magyarok regionális tudata. *Aracs*, 2007. 4. sz. 50–54.

⁶ A kutatás eredményeit lásd: Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2007. 308.

⁷ A sajtóvisszhangról lásd: Papp Z. Attila: *Kárpát Panel 2007: egy kutatás gyors- hatása. Regio*, 2007. 4. sz. 107–127.

elgondolkodik, hiszen a vajdasági magyarság – akár a többi populáció – sokkal magasabbra értékeli a saját, mint mások közösségét, ezzel pedig nem lehet egyenes arányosságban a szégyen.

S itt térhetünk rá a kötetre. Vajda Gábor egykor az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének hallgatója volt, majd a tanszékhez szorosan kötődő Hungarológiai Intézet munkatársa 1969-től 1978-ig. Távozásának pontos okai előttünk ismeretlenek. Mindenesetre az bizonyos, hogy Vajda az irodalmi élet egykori fejedelmének, Bori Imrének volt lelkes tanítványa, hogy aztán kenyértörésre kerüljön sor köztük. Vajda távozik Újvidékről, s 1995-ben megjelent irodalomtörténetével, *A magyar irodalom a Délvidéktől Trianontól napjainkig* c. kötetével⁸ végképp leszámolt korábbi munkásságával is, hiszen elsősorban nemzeti szemszögből vizsgálta a szóbanforgó időszakot. Az újvidéki irodalomtörténészek és -tudósok természetesen nem fogadták el álláspontját (vitára sem igen méltatták), ahogyan Vajda Gábor sem fogadja el az újvidékieket (Borit annak haláláig, továbbá Bányai Jánost, Gerold Lászlót, Utasi Csabát, Faragó Kornéliát stb.)

Ez az irodalomtörténeti munka egyébként egyértelműen a most recenzálandó kötet előzménye, sőt utóbbi irodalomtörténeti része valószínűleg kibővítése az előbbinek, a koncepció ugyanaz: a műalkotásnak egy értelme, célja van, az, hogy *szolgálja* a közösség megmaradását. Egyfajta szenvedéstörténet mindkét kötet: mivel a közösség szenved, hisz kisebbségbe került, diktatúrák alatt él, nincsenek jogai, lehetőségei stb., az írónak sincs más dolga, mint szenvedve írni, szenvedve leírni a szenvedő közösség életét. Minden más e közösség megmaradása ellenében van. Régről ismerős ez a kotta, igaz, a népnemzeti szólam most kisebbségire lett hangszerelve. Leginkább Veres Péter felfogásához hasonlítható: az írónak népben-nemzetben kell gondolkodnia, a magyar írónak nemzetével, fájával kell sorsközösségben élnie, amellyel testben-lélekben azonos. Értelemszerűen Vajdánál is az következik mindebből, hogy mivel a nép sorsa rossz, szenved, az írónak is busongania kell. Azok az írások, amelyek nem e témáról nem e hangnemben szólnak, nem is lehetnek hát jók esztétikailag sem – Vajdánál etika és esztétika a véletlekig leegyszerűsítve olvad össze. Csak az erkölcsi értelemben jó író írhat szép műalkotást is. Hogy pedig ki a jó író? Azt Vajda mondja meg.

⁸ Vajda Gábor: *A magyar irodalom a Délvidéktől Trianontól napjainkig*. Budapest, Berebény, 1995.

Emiatt aztán a kötet műfaja sem meghatározható, hisz még erkölcs-prédikációnak is elmegy. Egy a biztos: a tudományos köntös, ami alatt azonban pőrén egy kentaur áll. Épp e kettősségből, pontosabban e hármasságból következik a kötet szerkezete, annak szétesettsége. Mert ez a kötet semmiféle tudományos próbát nem áll ki (s erről még lesz szó), s mivel összekeveredik benne az irodalomtörténet az eszmetörténettel, az sem világos, végül milyen problémát akar körbejárni? Az irodalomét, az irodalmi életét? Vagy a kisebbségi közgondolkodását? Ha mindkettőt, mégis, mi lenne a közös nevező? Miért válik mindkettő ugyanúgy problematikussá? Miféle sajátossága ez a kisebbségi életnek? Vajda azonban ilyesfajta kérdéseket nem tesz fel, megy a maga útján: ez jó, ez nem jó.

Méginkább zavaros, hogy Vajda ritka kivételektől eltekintve úgy tekint az egész vajdasági magyar problematikára, mint egy kereken lezárható egységre. Noha szól arról, hogy az 1945 utáni jugoszláv és szerb politikai mező miképpen határozta meg a vajdasági magyart, de szinte csak megemlíti ezt. Ráadásul úgy tekint az egész időszakra, mint amikor csak elnyomás volt, vagyis egyrésztől volt a titói diktatúra, másrésztől a magyarok. Szintén csak jelzi, mert mégsem mehet el mellette teljesen, hogy a jugoszláviai innovatív kulturális-művészeti, társadalomtudományos, filozófiai stb. mozgalmak, irányzatok, folyóiratok stb. miképpen termékenyítették meg a vajdasági magyarok életét. De itt is elsősorban az általa negatívnak bélyegzett folyamatokat emeli ki. Mintha az egykori Jugoszláviában a magyarokat csak kalapáccsal ütötték volna, miközben – tudjuk jól – éppen az összmagyarság e része volt legkevésbé *elnyomva*, hogy a Vajda által használt, felületes publicisztikai nyelvezeten szóljunk. Ugyanakkor az az érzésünk, hogy Vajda mindennek utána sem nézett, nem is ismeri a vonatkozó időszak idevágó (szak)irodalmát. A kontextusból teljesen kiszakítva vizsgálja meg a vajdasági magyarság ezen időszakát. Jellemző az is, hogy noha eszmetörténetről beszél, sem az 1945 előtti, sem az azutáni magyar(országi) gondolkodók műveit nem veszi elő, s azon jugoszláv ideológusokét is (vagy nevezzük őket mégiscsak gondolkodóknak) csak éppen egy picit, s csak azt, ami magyarra lefordítódott mindazokéból, akik akkoriban az egész jugoszláviai teret meghatározták. Miközben közhely, hogy az, ami a vajdasági magyarok politikai, kulturális életében történt, illetve hogy mi történt(hetet)t, mi íród(hat)ott, mi jelen(hetet)t meg, mindvégig leginkább annak függvénye volt, mi történt Jugoszláviában, miképpen alakul a szerb elit viszonya a központi jugoszláv elittel. Ám az olvasó erről alig olvashat valamit, ezért az, aki nem

ismeri elég jól Jugoszlávia 1945 utáni történetét (s nem csak a politikait, de a kulturális stb. történetét is), annak alighanem az lesz az érzése, hogy a vajdasági magyarok egy zárványban tengették életüket a szocializmusban. Ez azonban közelszem igaz, a felemelkedés útját a legrebellisssében kívül a titói rendszer minden magyar számára is nyitva hagyta, s nem pusztán a későbbi háborús idők miatti (jogos) nosztalgia szépíti meg az egykori időszakot. Magam sem állítom, hogy az a szabadság birodalma lett volna, sőt! De Vajda göcsörtösen azt akarja bizonygatni, *az iszonyatos elnyomás* közepette az értelmiség java *behódolt* a rezsimnek, hol tudatosan, hol öntudatlanul. Az effajta szótárral viszont véleményem szerint nem lehet pontosan leírni a történetet, legfeljebb az egyik mellékszálát.

A dolog pikantériája, hogy az 1945-ben született Vajda most saját kortársairól, egykori kollégáiról, barátairól, szerkesztőtársairól, azok műveiről, gondolkodásmódjáról igyekezett összegző jellegű eszme- és irodalomtörténetet írni. A fentebb jelzett, „Szabadka” és „Újvidék”, Vajda és mások közti egykori konfliktusok már megelőlegezik, hogy csakis elfogult alkotás születhetett. Vajda Gábor ugyanis sajátos „tudományos” pozíciót választ magának.

Az még csak hagyján, hogy büszkén az MTA köztestületi tagjának vallja magát – noha a *határon túli* köztestület tagja, ahová bárki jelentkezhet, akinek tudományos fokozata van és magyar. Tipikus módon e címet azonban a határon túli „tudományos” életben úgy használják, mintha akadémikusokról lenne szó. Ez akár lényegtelen momentum is lehetne. De hogy Vajdának nem sok köze van a tudományhoz, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy saját magáról a kötetben egyes szám harmadik személyében ír! S aki nem tudja, ki ő, a kötetet olvasván azt hihetné, hogy a témától, a kortól, a benne szereplő emberektől teljesen független elemzőről van szó. Noha az 1960-as évek második felétől kezdve Vajda a vajdasági magyar kulturális-irodalmi élet tevékeny tagja, rendszeresen publikál, főleg kritikákat, tanulmányokat, részt vesz a vitákban, szerkeszt stb. Ám itt mintha éppen az lenne a célja, hogy magát teljességgel kivonja a történetből, és egy másik képet alakítson ki magáról. Személyes emlékeit nem eleveníti fel, mintha tényleg nem akkor és ott élt volna, mintha nem lett volna mindennek szem- és fültanúja is. Ez teljesen furcsa, szokatlan egy olyan könyv esetében, amely a társadalmi kontextust is figyelembe veszi (bár, mint jeleztük, csakis a vajdasági magyart). S ez már csak amiatt is sajnálatos, mert Vajda valójában hatalmas munkát végzett el: 1945-től kezdve szinte mindent elolvasott, ami a Vajdaságban magyar nyelven

megjelent (csak a helyi lapokat nem). Maga az első is már ötszáz oldalas, vaskos és nagy formátumú kötet, amelyet egyébként a kötet recenzense, Hornyik Miklós a könyv hátoldalán „alapozó mű”-nek nevez.

S Hornyiknál is megállhatunk egy pillanatra, hiszen ismét csak szimptomatikus jelenség tűnik fel a láthatáron. Hornyik 1991-ig tevékeny részese volt a vajdasági közéletnek, irodalomtörténészként és szerkesztőként is, majd Magyarországra távozott. A Vajdával jó barátságban lévő Hornyik a könyv szinte egyedüli pozitív alakja: „mind a mai napig tartó hitelességgel fogalmaz”, „joggal írja”, „hiteles kritikája”, „a legszókimondóbb”. Sőt: „A kritikusok között Hornyik Miklós írta a legtöbb időtálló bírálatot a délvidéki magyarok irodalmáról. Azzal is összefüggésben, hogy a nyelvi igényességre saját maga mutatott példát.” Hovatovább az egykoron általa főszerkesztett *Képes Ifjúság* c. hetilap „a Délvidék minden idők legjobban szerkesztett újságja”. Ilyen dícséretnek után nyilvánvaló, hogy Hornyik nem fogja negatívan recenzálni a könyvet, s egyenesen „alapozó mű”-nek nevezi. Innentől egy „normál” tudományos közegben mindenki elhajtaná e kötetet a belterjesség vádjával, ilyen fokú fraternizálás ugyanis éppen a hitelességet kérdőjelezi meg, azt az objektivitást, amelyre Vajda hivatkozik. A magasságokba emelt, egykori szerkesztő Hornyik – mint alant még érzékeltetni próbálom – ugyanis alapvető hibákat nem vett észre a kötetben, a nyelvi igénytelenségektől kezdve a történelemhamisításon át a forráshiányig.

Méginkább nagyobb baj, hogy maga Vajda Gábor isteníti saját módszerét, amelyről először is – tökéletesen érthetetlenül – kijelenti, hogy a szellemtörténet eszmeközpontú irányzata, „amely a történetiség és a dialektika talaján áll. Ez a beállítottság, remélem, megóvott a szélsőségektől. Nem lehettem jobb- vagy baloldali, tehát nacionalista, antiszemita, illetve talajtalan ’általános ember’ sem.” (20. o.) Már a megfogalmazás is igen pontatlan, suta, de csak remélni merjük, Vajda nem arra gondolt – mint ami egyáltalán kiolvasható –, hogy aki jobboldali, az nacionalista, antiszemita, aki meg baloldali, az talajtalan „általános ember” (és ez meg végképp mit jelenthet?!).

Vajda ugyanígy megveregeti saját maga vállát, s világosan megmondja, milyen jögon helyénvaló minden állítása: „Több mint egy évtizedes rendszeres kutatásaim mellett a velük párhuzamosan folyó, illetve azt legalább két évtizeddel megelőző kritikus tevékenységem jogosít föl arra a felvetésre, hogy helyénvalóak a vizsgálódásom szempontjai.” (20. o.) Mondanunk sem kell, hogy eleve gyanús, ha egy eszme- és irodalomtör-

ténetet író – aki a kötet alcímével is jelzi, nem adja alább, ez bizony *történet* – saját alkotásának helyénvalóságát ítéli meg (ez talán a kritika dolga – ráadásul e témakörben *helyénvalóságról* beszélni amúgy sem lehet).

Szintén unikális jelenség, és a tudományos diskurzusokban elképzelhetetlen, hogy Vajda Gábor saját magáról végül egyes szám harmadik személyben ír. Hogy még nevetségesebb legyen, (ön)kritikusan: „Részben Bányai kritikai sznobizmusának hatására vezethető vissza (a szintén bácsfeketehegyi származású) Podolszki Józsefnek és Vajda Gábornak a sokszor terjengős és tudálékos esszéírása, nagyképű megállapításokra hajlamos kritikusai tevékenysége...” (334. o.) S mivel Vajda Gábor Bányai 1973-as kritikakötetét lehúzza, ugyanezen Vajda Gábor „dogmateremtő beállítottságáról” szól, középiskolai tanári szintről beszél, „Vajda kritikusai naivitásáról” (340. o.)

Az, hogy Vajda egyfelől magabiztosan kijelenti módszere helyénvalóságát, korábbi kritikai munkásságával kérkedik, azért is furcsa, mert egy önéletrajzi írásban⁹ nem titkolja, hogy az e kötetben igencsak bírált *Új Symposion* vonzaskörébe került: „A hatvanas évek második felének Jugoszláviájában, az európai tavasz szelének közeledését érezve még lehetett hinni abban, hogy ha nem nemzetté is, de a többségekkel egyenrangú nemzetiséggé válhat a jugoszláviai magyarság. Mint a Magyar Szó ösztöndíjasa, az Ifjúsági Tribün magyar műsorainak szerkesztője, később pedig az Új Symposion rovatszerkesztőjeként e remény jegyében dolgoztam; tudva azt, hogy az utóbb naivnak bizonyult és sokszor nagyképű, tudálékos szövegeink szellemi felüdülést jelentenek a magyarországi értelmiségnek, amelyhez többször is csak átcsempészve lehetett eljuttatni folyóiratunkat. Számos, a magyarság sorsát érintő írást is megjelentettünk az Új Symposionban. [...] Az utópizmus és a műközpontúság symposionista (részben újbaloldali) fábólvaskarikája befolyásolt akkorig. A jövő felé irányultság az emberek testvériesülését jelentette – valósi-kommunista alapon. [...] Művelődés- és könyvkritikáimban Sinkó Ervinnek és tanítványának, Bosnyák Istvánnak példamutatásához közel, a nyugati liberális marxistáktól is megtámogatottan és fiatalos naivitással a sztálinista dogmákat vettem célba, anélkül, hogy Titót bármikor is eszményítettem volna. Én mindenesetre a tiszta tudomány mélyvizében,

⁹ Vajda Gábor: Vallomás a pályámról. *Aracs*, 2002. 3. sz. (internetes kiadás: http://aracs.org.yu/folyoirat/2002_03/cikk_07.htm)

világnyelvek mohó tanulásában igyekeztem magamra találni. A lukácsi esztétika iránt főleg Végel László keltette föl az érdeklődésemet.”

Ezek után világos, hogy Vajda Gábor cselekvő részvevőként egy jó memoárkötetet talán letehetett volna az asztalra, de hogy másokat most, negyven évvel később azért bíráljon, amit önkritikusan – ami ugyan akár dicséretére is válhatna – a saját fejére olvas, visszás megoldás. De nincs mit csodálkozni akkor, amikor már a címlapon helyesírási hibával találkozunk:

REMÉNY
A MEGFÉLEM
LÍTETTSÉGBEN

– azaz kötőjel nélkül írják le a szót! Ráadásul megfejthetetlen, mit jelenthet a cím, főképpen a kérdéses időszak vonatkozásában. Ez csak az első kötetre vonatkozik, az 1945–72-es időszakra? Vagy az egész szocialista időszakra? (Némiképp érthetetlen a periodizáció is, hisz e kötetben öt fejezet is 1973-ig tárgyalja az adott kérdést.) Ki reménykedett és ki volt megfélemlítve? A vajdasági magyarság, vagy az értelmisége, esetleg mindenki?

A reménytelenségre, legalábbis a kötetet illetően, inkább Vajda szemlélete ad okot. Még egyszer szögezzük le: hatalmas munkával állunk szemben, ám ennek nem sok értelme lett, mert Vajda mindent egy szemüvegen át néz: egyfajta etnocentrikus „eszme- és irodalomtörténet” ez, ahol valami vagy valaki csak akkor jó, ha kellőképpen nemzeti érzelmű és csakis a vajdasági magyarság érdekeit nézi s védi. Minthogy azonban a szocializmusban Vajda szerint *mindenki* megalkuvó volt, értelemszerűen csak pár író mutatott jó példát, ám ők sem mindig (pl. Herceg János, Németh István stb.), Vajda minden egyes cikket, tanulmányt, könyvet, verset és regényt ebből a szémszögből olvas, elviselhetetlen módon túldimenzionálva a létbeágyazottság mannheimi tételét. Eközben zavaros fejtegetésbe kezd a vajdasági magyarok felelősségéről és más nációkhoz való viszonyáról.¹⁰ Vajda ugyanazt az író- és értelmiségfelfogást képviseli, mint Gábrity Molnár: az író, akárcsak a társadalomtudós, olyan értelmiségi, aki megvizsgálja, mi van, majd megmondja, mi legyen... Miközben

¹⁰ Talán nem túlzás, ha Vajda leegyszerűsítő historizálását a magyar fajvédelem (ami nem a rasszizmussal egyenlő természetesen!) eszmerendszeréhez hasonlítjuk, amely szintén mindent *magyar* szempontból vizsgált meg, azaz egy mindent politikai szempontból elbíráló primitív tudomány-, irodalom- és művészetszemlélet tesz magáévá. Ehhez lásd: Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok – A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 217.

a kötetben, az adott időszakot szemlélve, maga Vajda törekszik arra, hogy kimutassa kortársairól: akkortájt nem ismerték fel a dolgokat, össze-visz-sza beszéltek és írtak, mondták meg, mi hogy van s legyen...

Már a kötet elején hátrborzongató nemzetkarakterológiai általánosításokat olvashatunk: „A szorongó magyarnak viszont – aki sokszor nem is tudott a maga fajtája ellen elkövetett gonosztettekről – juttatott annyit a jugoszláv társadalom, hogy bizonytalanság és büntudat húzza visz-sza, ha anyanyelvi kultúrájának visszaszorulása miatt tiltakozni akart.” (19. o.) De gyakran az sem kibogozható, hogy egy-egy ilyen állítás mely időszakra vonatkozik. Egy helyütt a vajdasági „magyarság szolgálalkú viselkedés”-t emlegeti (20. o.), másutt meg dicséretti e közösséget: „a viszonylag nagy munkakultúrával rendelkező magyarok” (29. o.), akik aztán „a politikai passzivitástól eltekintve, megfelelő módon viselkedtek.” (33. o.) Innentől kezdve nemigen tudunk miről beszélni, effajta kijelentésekkel nem lehet vitatkozni, ennek semmi köze sem a tudományhoz, sem az eszme- és irodalomtörténethez, sőt a legszimplább publicisztika elvárható szintjét sem üti meg.

Vajda minden más téren is általánosít. Eleve egy közhelyes tévhitből indul ki: „kultúránkat irodalmivá formálta a napi politikai érdek” (21. o.), ami annak az esszéisztikus megfogalmazásnak az átformálása, miszerint a kisebbségi (vajdasági magyar) kultúra alapvetően irodalmi kultúra (lásd Bányai János koncepcióját), amit szintén nehéz igazolni tudományos eszközökkel; az olvasási adatokkal, szokásokkal meg végképp nem – az pedig, hogy a titói hatalom az írók javával kesztyűs kézzel bánt, még megint nem jelent semmit. Legfeljebb az állítható, hogy a kisebbségi értelmiségiek közt sok az író.

Ebben a könyvben azonban kár ilyesmit keresnünk: noha eszmetörténetről van szó, Vajda azt sem definiálja, mit ért eszmén, nemzetén, nacionalizmuson, nem állít fel hipotéziseket, hogy azokat igazolja vagy elvesse. Alapvetően nem megértő szándékkal nyúlt a témához, hanem inkább a politika fekete-fehér logikája szerint ítél emberekről és művekről. A nemzetárulás kifejezést is használja, volt tanárát, Bori Imrét pl. felmenti e vád alól – csak éppen azt nem tudjuk meg, ki s mikor vádolta meg Borit ezen igen súlyos, politikai váddal (aminek kisebbségiek esetében még értelme sincs – a kérdés ugyanis az, *mi* a hazá?).

Vajda akkor sem mérleget és érvel, amikor arról szól, minek *kell* lennie az írónak: „... az írónak történésszé is kell adaptálódnia [?!] akkor, amikor a tantervből kiszorul a magyar történelem, és – persze, rejtett

módon – moralistává is, hiszen az iskolában (noha többnyire még lepezett formában) a barbárság van kialakulóban. Ezek a kérdések lebegtek előttem az írások és munkásságok jelentőségének fölvezolásakor.” (21. o.) Nos, ha Vajda előtt *ilyen* kérdések lebegtek, nem csoda, ha végül semmit sem fogunk érteni – és lehet ugyan elmarasztalni az iskolarendszert, de az, hogy az iskolában barbárság volt-van kialakulóban, szintén egy hamis publicisztikai igény(telenség)ű állítás, amit először is adatokkal kéne alátámasztani, már ha egyáltalán operacionalizálható a barbárság mint olyan fogalma (és nem az).

Vajda mindennel ilyen lazán bánik, de önjelölt eszmetörténészként a fogalmak alapvető jelentésével sincs mindig tisztában. A két világháború közti jugoszláv királyi diktatúrát például szerb fasizmusnak minősíti (58. o.), amely – persze szerinte főként – a vajdasági magyarokat sújtotta, ám ez mindenképpen túlzás: kétségtelenül diktatúra volt, amely asszimilálni igyekezett a magyarokat is, de hogy fasiszta lett volna a rendszer, egyszerűen fogalmilag nem igaz. Vajda történelmi tényként kezel olyasmit is, amit aztán nem bizonyít, illetve nem ad meg semmiféle forrást, pl.: „Ha a pártközpont nem is tájékoztatta a szerkesztőséget a nemzettársaik ellen foganatosított irtó hadjárattól, a szerkesztőségbe érkezett névtelen levelekből aligha maradhattak ki a magyarságitársról szóló megrázó hírek.” (27. o.) Ilyenkor tehát nem jelzi, honnan tudja mindezt, ki számolt be erről, hol olvasta – az *aligha* kifejezés pedig egyenesen arról árulkodik, Vajda egyszerűen ezt így gondolja és kész –; másrészt megmosolyogtató, hogy a magát irodalomtörténészként is definiáló Vajda a rendőri (és igencsak magyartalan) nyelvezetet használja (*irtó hadjáratot foganatosítani*).

Vajda számára minden magától értődő és egyértelmű. A kötet természetesen igen sokat foglalkozik a korszak legjelentősebb irodalmi-művészeti-kulturális mozgalmával, azaz az *Új Symposion* folyóirattal és a körülötte csoportosulók munkáival, de Vajda csak úgy odahányja értékítéleteit. Pl. szerinte a hatvanas évek első felében, azaz „a mozgalom első éveiben – elsősorban Tolnai révén – az anarchizmus határozta meg a Symposionnak mint az Ifjúság mellékletének arculatát” – és ezt mintegy a formabontó külsővel igazolja. (212. o.) Vajda egyáltalán nem definiálja az anarchizmus fogalmát sem, ráadásul a szakirodalom sosem nevezete anarchistának a *Symposiont*, sokkal inkább „csak” (neo)avangárdnak. És itt említhetjük meg Vajda könyvének sokadik nagy hibáját: a szakirodalom teljes mellőzését, akár a történelmi, akár az irodalom- és eszmetörténeti

munkákról esetében. Alig hivatkozik egy-két irodalomtörténeti elemzésre vagy visszaemlékezésre (egy kezünkön megszámlálhatjuk hivatkozásait), noha az végképp nem állítható, hogy a korszak feldolgozása sehol sem állna. Vajda azonban maga ítélkezik mindenről, miközben senkivel sem száll végül vitába. A másodlagos irodalom felhasználásának ilyenfokú hiányát éppen a mű sínyli meg.

Valójában az egész könyvet piros ceruzával kellene aláhúznunk. E terjedelmesre nyúló recenzióban végül csak arra vállalkozhatunk, hogy még pár jellegzetes hibát kiemeljünk, így érzékeltetve, nem egyedi esetekről beszéltünk eddig sem. Ilyen tehát a *nemzetkarakterologizálás*: „Markovics az új társadalomban immár szabadon érvényesülő cigányember alkotókészségét juttatja kifejezésre. Méghozzá azoknak a jugoszláviai magyaroknak az irodalmában, akik ily módon is bizonyíthatják: semmiben sem azonosak azokkal, akik Hitler csatlósaiként a cigányokkal is úgy bántak, mint a zsidókkal.” (91. o.) Öt oldallal korábban egyébként ugyanez a Hitler-csatlós toposz jelenik meg, ráadásul versek (!) kapcsán: Fehér Ferencről írja, hogy „a korai (1942 és 1947 között született) lírai versek tanúsága szerint költőnk minden ízében a Hitler csatlósaiként sodródó magyar társadalom gyermeke volt, ha a legelső, nincstelen parasztréteg származékaként is adatott születnie.” (86. o.) Ezek a mondatok ugyanúgy érthetetlenek és értelmezhetetlenek, mint a következő is: Deák Ferencről írja, hogy „alkotói szerencséje volt a katolikus papsággal szembeni, reformátusságából eredő ellenszenv”. (264. o.)

Említettük már Vajda stílusát is, azaz magyartalanságait, íme, még egy példa: „... a közlemény aláíróit, a Kiadói Tanács tagjait tizenegyen alkotják” (476. o.) Ez azért megmosolyogtató, mert elsősorban a symposionista írókról jegyzi meg számtalanszor, hogy „többsége nem volt nagy barátságában az anyanyelvével” (328. o.) Kérdés tehát, ő milyen barátságban áll a magyar nyelvvel, ha Németh Istvánt „olvasmányélménnyel terhelt szerző”-nek nevezi, akinél „az elbeszélések hibája a szerző stílusirányzati beállítottságán múlott” (94. o.) Másutt pedig mindenféle idézet és hivatkozás nélkül magánál az érintettnél is jobban tudja, mit gondolt az a szocializmusról, a kisebbségekről, hogy a magyaroknak meg kell szenvedniük történelmi bűneik miatt... (Herceg Jánosról, 165. o.)

Vajda attól sem idegenkedik – és ez már egyszerűen *politikailag inkorrekt* –, hogy valakinek a munkásságát annak betegsége felől értelmezze: Varga Zoltánról írja, hogy „az áttételes alkotásmód választása nála nem egyszerűen alkotói meggyőződés kérdése, minthogy Vargát

kora gyerekkora óta tolókcsihoz kötötte a betegsége, aminek következtében az életet egészen sajtáságosan kellett megtapasztalnia, s ezért, az élménybeszámolóknak a látszatát is elkerülve, a pszichológia és a fantasztikum világában, illetve – legalább látszólag – az általános emberinek a közegében talált magára.” (261. o.) Hogy aztán azt is megállapítsa, Varga azért lehetett bátor írásaiban, mert tolókcsuban ülő betegként a hatalom úgysem tudott volna vele mit kezdeni: „jóra használva föl a helyzete biztosította védettséget [...] szabadon véleményezheti a világot, abban pedig elsősorban a jugoszláv szocializmust” (325. o.)

Mint már arra is utaltunk: Vajda könnyedén bánik a történelmi kérdésekkel is. Szerinte a hatvanas években „az ország elhagyása nagy kockázattal jár”. (212. o.) Érv, hivatkozás egy darab sem, ráadásul tudjuk – éppen a hatvanas években kezdhettek le szabadon utazni a jugoszláv állampolgárok, ekkor indult meg Nyugat-Európába a vendégmunkás-áradat is, a törökök, muzulmánok, illetve bosnyákok Törökországba emigrálhattak, mások a tengerentúlra költöztek, mint sok vajdasági magyar is. Meg aztán Vajda úgy látja, az 1960-as évek elején „Az újvidéki Híd lassanként a szovjet meghatározottságú magyar kultúrpolitika élő lelkiismeretévé vált.” (293. o.) (?! – azaz egy másik állam kultúrpolitikájáé!) – ám aztán éppen azt ismerteti, hogy az újvidéki Híd folyóirat körül csoportosulók mit vitatkoztak E. Fehér Pállal és másokkal... Vajda szerint „Az Újvidéki Rádió mellett, bel- és külföldön egyaránt, elsősorban a Magyar Szóra hárult az új jugoszláv államrend tekintélye fenntartásának kötelessége. [? – Vajda szerint tehát az egész államrend tekintélye a Magyar Szón múlott!] A belügy érthetően mindenekelőtt ennek a két intézménynek a működését ellenőrizte nagy körültekintéssel. A besúgóhálózat működtetése mellett a legmegbízhatóbb kádereit ültette vezető funkcióba. Az irányító szerep – ahogyan ezt Kalapis Zoltán, a Magyar Szó főszerkesztője a visszaemlékezéseiben írja – nemritkán a besúgás kötelezettségével járt együtt.” (401. o.) Vajda másutt is úgy ír a besúgókról, mintha minden nyilvánvaló lenne (miközben Szerbiában máig nem nyitották meg az archívumokat, ahol a szocialista ügynökrendszer aktái vannak-lehetnek): „A kevésbé intelligensek közül nyilván többen lelkiismereti okokból lettek túlbuzgó lojálisokká [sic!], paprikajancsikká, sőt besúgókká is.” Vajda azonban adós marad a magyarázattal: ki állapította meg, hogy a kevésbé intelligensek lettek éppen besúgókká, s természetesen egy nevet sem említ meg.

Sorolhatnánk tovább a példákat, amelyek azt bizonyítják: szó sincs itt egy használható eszme- és irodalomtörténetről, mindennek a tudományhoz sincs semmi köze. A kisebbségi *tudományoskodó és magyarkodó* írás tipikus termékével állunk szemben, tudományos köntöst öltő publicisztikáról.

S hogy még botrányosabbnak ítélhessük az egész produkciót, íme a slusszpoén: mint említettük volt, Vajda Gábor a szabadkai *Aracs* folyóirat felelős szerkesztője (főszerkesztő nincs is), s alighanem ritka, különleges élményben lehet részünk, ha kezünkbe vesszük az *Aracs* 2007. évi 4. számát. Vajda saját könyvéről nem kevesebb, mint három recenziót közöl, Mák Ferenc, Kerekes József és Huszár Zoltán tollából, akik szerint: „Vajda Gábor délvidékiségünk egyik legfontosabb kötetét tette az olvasók asztalára [...] könyve a tisztánlátás pillanata”,¹¹ „egy súlyos mondanivalójú, jelentős könyv”,¹² „olyan, mint egy regény, hiszen már a szerkezete is regényszerű: előkészítéssel indul, mely izgalmas bonyodalmakkal folytatódik, majd a tetőpont után a megoldás következik [...] vádirat az elnyomók, a megfélemlítők és kiszolgálóik ellen. Ugyanakkor a szerző sikeresen végezte el a Délvidéken keletkezett magyar irodalmi alkotások áértékelését is.”¹³

Mark Lilla *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában* c. könyvében¹⁴ arra figyelmeztetett, hogy „aki vállalkozik rá, hogy kozmetikázatlanul megírja az európai értelmiség 20. századi történetét, annak bizony jó gyomorra van szüksége”. Vajda Gábor viszont nagyon is sokat kozmetikázott, s sajnos Lilla figyelmeztetését továbbgondolva azt kell mondjuk, jó gyomorra van szükség ahhoz is, hogy a 21. század elején íródott, a 20. századi értelmiségről szóló effajta munkákat végigolvassuk.

¹¹ Mák Ferenc: A megkerülhetetlen szembesülés. *Aracs*, 2007. 4. sz. 89. és 93.

¹² Kerekes József: Sorok olvasónaplómból. *Aracs*, 2007. 4. sz. 95.

¹³ Huszár Zoltán: Egyenes beszéd. *Aracs*, 2007. 4. sz. 96. és 101.

¹⁴ Mark Lilla *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában*. Budapest, Európa, 2005.

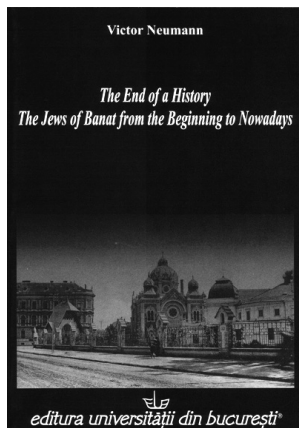
HORVÁTH SZ. FERENC

Egy történet vége

Victor Neumann: *The End of a History. The Jews of Banat from the Beginning to Nowadays.*

Bucharest, University Press, 2006. 243 oldal.

Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy egy könyv értékeit az általa fölvetett kérdések számában és azok továbbgondolkodásra serkentő hatásában kereshetjük, akkor Victor Neumannnak a bánsági zsidóságról írt könyvéről igen sok jót mondhatunk. Annál is inkább, mert a magyarországi zsidóság történelmével foglalkozók, illetve a magyar társadalomtörténészek figyelmét, úgy tűnik, e csoport létezése, valamint önazonosító és kulturális megnyilatkozásai nagyrészt elkerülték. Ennek okát részben kereshetjük ugyan a régió hányatott történelmében, mégis inkább talán Kovács Éva észrevétele a helyes, miszerint a Trianon óta a szomszédos államok egykor magyarjékú zsidó lakosságával a magyar történészek zöme különféle nyelvi vagy ideológiai megfontolásokból alig foglalkozik.¹ E megállapítás annak ellenére helyt-

¹ Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2004. 127., 135.

álló, hogy Karády Viktor épp a bánági zsidók házassági magatartását vizsgálta,² Borsi-Kálmán Béla pedig nemrég egy 1920-as temesvári irredenta-per alkalmából vette görcső alá a helyi lakosság nemzeti-etnikai identitástudatát.³

Neumann könyvének érdeme a további részletkutatásokhoz szükséges alapok lerakása. A nyolc fejezetből és összefoglalásból álló kötet a temesvári és aradi zsidó közösségekre összpontosít. A térség későközépkori történetét kihagyva (Temesi Bánág), Neumann az első fejezetben az 1552-től 1716-ig tartó oszmán időszakot mutatja be. A temesvári vilajet utak csomópontjában állt, ezért Temesvár vonzotta főleg a Balkánról felhúzódo szefárd kereskedőket. Nem véletlen tehát, hogy a zsidó jelenlét talán legrégebbi bizonyítéka a szalonikai származású orvos, Asriel Assael sírkőfelirata 1636-ból. (Mellékesen megjegyezve: Érdekesség, hogy a történelmi Erdélybe való újkori zsidó betelepedést azzal a szabadságlevéllel szokás összekapcsolni, amelyet 1623-ban Bethlen Gábor fejedelem egy Konstantinápolyból hozatott, valószínűleg szintén szefárd orvos számára állíttatott ki.) Temesvárnak az oszmánok általi 1716-os feladásakor 144 zsidó élt a városban. Noha a merkantilista szellemű osztrák politika megbecsülte a zsidó kereskedők, sörfőzők stb. jórészt pótolhatatlan tevékenységét, a 18. századot Neumann szerint mégis a fennhatóság általános, a rekatolizációs szellemből származó türelmetlensége jellemezte (meg a zsidók által fizetendő „türelmi adó” fokozatos emelése).

A zsidó lakosság növekedése is hozzájárult II. József 1776-os zsidórendeletéhez (Judenordnung); ennek szenteli Neumann könyve második fejezetét. A rendelet végső célja a helyi zsidó közösségek teljes, mindenre kiható ellenőrzése volt (ez nyilvánult meg pl. a szefárd és az askenázi közösségek kényszeregyesítésében, a közösségeknek a császári közigazgatás felügyelete alá helyezésében, az anyagi kötelességek rigorózus számontartásában stb.). A teljes egészében amúgy sem mindig betartott rendeletet viszont már 1778-ban hatályon kívül helyezték.

² Karády Viktor: Réteghelyzet és életkori viszonyok a bánáti zsidó-keresztény házasságokban (1896–1941). In: Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter (szerk.): *Emberi viszonyok. Cseh-Szombathelyi László tiszteletére*. Budapest, 2000. 41–52.; Karády Viktor: Etnikum, réteghelyzet, korviszonyok. A csoportközi távolság dinamikája a zsidó-keresztény házasságok tükrében Bánátban és Erdélyben (1896–1940). Uő: *Önazonosítás, sorsválasztás. Új Mandátum*, Budapest, 2001. 168–196.

³ Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári levante-pör 1919–1920*. Noran, Budapest, 2006.

A harmadik fejezetben a helyi zsidó közösséget belülről láttatja a szerző, s az eddigi hivatalos-hatósági nézőpontot a kulturális, a vallási és a szociális helyzet alakulásának bemutatásával ellensúlyozza. A temesvári szefárd és askenázi közösségeknek (1739-ben 81, illetőleg 139 személynek) ekkor külön imaházuk volt, s az 1760-as években hozzálátak zsinagógáik építéséhez a belváros zsidónegyedében. A bánsági rabbi közül kiemelkedő szerepet Chorin Áron játszott 1789 és 1844 közötti aradi, a liturgia modernizálása és magyarosítása érdekében tett ténykedésével; erre Neumann az ötödik fejezetben külön is kitér. Az aradi, a temesvári és a lugosi zsinagógákban a 19. század második felére mindenütt elterjett a magyar nyelv. A közösségek növekvő száma (Temesvárott az összlakosság 10–12%-a) ugyanakkor iskolák, temetkezési és jótékonyági egyesületek létrehozását tette szükségessé. A bánsági és erdélyi zsidó elemi iskolák számát Neumann a negyedik fejezetben a 19. század végére 55–60 közé teszi. Az oktatás nyelve ekkor az iskolák 70%-ban volt magyar, így a tanítási közeg Neumann szerint a „plurilingvizmus” (54. o.) színtere volt, ugyanis a hivatalos iratok jórésze még mindig németül készült, a vallásos szövegek pedig héber nyelvűek voltak. A használt vagy csupán ismert nyelveknek, valamint a hétköznapi élet súrlódásmentességének és a hivatalos politika okozta feszültségeknek az összefonódását tárgyalja a kötet talán legérdekesebb, ötödik fejezete.

Mind a zsidó közösségen (talán helyesebb: közösségeken) belül, mind a zsidó-nemzsidó viszonyban Neumann a többirányúságra, a párhuzamos és részben egymásnak akár ellentmondó fejlődésekre fekteti a hangsúlyt. Ennek ívét egyrészt a Chorin-féle reformációs törekvésektől egészen az 1869-es neológ–ortodox status quo szétválásig rajzolja meg, másrészt pedig, a 19. század második felét illetően a közösségek mozgásterét az asszimilációs kérdésben a magyar nyelv és kultúra befogadásának és egy multikulturális identitás-konceptió egymásmellettségének a mezejében vázolja fel. „Asszimilációs szerződés”-ről vagy a magyarországi zsidóság „aranykoráról”, a magyar társadalomtörténet-írás ezen kulcsfogalmairól hiába akarunk Neumannál olvasni, mert szerinte az ilyen kifejezésekkel csak a korabeli magyar nemzeti diskurzus továbbírása történik meg, nem pedig a realitás megragadása, illetve leírásának megkísérlése. Helyettük a szerző (anélkül, hogy hivatkozna a Rogers Brubaker neve által fémjelzett legújabb nacionalizmus- és etnicitáskutatásra⁴)

⁴ Rogers Brubaker: *Ethnizität ohne Gruppen*. Hamburger Edition, Hamburg, 2007. (Eredetileg: Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Harvard University

a 19. századi bánági társadalomra (legalábbis a városlakókra) a „többrendbeli identitás” s a multikulturalizmus kifejezésrendszert alkalmazza (70., 84–86.). Mivel a régió lakosságának minden etnikai csoportja, érvel Neumann, saját nemzeti mozgalma központjától (Budapesttől, Bukaresttől vagy akár Belgrádtól) távol élt, s ugyanakkor a felekezetek is sakkban tartották egymást, a kizárólagosságra törekvő áramlatok egyike sem tudott átütő erővel hatni. Érdeemes itt elidőzni azon ritkán tudatosított ténynél, hogy Dél-Magyarország (a Bánág korabeli megnevezése a regionális múlt- és öntudat felülírása céljából) akkori összlakosságának csupán 10%-a volt magyar, mégha a két legnagyobb városban, Aradon és Temesváron, ez az arány jóval magasabb volt is (a századforduló táján 30% körül). A más-más felekezetű etnikumok (svábok/németek, magyarok, románok, szerbek, bolgárok) párhuzamos és egyidejű jelenléte pl. Temesváron (ahol magyar polgármester kivétel volt), Neumann szerint egy olyan toleráns polgári szellemet generált, amelyik a bármely oldalról jövő nacionalista túlzásokat képes volt kordában tartani és a társadalmon belül többnyelvű, részben és valamennyire lebegő etnikai identitású csoportokat létrehozni. Neuman idevágó megállapításai, melyek szerint a kulturális vagy akár nyelvi asszimiláció elválasztandó az etnikai identitástudattól, összhangban állnak pl. a korabeli Boroszló zsidó társadalmáról szóló szakirodalom eredményeivel. Gondolunk itt főképp Till van Rahden munkájára, aki Boroszló 19. századvégi zsidó társadalmának az iskolázási, házassági és egyesületi téren követett viselkedésmódjára az igencsak meggyőző „szituatív etnicitás” kifejezést használja⁵ (amely máskülönbben a már említett Brubaker legutóbbi munkájában is megtalálható⁶). Ezzel Neumann (legalábbis a hipotézis szintjén) konstruktív módon haladja meg a hatodik fejezet erről szóló részeiben a társadalomtörténetírás „asszimiláció–magyarosítás–magyarosodás” modelljét. Valószínűsíthető, hogy az oszcilláló identitástudat, no meg a régió politikai hovatarozása körüli huzavona könnyítette meg 1918 körül a cionizmus bánági térhódítását. Aztán a két világháború között Romániában a bánági cionista mozgalom volt a legaktívabb – amit erős etnikai kötődés

Press, Cambridge, Mass./London, 2004. Részletek magyarul: Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.): *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 112–127.

5 Till van Rahden: *Juden und andere Breslauer. Die Beziehungen zwischen Juden, Protestanten und Katholiken in einer deutschen Großstadt von 1860 bis 1925*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2001. 20.

6 Brubaker: *Ethnicität*... i.m. 22., 125.

hiánya részben elősegített, ugyanakkor saját etnikai tudat erősödéséhez vezetett. A szerző külön alfejezetben kitér a bántásági zsidóknak a 20. század első évtizedeiben, főleg a nagyvárosok iparában, kulturális és társadalmi életében játszott szerepére is.

Az utolsó két fejezetben Neumann a bántásági zsidóság mindinkább leszűkülő mozgásterére koncentrál. Előbb az 1930-as évek megerősödő román fasiszta mozgalma (a bántásági németek nemzetiszocialista mozgalmáról a szerző alig tesz említést), majd 1940 végétől Ion Antonescu diktatúrája adta meg azokat kereteket, amelyekben belül a mindinkább erősödő antiszemita zsidók előbb társadalmi, majd törvényes kirekesztését célozta meg. Ennek csúcspontját jelentette az az akció, amelynek során 1941–1942-ben csak Temes-Torontál vármegyéből majd háromezer zsidót deportáltak Transzniszföldre. A II. világháború után elkezdődött ugyan a közösségi élet újjászervezése, azonban a kommunista rendszer nyomása mindinkább párosult a román nacionalizmussal, s ezzel szemben a cionizmus, illetőleg Izrael állam léte ellenállhatatlan alternatívát kínált. S ez az évszázad végére mind országos, mind regionális szinten a zsidó közösség megszűntéhez vezetett.

A recenzens benyomása szerint Victor Neumannnak ebben a kis könyvében (a főszöveg alig 170 oldalt tesz ki) levéltári források és meglehetősen szegényes szakirodalom felhasználásával sikerült kerek képet nyújtani a bántásági zsidóságról, amiből kiindulva további rész tanulmányok elkészítésére nyílik lehetőség. Így például még senki sem vizsgálta meg tüzetesebben a temesvári zsidók gazdasági és társadalmi integrálódását a 19. század végén. Érdemes lenne Neumann multikulturalizmus tézisét is a korabeli tanügyi okmányok, vagy az egyesületi életből összeállított statisztikai adatok segítségével alátámasztani. Ehhez járulna hozzá annak részletes vizsgálata is, miként jelentkezett ez a multikulturalitás a zsidók önképében, hogyan látták őket a 19. század végi magyar, német vagy román nemzetépítők, illetőleg mi módon viszonyultak maguk a zsidó felekezettűek ezekhez a nemzetépítési programokhoz. S ezt még tovább gondolva: milyen mértékben távolodott el a zsidó közösség 1918 után (és milyen sebességgel) az azelőtti részben mégiscsak elsajátított magyar nyelvtől, kultúrától? Mi volt a megosztási arány az ortodox és a neológ közösségek képviselői között (regionális és helyi szinten), illetőleg milyen nagy volt a temesvári szefárd közösség és meddig tartotta meg a spanyol nyelvet?

Mindezzel nem a kötet értékét kívánjuk csökkenteni, hiszen nyilvánvaló, hogy egy ilyen kis terjedelmű áttekintés mindenre nem térhet ki, csupán a bánsági zsidók történelmének néhány fehér lapjára mutatunk rá. Ugyanakkor reméljük, hogy a szerző munkája néhány részét jobban kidolgozza, illetőleg elírásait egy következő kiadásban javítja. Így pl. kissé leegyszerűsítve mutatja be az 1839–40-es országgyűlési zsidó-emancipációs törvényjavaslat kudarcát (74. o.), s a 19. század eleji demográfiai viszonyok ismertetésekor a magyarországi helyzetet összecse-réli a Habsburg Monarchiáéval (101. o.). Szembeötlök ugyanakkor, hogy a szerző a koraújkorra vonatkoztatva „Timișoara”-t ír, hiszen a korabeli forrásokban ezt a kifejezést aligha találjuk, s a mai angol nyelvű szövegekben általában a német városneveket használja a szakirodalom (úgy, mint egyébként maga Neumann, amikor a 18. századi Pressburg-ról ír, s nem Bratislaváról, 31. o.). Szintén valószínűtlennek tűnik, hogy 1918-ban a gyulafehérvári cionista ügyvédet „Ioan Ronai”-nak s nem „Rónai János”-nak hívták volna (106. és 154. o., valamint lásd még az 1929-es *Zsidó Lexikon*⁷). Azt sem említi a szerző, hogy Izrael a román államnak egyenként fizetett a zsidók kivándorlási engedélyéért, tehát lényegében (mint később a németek esetében) mondhatni adás-vételi viszonyról volt szó. Ez jócskán elvesz abból a melankolikus hangulatból, amit a kötet leíró címe sugall: a bánsági zsidó történetnek immár vége. E történet dokumentálása viszont a szerzőnek a fenti észrevételek ellenére kitűnően sikerült.

⁷ Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. A Zsidó Lexikon kiadása, Budapest, 1929. 750. (Reprint: h. n., 1987.)

SZÁMUNK SZERZŐI

CSÁKY Á. ZSELYKE, nemzetközi tanulmányok szakos hallgató,
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

HORVÁTH SZ. FERENC, történész
Hamburg

NÉMETH SZILVIA, szociológus,
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest

PAPP Z. ATTILA, szociológus,
MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest

SCHANDA TAMÁS, nemzetközi tanulmányok és jogászhallgató,
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest

SENNETT, RICHARD, szociológus,
New York University, New York

SZERBHORVÁTH GYÖRGY, kritikus, szociológus, újságíró,
Budapest

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BIBLIOSZIVA

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

LEVELEZÉS**BÍRÁLAT****LUDASSY MÁRIA** – JEAN STAROBINSKIRŐL**BOROS JÁNOS** – TALLÁR FERENC RŐL**SIMON ZOLTÁN** – RICHARD RORTY RŐL**HACK PÉTER** – BÁRD KÁROLY RŐL**MANDICS GYÖRGY** – GÖRÖG-KARÁDY VERONIKÁ RŐL**SIMON ZSOLT** – TELEGDI ZSIGMOND RŐL**SZEMLE****MI A PÁLYA?****FONTOS KÖNYVEK**

M E G J E L E N I K

2008. TAVASZ

N E G Y E D É V E N T E

Megjelent az

esély

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT
2008/2-es szám

TANULMÁNYOK

Ferge Zsuzsa: Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek?

Scharle Ágota: Nőhet-e a foglalkoztatás, ha nem nő a gazdaság?

MAGYAR VALÓSÁG

Szalai Júlia: Széttartó jövőképek

Babusik Ferenc: A romák foglalkoztatási diszkriminációja a munkaerőpiacon. Egy empirikus vállalatkutatás eredményei

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETE

Werner J. Cahnman – Carl M. Schmitt: A szociálpolitika fogalma

Józsa László: et circenses. A bizánci tömegszórakoztatás és „szórakoztató ipar”

ESSZÉ

Szirbik Dorottya: Lehet egyenlőségre nevelni kortársirodalommal?

Az esélyegyenlőség megjelenése a Harry Potterben

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

Kocsis Attila: Szomorú látlet a magyarországi cigányság helyzetéről

Kocsis Attila: A barátság történeti és szociológiai aspektusai

Abstracts

Előfizethető a Szerkesztőségben:

1094 Budapest, Angyal u. 1–3. 7. em. 712.

Telefon: (06-1) 216-1310

esely@freemail.hu

2008. 1. SZÁM

TANULMÁNYOK

RÉGIÓK ÉS AUTONÓMIA

Schönbaum Attila: Nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviselete Európában – Egy dolgozat hipotézisei

Jobbágy István: A szlovák kisebbségpolitikai törekvések és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája

Győri Szabó Róbert: Kisebbségpolitika Szlovéniában: a magyar és olasz közösség autonómiája

Koller Inez: A Szerb Köztársaság jövője Bosznia-Hercegovinában... vagy azon kívül?

Ilenczfalvi Szász Veronika: A koszovói válság lokális és regionális hatásai

Tóth Norbert: Függetlenség versus autonómia? A Feröer-szigetek és a dán autonómia-modell előtt álló lehetséges XXI. századi forgatókönyvek

MŰHELY

Lesznickova, Liljana: Az identitás a magyar és a bolgár nyelv tükrében

HORIZONT

Knieszsa Veronika: Magyar örökség Amerikában (The Hungarian Legacy in America c. könyvről)

KRITIKA

Zsebéné Dobó Mariann: Az etnikai identitás kérdései és modelljei (Pap András László: Identitás és reprezentáció c. könyvről)

Tóth Norbert: A kiskakas esete az eupeni gyémánt félkrajcárral (Bangó Jenő: A vallon kakas és a flamand oroslán között c. könyvről)

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Barclay, Linda: Az egyenlőséget tiszteletben tartó nacionalizmus és a kultúra relevanciája (Bosznay Csaba)

Curticepean, Alina: „Magyar vagy román vagy?” A közép- és kelet-európai nemzeti és etnikai identitás tanulmányozásáról (Bosznay Csaba)

Troude, Alexis: Szerbia: végső búcsú Koszovótól? (Lajtai L. László)

Riishj, Sřren: Európaiasodás és euroszkepticizmus: Tapasztalatok Lengyelországból és a Cseh Köztársaságból (Bosznay Csaba)

Vermeersch, Peter: Kisebbség a határon: EU-bővítés és a Lengyelországban élő ukrán kisebbség (Bosznay Csaba)

Frenzel, Korbinian: Belgium jobbra lép, de ki segít a vallonoknak? (Komáromi Sándor)

Flynn, Moya: A poszt-szovjet határvidék stabilitásának, biztonságának és identitásának újratárgyalása: az orosz közösségek tapasztalatai Üzbegisztánban (Bosznay Csaba)

Gaspard, Michel: A Községek kiszélesítése a Nyugat-Balkánon: helyszínek állapota és perspektívák (Kakasy Judit)

Parmentier, Florent: Transnistria – Egy tényleges állam legitimitás-politikája (Kakasy Judit)

Massarrat, Mohssen: Közel- és közép-keleti biztonsági és együttműködési folyamatra van szükség – most! (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Kurdi Mária: Az '56-os magyar emigráció az ír irodalomban (Cholnoky Győző)

Peiter, Anne D.: Az angyal szárnytolla avagy a költöző madár: színek és árnyak Soma Morgenstern Galícia-ábrázolásában (Komáromi Sándor)

Drews, Jörg: Tuva népteleshég európai köntösben: Galsan Tschinag mint német író (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Kozma Csaba: Romániai magyar nyelvű közigazgatás és közigazgatási nyelvhasználat (Cholnoky Győző)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Riedel, Sabine: „Euro-izlám”-terv vagy iszlamofóbia helyett: iszlám vallásreformot! (Komáromi Sándor)

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI
Stranzl, Harald: Ausztria és Szlovénia: vitás kérdések ellenére stratégiai partnerségre ítélve? (Komáromi Sándor)

Cordell, Karl – Wolff, Stefan: Németország mint anyaország: Egy normákon alapuló kisebbségi külpolitika kialakítása és alkalmazása Közép- és Kelet-Európa felé (Bosznay Csaba)

KISEBBSÉGI POLITIKA

Ernst, Andreas: A nyugati Koszovó-politika zsákutcája
(Komáromi Sándor)

Flottau, Heiko: Berobbanás a palesztin erőterben (Komáromi Sándor)

KISEBBSÉGI JOG

Rose, Romani: A roma- és szintiellenes diszkrimináció területén Európában a helyzet változatlan (Komáromi Sándor)

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Leustean, Lucian N.: „A románok dicsőségéért”: Ortodoxia és nacionalizmus a Nagy Romániában 1918-1945 között (Bosznay Csaba)

Fleming, Michael: Munkásarisztokrácia felkutatása? A „vesztfáliai incidens” és a lengyel nemzetiségpolitika közvetlenül a háború után (Bosznay Csaba)

MAGYAR KISEBBSÉG

A PÁRTÁLLAMI DIKTATÚRA TITOKTALANÍTÁSÁRÓL

Új sorozat XII. évfolyam 2007/1–2. (43–44.) szám Kolozsvár

VITAINDÍTÓ

Könczei Csilla: Civil a pályán. Vélemény a pártállami diktatúra titoktalanításáról

FÓRUM

Dávid Gyula: Ami a félelmen túl van

Demeter M. Attila: Megérthetjük-e a diktatúrát az ügynökkérdés révén?

DOKUMENTUMOK

Dennis Deletant: A Securitate és a rendőrállam Romániában (1948–1989)

László Márton (összeállította): A Securitate szervezeti felépítése

A Securitate szervezeti felépítésére vonatkozó dokumentumok

50. számú rendelet az Országos Népbiztonsági Igazgatóság újjászervezéséről (1951. március 30.)

1951. Az Országos Állambiztonsági Igazgatóság tartományi igazgatóságainak a felépítése és hatásköre

1951. A tartományi állambiztonsági igazgatóságokon belüli osztályok és bizottságok feladatai, jogai és kötelezettségei

1956. A III. Igazgatóság [Belföldi Hírszerzési Igazgatóság – Direcția Informații Interne] szervezeti felépítése és hatásköre

1956. A VIII. Igazgatóság – Műveleti technika [Tehnică operativă] – szervezeti felépítése és hatásköre

1956. Az „F” Ügyosztály [Serviciul „F”] szervezeti felépítése és hatásköre

1956. A Külföldi Hírszerzési Igazgatóság [Direcția Informații Externe] hatásköre

László Márton (összeállította): Román állambiztonsági kifejezések szótára

Anișescu Cristina – Reinhart Cornelia: Az informátor jellemrajza a Securitate iratai alapján. A Big Five-modell alkalmazása az informátorok személyiségének leírásában és vizsgálatában

A beszerzés módjára és a célszemélyek körére vonatkozó dokumentumok

A falvakban végzett adatgyűjtési munka megszervezéséről és irányításáról szóló iránylevek

Iránylev a Román Népköztársaságban lévő „ellenséges elemek” műveleti nyilvántartásának megszervezéséről

1987. évi D-00180 számú utasítás az állambiztonsági apparátus hírszerző hálózatának a kiépítéséről és használatáról

1987. évi D-00190 számú utasítások az állambiztonsági szervek adatgyűjtési és műveleti tevékenységének a megszervezéséről és lefolytatásáról

Stefano Bottoni – Novák Zoltán: A megfigyelési dosszié kutatása Romániában

Olti Ágoston: Osztálytalálkozó jeles meghívottakkal.

Petru Groza 1947-es budapesti látogatása

Emil Bodnăraş jelentése Petru Groza román miniszterelnök 1947-es Budapesti látogatásáról

MŰHELY

Tóth Norbert: „Ezer sziget és zátony országa, a habokból született

Åland...” – avagy milyen hatással lehet a területi autonómia az identitásra?

Vincze László: Kisebbségi felsőoktatás és identitás

SZEMLE

Tákács Ferenc László: 1956 – a rendszerváltás egyik paradoxona Romániában

XVII . évfolyam, 2008/1

Bibó-díj

Szabó Máté: A szocializmus-kritikája a magyar ellenzék irányzatainak gondolkodásában (1968–1988)

DEMOKRÁCIÁK ÉS VÁLSÁGOK

Böröcz József: A Nagy Hálózati Játszma: Adalékok a nyugat-európai államiság globális, történeti politikaszociológiájához

Mándi Tibor: Realizmus, idealizmus és „neorealizmus”. Az amerikai külpolitika válsága az 1970-es években és a neokonzervatív fordulat

Greskovits Béla: Gazdasági nehézségek és politikai egyensúlyvesztés Kelet-Közép Európában

Ágh Attila: Kitekintés a kelet-közép-európai konszolidációra: Csatlakozás utáni válság Magyarországon

Balázs Zoltán: Politikai bizalmi válság

G. Fodor Gábor: J ó és rossz kormányzás Magyarországon. Avagy a demokratikus minőség mérésének problémája

KÖNYVEKRŐL

Szabadfalvi J ózsef: A megosztó válság

(*Dénes I ván Zoltán [szerk.]*: A megosztó válság: 2006 ős.)

Pro Minoritate

2007/ŐSZ–TÉL

ENERGIAPOLITIKAI DILEMMÁK KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Kaderják Péter – Peter Cameron – Tóth András István: Egyoldalú földgáz-import-függőség: egy új energiaellátás biztonsági kérdés Európa számára

Tóth András: Lépésenként a hazai energiapolitika

Bálint Dalma: Az energiaszektor politikai jelentősége. Üzleti realizmus, avagy BASF, E-ON (Németország) vs. OMV (Ausztria)

Dr. Homonnay Zoltán – Dr. Varga Kálmán: A nukleáris energiatermelés szerepe és perspektívái a világban és Magyarországon

Kimpián Aladár: Közös áram? Külön áram? Magyarország és szomszédai villamosenergia-rendszereinek kapcsolatai

ROMÁNIA TÖRTÉNELME

Lucian N. Leustean: Ortodoxia és állam: A kommunizmus építése a Román Népköztársaságban (1948–1949)

Makkai Béla: Egy kisebbségi hetilap – a Bucuresti Híradó (1876–1882)

KISEBBSÉGI DISKURZUSOK

Neszméri Csilla: Csehszlovákiai magyar sajtó. A Jó Barát

Vince László: A dél-tiroli német sajtó nyelvpolitikai szerepvállalása

Proszjt Eszter: Gondolatok a magyarországi német szociális csoport-reprodukciójáról

KÖNYVISMERTETÉSEK

Sípos Kinga: Jogi biztosítékok a nemzeti kisebbségek túlélésére a 21. században

Varga Bálint: A konzervatív-liberális kihívás

Eplényi Katalin: Kisebbségvédelem A' la Európa

SZÁZADVÉG

ÚJ FOLYAM 47. SZÁM 2008. 1.

ALAPSZÖVEG

Jakab András: Az alkotmányértelmezés módszerei

FÖLDINDULÁS

Ö. Kovács József: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most.” Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról

RECEPTEK

Szalai Ákos: Jog és közgazdaságtan: az egészségbiztosítás jogintézménye

ÉSZJÁRÁSOK

Dobszay Tamás: „Szokjon gyapjas fülök az ezután már gyakrabban hallható igazság szavához.” A politikai élet verbális közegének átrendeződése a reformkorban

MEGBECSÜLÉS

Keller Tamás: Értékrend és társadalmi pozíció

.... *Tabula*

* kultúrakutatás * néprajz
 * kulturális és vizuális antropológia
 * kritikai kultúrakutatás
 szakmai fórum

A *Tabula*.....

2007 10(2) számának tartalomjegyzéke

Michaela Fenske: Mikro-, makro-, agency. Történeti néprajz
 mint kulturális antropológiai praxis

N. Kovács Tímea: A kultúra metaforái

Szijjártó Zsolt: Greetings from Nagygyörbő

Hauptman Gyöngyi: Egy 17. századi kelengyeláda múzeumi
 és történeti kontextusa

Mészáros Csaba: Posztszocializmus és posztkolonializmus.
 Szibéria megértésének keretei Európában

TABLÓ

Mesék a terepről”. Az etnográfus és a kulturális turizmus esetei.

E. M. Bruner: Culture on tour. Ethnographies of travel

– *Bata Tímea*

Urbanisztika Balkanica – városetnologia Délkelet-Európában.

Ethnologia Balkanica. Journal for Southeastern Anthropology 9–10.

– *Mészáros Borbála*

Az ünnepek és a ritusok megértése. We are what we celebrate

– Understanding holidays and rituals

– *Kovács Zsuzsa*

Nőtörténetek a Kádár-korszakról. Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak”. Munkásnők élete a Kádárkorszakban mikrotörténeti megközelítésben

– *Vaspál Veronka*

Régi/új szempontok a jelenkori tárgykultúra értelmezéséhez.
Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Tárgyak szimbolikája

– *Illés Péter*

Másságképek – gondolatok egy kiállítás kapcsán. Nous autres differents,
Néprajzi Múzeum, Genf

– *Szántó Diana*

658 MB kollektív emlékezet. Centrul pentru Memorie Audiovizuală.
Center for Audiovisual Memory, CD-ROMania

– *Kemény Márton*

HELYZET

„Kis tündérvilágra leltünk”. A csángók megjelenítése a sajtóban

– *Kalás Györgyi*

Elérhetőség* információ* megrendelés:

Néprajzi Múzeum

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Telefon: 473–2407 *Fax: 473–2411

Email: tabula@neprajz.hu

Honlap: <http://www.neprajz.hu/tabula>

REGIO

ALAPÍTOTTA 1990-BEN
Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely
Tóth László

ELŐFIZETHETŐ

Néprajzi Múzeum
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.
Kálmánczi Sándorné (aja@neprajz.hu)

Egy szám ára: 990 Ft

Előfizetési díj egy évre: 3300 Ft

Megjelenik: évente négyszer.

ISSN 0865-557X

A REGIO c. folyóiratot
az alábbi könyvesboltokban lehet megvásárolni

Budapesti Teleki Téka

1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Írók Boltja

1067 Budapest, Andrássy út 45.

Pont Könyvkereskedés

1051 Budapest, Nádor u. 8.

Kis Magiszter Könyvesbolt

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Atlantisz Könyvsziget

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Balassi Könyvesbolt

1023 Budapest, Margit u. 1.

Kódex Könyvárúhá

1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Sík Sándor Könyvesbolt

6720 Szeged, Oskola u. 27.

Két Könyvész Könyvesbolt

3500 Miskolc, Egyetemváros

Széchenyi Könyvesbolt

7624 Pécs, Rókus u. 5.

Cédrus Könyvkereskedés

9400 Sopron, Mátyás kir. u. 34/f.

Könyvesház

9700 Szombathely, Halász Ernő u. 7.

Sziget Könyvkereskedés

4032 Debrecen, Egyetem tér 1.